

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XVI, 1965

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Eugen Pauliny, Dvadsať rokov slovenskej jazykovedy	113
Ján Bosák, Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and numerical Expression of Some Phonemic Relations	120
Ladislav Dvonč, K otázke ä v spisovnej slovenčine	136
Rudolf Krajčovič, Historickofonologické predpoklady vokalizácie jerov v strednej slovenčine	142
Milan Majtán, Ku kvantite hontiansko-novohradského vrchárskeho nárečia	155
Ondrej R. Halaga, Meno mesta Prešova vo svetle jazykových a historických súvislostí	165

Zprávy a posudky

Tadeusz Lehr-Splawinński mřtvy. J. Stanislav	187
Za akademikom Stefanom Kniezsom. Š. Ondruš	189
P. L. Garvin, On Linguistic Method. J. Horecký	191
Problémy strukturnej lingvistiky I, II. K. Buzássyová	192
W. V. O. Quine, Word and Object. P. Cmorej	196
E. Lewy, Der Bau der europäischen Sprachen. G. Altmann	199
Henry Kučera, Phonology of Czech. R. Gedeon	201
Handbook of Mathematical Psychology. J. Horecký	202
H. V. George, Report on a Verb-Frequency Count. G. Altmann	204
A. Bogusławski, Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim. E. Sekaninová	205
Zdzisław Stieber, Atlas językowy dawnej Lemkowszczyzny. F. Buffa	208
Z istorii slov i slovarj. K. Gabovštjaková	209
Knihy, ktoré došli do redakcie	212

СОДЕРЖАНИЕ

Эуген Паулины, Двадцать лет словацкого языкознания	113
Ян Босак, Частота фонем и букв в словацком языке и нумерическое выражение некоторых фонологических отношений	120
Ладислав Двонч, К проблеме ä в литературном словацком языке	136
Рудольф Крайчович, Историко-фонологические предпосылки вокализации еров в центральных словацких говорах	142
Милан Майтан, К долготе в говорах горной области Гонт-Новоград	155
Ондрей Р. Халага, Название города Прешова в свете языковых и исторических фактов	165

Сообщения и рецензии

Скончался Тадеуш Лер-Сплавинский. Я. Станислав	187
За академиком Иштваном Кньежей. Ш. Ондруш	189
П. Л. Гарвин, О лингвистическом методе. Я. Горецкий	191
Проблемы структурной лингвистики I и II. К. Бузаши	192
В. В. О. Квайн, Слово и предмет. П. Цморей	196
Э. Леви, Строй европейских языков. Г. Альтманн	199
Х. Кучера, Фонология чешского языка. Р. Геден	201
Пособие по математической психологии. Я. Горецкий	202
Х. В. Джордж, Сообщение о частоте глагольных форм. Г. Альтманн	204
А. Богуславский, Глагольная префиксация в современном русском языке. Э. Секанинова	205
З. Штибер, Лингвистический атлас древней Лемковщины. Ф. Буффа	208
Из истории слов и словарей. К. Габовштьякова	209
Книги поступившие в редакцию	212

DVADSAŤ ROKOV SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

EUGEN PAULINY

Ak chceme vidieť vývin a prácu slovenskej jazykovedy za ostatných dvadsať rokov v správnom osvetlení, treba sa nám aspoň v prehľade vrátiť k stavu, ktorý bol pred rokom 1918. Tento prehľad bude pozadím, na ktorom sa plastickejšie odrazí dnešný stav. Je známe, že po národnom oslobodení r. 1918 nebolo vlastne nijakej teoretickej slovenskej jazykovedy. Príčina toho bola v ťažkom nacionálnom útlaku za bývalého Rakúsko-Uhorska. Pokiaľ tu bol interes o jazykovedné otázky, vyčerpával sa v starostlivosti o kultúru spisovného jazyka. Pravdaže, išlo tu o prácu, ktorá sa konala živelne, bez nejakého výraznejšieho teoretického podkladu. Stav sa začal meniť okolo r. 1930, keď nastupovala prvá generácia lingvistov, vyškolená už po oslobodení. Je to početne veľmi slabá generácia dnešných šesťdesiatnikov. Vo väčšom počte sa začínajú objavovať jazykovední pracovníci až v druhom desaťročí prvej ČSR, teda v rokoch 1930—1938. Vtedy vznikajú aj organizačné predpoklady pre sústredenú prácu jednak vo vedeckých odboroch Matice slovenskej a jednak v pracovných komisiách Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave. Aj tematika práce sa stáva pestrejšia. Okrem starostlivosti o spisovný jazyk, ktorá sa stáva cielavedomou, hoci ponímanou jednostranne, nastupuje sústredený výskum slovenských nárečí, výraznejšie sa pestuje slavistika a zmohutnieva všeobecná jazykoveda, pestovaná modernými štrukturálnymi metódami. V rokoch druhej svetovej vojny sa toto zacielenie slovenskej jazykovedy vcelku udržalo, pravda, vzhľadom na obmedzenia dané vonkajšími okolnosťami.

Po oslobodení r. 1945 sa stalo jasným, že dovtedajšie organizačné formy, ako aj dovtedajší objem práce bude nepostačujúci. Rovnako tak, vzhľadom na zmenenú politicko-spoločenskú situáciu, nastáva snaha revidovať základné teoretické a filozofické východiská.

V prvom čase po oslobodení r. 1945 sa vcelku budovalo na dovtedajších organizačných formách a bola snaha rozvíjať ich ďalej. Boli, pravdaže, proti minulosti už hneď od začiatku isté rozdiely. V Bratislave sa na univerzite proti predchádzajúcemu stavu aktivuje práca predovšetkým pri výchove nových vedeckých kádrov. Táto práca sa uskutočňovala najmä na katedre

slovenského jazyka a na katedre ruského jazyka. Pre rozvoj lingvistického myslenia v Bratislave po roku 1945 mal značný význam Bratislavský lingvistický krúžok, ktorý bol nástupcom Slovenskej jazykovednej spoločnosti, fungujúcej v časoch vojny. Bratislavský lingvistický krúžok bol aktívny najmä v rokoch 1945—1950. Jeho základná orientácia bola štrukturalistická. Vykonala sa v ňom značná práca najmä pri výskume otázok gramatiky. Výskum sa dial na materiáli slovenskom a ruskom. Krúžok vydával svoj časopis (*Slovo a tvar*, 1947—1950). Okrem toho začal vydávať zborník *Recueil linguistique*. Doteraz vyšiel jeden zväzok (1948).

Do rokov 1950—1953 bola základným jazykovedným pracoviskom na Slovensku Filozofická fakulta Komenského univerzity v Bratislave. Ale od týchto čias z rozmanitých príčin, okrem iného aj preto, lebo sa na širokej báze vybuďoval Ústav slovenského jazyka SAV, stáva sa centrom lingvistickej práce tento ústav a preberá vedenie nad ďalším rozvojom lingvistiky na Slovensku. Tu sa pracuje najmä na kolektívnych podujatiach, t. j. na prácach, pri ktorých na jednej téme pracuje celá skupina pracovníkov, obyčajne celé jedno oddelenie. Slovenská lingvistika bola totiž v tej nepriaznivej situácii, že vzhľadom na neradostný spoločenský stav slovenského národa v 19. stor. nemali sme vypracované základné materiálové práce, ba chýbali aj základné príručky. Preto sa v Ústave slovenského jazyka SAV venovala a aj doteraz venuje sústredená pozornosť práve prácam základného charakteru. Sústredenie síl na menší počet prác základného charakteru malo význam v tom, že sa pomerne rýchlo odstránilo a odstraňuje neprijemné zaostávanie v základných dielach, no malo aj isté nebezpečenstvo prakticismu a mohlo sa prejaviť aj ako metodologické zaostávanie. Ale o tom niekoľko slov záverom. Teraz v stručnosti o jednotlivých pracovných oblastiach.

Najprv sa začalo sústavne pracovať na atlase slovenských nárečí. Pre tento výskum sa urobili priaznivé predpoklady už v tridsiatych rokoch, keď prof. V. Vážný konal sústavný výskum slovenských nárečí a vchoval kádre mladých slovenských dialektológov. Na túto tradíciu sa nadviazalo aj po roku 1945. Vypracoval sa dotazník pre hláskoslovie a tvaroslovie (autori: Eugen Pauliny a Jozef Štolec) a v rokoch 1947—1951 sa pomocou poslucháčov slovanskej filológie, hlavne pomocou poslucháčov slovakistiky zozbieral materiál z temer všetkých slovenských obcí na Slovensku. Dotazník obsahuje 750 otázok a asi 1800 slov a foriem. Teraz je už v podstate celý hláskoslovný a tvaroslovný materiál zmapovaný. V dialektologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka sa nateraz pripravuje do tlače prvý zväzok *Atlasu slovenského jazyka* (hláskoslovie a tvaroslovie). Prípravu atlasu má na starosti pracovný kolektív pod vedením Jozefa Štolca. Nateraz sa začína ďalšia časť výskumu pre atlas, t. j. výskum a zbieranie materiálu pre lexikálnu a slovotvornú časť atlasu. Dotazník pre lexikálnu a slovotvorný výskum

slovenských nárečí zostavili Anton Habovštiak a Ferdinand Buffa, ktorí túto časť výskumu aj vedú. Lexikálny výskum nárečí, ale nie pre potreby atlasu, lež podľa istých tematických okruhov sa koná aj na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Lexikálne bohatstvo východoslovenských nárečí sa zbiera na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Podľa príslušných plánov medzinárodnej komisie postupujú práce aj na *Slovanskom jazykovom atlase*. V súvislosti s nárečovým výskumom na Slovensku treba spomenúť aj výskum slovenských nárečí v Maďarsku r. 1946, v Juhoslávii r. 1947 a v Bulharsku r. 1949, 1955. Z nárečových monografií sa objavila Štolcova o slovenských nárečiach v Maďarsku, Habovštiakova veľká práca o oravských nárečiach a monografie Paulinyho, Horáka, Ondrusa a Buffu. I keď už dnes u nás dialektológia nemá také ústredné postavenie, ako mala kedysi, zostáva v platnosti jej veľká dôležitosť ako prameňa pre poznanie slovenčiny, a to vzhľadom na to, že nemáme preukaznejšie množstvo starších prameňov.

Druhý okruh tém, ktorému sa slovenskí lingvisti sústredene venovali, bol súčasný slovenský spisovný jazyk. Už sme spomenuli, že hodne práce sa vykonalo v Bratislavskom lingvistickom krúžku. Na túto prácu sa neskoršie nadväzovalo. Druhý popud pre zvýšený výskum súčasného spisovného jazyka bol živý silnou akciou za radikálnu pravopisnú reformu. Táto akcia vznikla hneď po oslobodení. Hoci snahy o radikálnu reformu pravopisu nezvítazili, ukázalo sa nevyhnutným znovu zredigovať pravopisnú príručku *Pravidlá slovenského pravopisu*. Pravidlá slovenského pravopisu vyšli prvý raz r. 1931 a boli hodne poplatné vtedy panujúcim náhľadom na kultúru a vývinové tendencie spisovnej slovenčiny. Ich druhé vydanie vyšlo r. 1940. Ak vcelku možno povedať, že v prvom vydaní sa javila tendencia po zblížovaní s češtinou, javila sa v druhom vydaní opačná tendencia. Tieto mimojazykové vplyvy na kultúru spisovného jazyka bolo treba eliminovať. Okrem toho novšie výskumy v gramatike ukázali, že viaceré poučky tejto príručky boli nesprávne alebo neúplné a bolo treba zrevidovať aj slovník. Urobili sa, pravdaže, aj nevyhnutné pravopisné úpravy. Táto príručka vyšla potom v treťom vydaní r. 1953 a odvtedy sa pretláča v podstate bez zmeny v nových vydaniach. Je základnou príručkou slovenského jazyka, lebo obsahuje poučenia nielen z pravopisu, ale sú tam aj základné poučky z hláskoslovia, ortoépie, gramatiky, ba sčasti sa tam kodifikuje aj slovník.

Pre kodifikáciu spisovného jazyka a pre upevnenie jeho normy mali veľkú dôležitosť aj učebnice slovenského jazyka pre všetky typy škôl, ktoré sa vyhotovili v rokoch 1951—1953. Túto akciu spomínam tu z dvoch príčin. Po prvé preto, lebo do tejto akcie sa zapojili temer všetci lingvisti-slovakisti, takže v neuveriteľne krátkom čase sa podarilo odstrániť všetky medzery, ktoré hatili vyučovanie slovenčiny na jednotlivých typoch škôl. Dnes by sme sa už síce na viaceré z týchto učebníc dívali kriticky, ale vtedy to bol záslužný

a potrebný čin. Nevýhodou tejto práce bolo, že sa na dlhší čas všetci lingvisti zapojili do tejto praktickej práce a že preto načas zaostala teoretická práca. No z druhej strany, a to je druhý dôvod, prečo túto akciu spomínam, práve pri tejto práci sa ukázalo, kde sú v spracovaní spisovného jazyka aké medzery a kde treba v budúcnosti vyvinúť väčšie bádatelské úsilie. Nemožno síce tvrdiť, že práca na týchto učebniciach bola jedinou inšpiráciou, no aj tu sa ukázalo, aké sú personálne a materiálové možnosti na vypracovanie veľkej gramatiky slovenského jazyka. Táto gramatika sa už asi 10 rokov pripravuje v gramatickom oddelení Ústavu slovenského jazyka SAV. Je podložená mimoriadne bohatou excerpciou gramatických dokladov. Kartotéka ústavu je tu veľmi rozsiahla. Nateraz sa ako výsledok kolektívnej práce pracovníkov oddelenia podarilo spracovať druhý zväzok (v rukopise má rozsah 1400 strán). Tento zväzok obsahuje morfológiu a je už v tlači. Teraz sa pripravuje tretí zväzok (syntax) a uvažuje sa o príprave prvého zväzku (hláskoslovie). Prácu vedie vedúci gramatického oddelenia ústavu Jozef Ružička. Spolupracovníci na veľkej vedeckej gramatike spracúvajú svoje úseky v početných štúdiách a knižných monografiách (napr. J. Ružička o infinitíve, J. Miko o kategóriách substantíva, v tlači je práca J. Oravca o väzbe pádov). Táto veľká gramatika bude mať značný význam najmä v analýze veľkého materiálu a v jeho výklade.

Tretí okruh práce v Ústave slovenského jazyka týkal sa slovníka spisovného jazyka. Materiál pre slovník spisovnej slovenčiny zbieral sa pôvodne v Matici slovenskej od r. 1936. Tu začal r. 1946 aj vychádzať *Slovník slovenského spisovného jazyka* pod redakciou E. Jónu a A. Jánošíka. Vyšiel až po písmeno I. V roku 1949 prestal vychádzať a slovníkové práce sa sústredili v SAV. Po niekoľkých predchádzajúcich pokusoch sa slovníková práca v SAV pevnejšie organizuje od r. 1949 v lexikologicko-lexikografickom oddelení Ústavu slovenského jazyka. Vedúcim autorského kolektívu slovníka je Štefan Peciar. Pravda, práca pre neujasnené metodologické východiská postupovala dlho veľmi pomaly. Prvý zväzok sa objavil až r. 1959. Dnes sú vydané už štyri zväzky a ostatný piaty sa tlačí. *Slovník slovenského jazyka*, ktorý sa teraz dokončuje, má veľký význam pri ustáľovaní spisovného jazyka a bude východiskom pre ďalšie slovníkové práce. Pravda, nedávna diskusia v Kultúrnom živote o kultúre a kodifikácii spisovnej slovenčiny ukázala, že verejnosť nie je spokojná s terajším stavom kodifikácie spisovného jazyka.

Z iných veľkých slovníkových prác treba spomenúť dvojzväzkový *Slovensko-ruský prekladový slovník* Alexandra Isačenka a *Veľký rusko-slovenský slovník*, ktorý sa pripravuje a vydáva v Ústave svetovej literatúry a jazykov SAV.

V súvislosti so slovníkovými prácami dotkneme sa aj práce v odborných terminológiách. Túto prácu bolo treba rozvinúť systematicky, lebo pre búrlivý a živelný rast práce v jednotlivých vedných odboroch sa stalo, že odborná

terminológia sa rozvíjala nejednotne a bez akejkoľvek ustálenosti. Bolo ju treba preto zjednotiť a systematicky spracovať. Preto vzniklo r. 1950 v Ústave slovenského jazyka SAV terminologické oddelenie, kde sa tieto práce sústreďovali. Vedúcim oddelenia bol Ján Horecký. Práca sa konala vo viac ako tridsiatich odborných komisiách, v ktorých sa spracúvala terminológia jednotlivých vedných odborov. Vyšlo 25 terminologických slovníkov z jednotlivých odborov. Terminológii menšieho rozsahu sa publikovali v časopise *Slovenské odborné názvoslovie*, ktorý vychádzal v rokoch 1953—1960. V súvislosti s odbornou terminológiou sa spracúvali aj teoretické otázky sem patriace. Skúmala sa najmä sama podstata termínu a potom spôsoby tvorenia termínov vo všeobecnosti i v slovenčine. Okrem väčšieho počtu menších štúdií od rôznych autorov treba tu spomenúť dve knižné práce J. Horeckého (*Základy slovenskej terminológie a Slovtvorná sústava slovenčiny*).

Prechádzame k ďalšiemu oddeleniu Ústavu slovenského jazyka. Je to oddelenie pre dejiny jazyka. Práca v tomto oddelení sa sústreďuje teraz na evidovanie archívneho materiálu, jeho katalogizovanie a zbieranie. Okrem toho sa tento materiál získava aj pre zbierky oddelenia. Ďalej sa v oddelení excerptuje materiál pre slovenský historický slovník a vypracúva sa koncepcia tohto slovníka. Nateraz tam majú evidovaných asi 12 500 archívnych jednotiek zo Slovenska a asi 6500 archívnych jednotiek z Maďarska. Okrem toho je tam už veľká zbierka transliterovaných textov, fotokopíí, mikrofilmov a excerptovaných dokladov pre historický slovník. Pri spracovaní historického slovníka je problém hlavne v tom, ako vystihnúť vzťah českého a slovenského materiálu v historickom priereze. K tomuto oddeleniu sa príčleňuje onomastická komisia, ktorá teraz rozvíja svoju prácu sústavnejšie. Z knižných prác pracovníkov tohto oddelenia pripomínam dve práce V. Blanára (jednu o slovenských osobných menách v Maďarsku a druhú zo slovenskej historickej lexikológie).

Najmladším oddelením Ústavu slovenského jazyka je oddelenie matematickej lingvistiky. Zdá sa, že v budúcnosti bude ťažisko práce tohto oddelenia v skúmaní morfematickej a slovotvornej štruktúry slova a v kvantitatívnom výskume v tejto oblasti. Väčšiu knižnú prácu s touto tematikou publikoval už vedúci tohto oddelenia Ján Horecký (*Morfematická štruktúra slovenčiny*).

Ústav slovenského jazyka má skupinu pre kultúru spisovného jazyka. Vedie v rozhlase tzv. jazykovú poradňu, odpovedá na listové dotazy a pod.

Toto je zhruba objem práce Ústavu slovenského jazyka za ostatných dvadsať rokov a v ostatnom čase. Z kolektívnych prác na iných pracoviskách treba spomenúť aspoň toto: Kabinet fonetiky na Filozofickej fakulte Komenského univerzity pripravuje atlas slovenských hlások z hľadiska artikulácie. Bude to základná pramenná práca pre poznanie zvukovej stránky spisovnej slovenčiny. V Združení slovenských jazykovedcov sa na širokej báze organi-

zuje výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Obe práce vedie Eugen Pauliny.

Druhým dôležitým lingvistickým pracoviskom je Filozofická fakulta Komenského univerzity. Ako je pochopiteľné, tu nevznikajú kolektívne práce toho druhu ako v Akadémii. Ide tu o práce individuálne, i keď sú niekedy podložené prípravnou prácou širšieho okruhu študentov. Okrem toho bádateľské práce, ktoré vznikajú na fakulte, majú často súvis s prednáškovou činnosťou učiteľskou. Tak napr. vznikli rozsiahle *Dejiny slovenského jazyka* J. Stanislava (I. zväzok je historické hláskoslovie, II. zväzok je historická morfológia, III. zväzok sú texty a IV. zväzok — nateraz ako skriptum — je historická syntax). J. Stanislav vydal aj slovenské historické pádoslovie. Okrem svojich vlastných excerpt opiera sa J. Stanislav aj o materiál, ktorý získal zo študentských diplomových a seminárnych prác. Ako vysokoškolské príručky vznikli na Filozofickej fakulte v Bratislave aj ďalšie práce: *Fonológia spisovnej slovenčiny a Dejiny spisovnej slovenčiny* od Eugena Paulinyho, *Historická gramatika* od Rudolfa Krajčoviča, *Slovenská morfológia* od Pavla Ondrusa. Ako študijná príručka bola myslená aj *Slovenská gramatika* IV. vyd. (autori: Pauliny—Ružička—Štolc), *Praktická slovenská štylistika* Jozefa Mistríka a *Slovenská syntax* Jozefa Orlovského. Kniha *Fonologický vývin slovenčiny* Eugena Paulinyho, i keď mala základ v univerzitných prednáškach, bola myslená ako koncept vývinu slovenského hláskoslovía. Teda presahuje príručkový charakter.

Výhoda individuálnych autorských prác proti kolektívnym prácam je v tom, že môžu mať jednotnú koncepciu, i keď je pochopiteľne táto koncepcia poznačená autorovou osobnosťou. Zdá sa mi, že takéto principiálne konceptívne náčrty by mali predchádzať kolektívnym prácam. Kolektívne práce majú v sebe totiž vždy nebezpečenstvo, že v nich nevyunikne jednotná koncepcia práce, ale že budú hodne odrážať individuality svojich autorov.

Čo sa týka slavistiky, nerozvíja sa na Slovensku rovnomerne. Spracúva sa najmä okruh veľkomoravský. Tu možno pripomenúť viacero prác J. Stanislava, v ktorých autor skúma najmä účasť predkov dnešných Slovákov na kultúrnom a politickom dianí veľkomoravskom a staré rozšírenie západoslovenského etnika v dnešnom Maďarsku, ďalej sem patrí pozoruhodná práca Alexandra Isačenka *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši*, v ktorej autor nadväzuje na svoje staršie práce a rieši otázky najstaršej literatúry na našom území, a napokon tu vari možno pripomenúť knihu E. Paulinyho *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, v ktorej autor podáva celkový prehľad veľkomoravskej literatúry a vzdelanosti.

Z ostatných slavistických disciplín rozvinula sa za ostatných dvadsať rokov najmä rusistika. Zásľuhu o to má najmä Alexander Isačenko, bývalý profesor ruského jazyka na Filozofickej fakulte Komenského univerzity.

Vychoval početné kádre učiteľov ruštiny a vedeckých i odborných pracovníkov. Z jeho početných prác pripomíname aspoň pozoruhodnú prácu *Fonetika spisovnej ruštiny a dvojzväzkovú prácu zásadného významu: Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim*. Jeho žiak a nástupca na katedre Ľubomír Ďurovič publikoval z oblasti rusistiky knihu o modálnosti v ruštine v porovnaní so stavom v slovenčine a tohto roku vydal knihu o ruskej paradigmatike. Táto kniha je síce vydaná ako vysokoškolská príručka, ale je to vlastne bádateľské dielo, vychádzajúce z istých teoretických východísk. Práca nad ostatnými slovanskými jazykmi sa obmedzuje viac na praktické príručky (slovníky, konverzačné príručky, učebnice). Výnimkou je ukrajinský jazyk. Tu chystal Vasil Latta *Atlas ukrajinských nárečí na východnom Slovensku*. V porovnávačej indoeurópskej jazykovede začal pozoruhodne pracovať najmä v oblasti indoeurópskej a slovanskej etymológie Šimon Ondruš.

Otázky všeobecnej jazykovedy sa na Slovensku preberali veľmi živo asi prvých päť rokov po oslobodení. Boli veľmi živé diskusie v oblasti fonológie, morfológie i syntaxe, riešili sa otázky vzťahov medzi jazykom a spoločnosťou, hľadali sa princípy gramatickej stavby. Ale potom, keď sa ukázali nové úlohy, t. j. spracovať spoločensky naliehavé práce (pravopis, slovník, učebnice, gramatika, terminológia), ustúpila všeobecná teoretická práca do úzadia. A tak možno povedať, že slovenská jazykoveda z hľadiska metodologického vo všeobecnej jazykovede nedosahuje dnes európsky priemer. Javí sa metodologické zaostávanie v skúmaní zvukovej stavby, v skúmaní gramatického systému i v skúmaní otázok sémantických. Konkrétnejšie povedané: Treba nám oživiť skúmanie fonologické, štúdium gramatickej stavby, problémy jazykového znaku.

Dúfajme, že teraz, keď sa už viaceré spoločensky naliehavé úlohy jazykovedy splnili, bude možno obrátiť pozornosť na otázky všeobecnejšieho rázu a pracovať tak, aby slovenská lingvistika po boku českej lingvistiky zaujala v medzinárodnej jazykovednej práci čestné miesto. Predpoklady na to sú.

* Prednesené na schôdzke Združenia slovenských jazykovedcov dňa 24. mája 1965 ako informácia pre zahraničných účastníkov zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanskú jazykovednú terminológiu.

FREQUENCY OF PHONEMES AND LETTERS IN SLOVAK
AND NUMERICAL EXPRESSION
OF SOME PHONEMIC RELATIONS

JÁN BOSÁK

Though quantitative methods in linguistics have been used occasionally for a century,¹ their real scientific application began only in the Prague School of Phonology. In distinction from the earlier frequency characteristics drawn up mostly by stenographers, the adherents of the Prague School of Phonology — especially V. Mathesius and B. Trnka — were the first to point out the desirability of a quantitative approach to the phonological level of the language.² At present, the investigation of continuous texts is being emphasized and pursued, which, of course, is exacting and lengthy and that is why a more systematic investigation has been made possible only after the introduction of certain mechanical devices, as for instance, the use of punched cards for the treatment of linguistic material. This explains partly why apart from the quantitative determination of the Czech sounds from the point of view of phonetics we have not published so far any frequency characteristic of the phonological system of either Czech or Slovak from the point of view of phonology.³

The quantitative analysis of Slovak is being called forth by practical needs, as, e. g. the investigation of the frequency of letters to determine their most convenient adjustment on the typewriter, or, investigations for purposes of stenographers.⁴ Lately, a report on the frequency of letters in Slovak has been drawn up, the material used amounting to half a million.⁵ And finally, apart from several theoretical studies on the use of mathematical methods in lin-

¹ V. Mázlová, *Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách*, Naše řeč 30, 1946, 101—111, 146—151. The author is gives a list of papers dealing with the frequency of Czech phonemes; among them we find the first report approaching this problem in a paper by an unknown author published as far back as 1831 in the journal „KROK“.

² B. Trnka, *K výstavbě fonologické statistiky*, Slovo a slovesnost 11, 1948, 59—64;
V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 44

³ V. Mázlová, o. c.

⁴ M. Milan, *K otázce uspořádání písmen na psacích strojích*, Československá psychologie 1, 1957, 278;

J. Mistrík, *Stenograf a jazyk*, Slovenský stenograf 13, 1958, 97—98

⁵ V. Krauszová — F. Janušek, *Závěrečná zpráva o frekvenci písmenových znaků v slovenčine* (manuscript)

guistics and some mathematical-logical models, statistical works are being published mainly on the theory of style.⁶ Unfortunately so far we have been without the calculation of entropy and redundancy in Slovak — while in other languages these have been determined a long time ago.⁷

The present paper is an attempt to determine the most basic quantitative characteristic of Slovak — the frequency of phonemes and letters. The investigation is based on four folk tales: „O troch grošoch“ („The Three Farthings“), „Prorok Rak“ („Rak the Prophet“), „Či jesto pravda na svete“ („Is there Any Truth to Be Found in the World?“), „Ženský vtíp“ („Women's Sagacity“).⁸ For the investigation of the first two texts, the use of punched cards was adopted, in the third and the beginning of the fourth, the author did the computing himself.^{8a} The reason for computing such texts is called forth by the fact that so far the frequency of phonemes in Slovak has not been determined. It seemed desirable to investigate first relations of quantity in texts with native words only, since foreign words might change the aspect considerably. The text has not been chosen for statistical reasons, only with regard to its contents and style, i. e., such tales were selected, wherein certain words, especially proper names, do not recur too often. Of course, it has not been always simple to keep strictly to this postulate, since the composition of the tales shows a gradation. The investigated sample of 10,000 phonemes is not representative, it has been determined quite haphazardly. The paper merely points to some facts from the point of view of linguistics; there are no computations based on the probability theory, as the investigated sample was not sufficiently large.

The texts of the tales were not adapted much, only a few words were replaced by others, as given in the enclosed vocabulary (for „kremä“ — „iba“, for „utyť“ — „stučnieť“, for „viselnica“ — „šibenica“); thus the texts have the characteristic attributes of Dobšinský's folk tales. The phonemic transcription was done consistently according to the rules on the assimilation of consonant pairs as regards voice, the pronunciation of consonants before the suffixes *-ský*, *-stvo*, the neutralization of consonants.⁹ The diphthongs *ia*, *ie*, *iu*, *uo* are treated as distinctive phonemes, *j*, *ä* are considered as distinctive phonemes as well, not as phonemic variants. The inventory of phonemes includes alto-

⁶ Cf. Horecký, *Štylisticko-štatistické hodnoty jednej básnickej zbierky*, Jazykovedné štúdie VIII, 1964, 71—84; R. Štukovský — G. Altmann, *Fonická povaha slovenského rýmu*, Litteraria VII, 1964, 65—80

⁷ Cf. L. Doležel, *Předběžný odhad entropie a redundance psané češtiny*, Slovo a slovesnost 24, 1963, 165—175

⁸ P. Dobšinský, *Prostonárodné povesti slovenské*, Bratislava 1954, 17—25, 83—86, 110—116, 237—239

^{8a} I wish to express my thanks to the workers of the „Strojnopočetová stanica VŠE“, J. Štefánek a J. Beňo who helped me willingly and enabled me to make investigations at their laboratory.

⁹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1962, 30—35; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 89—94

gether 46 phonemes (syllabic *r*, *ʃ*, *l*, *l̥*), the juncture between phonemes is not included in the calculation. When transcribing graphemes into phonemes we use the rules of joined pronunciation and the division of sentences into tacts.

Frequency of Phonemes (Table I). Phonemes with the largest frequency are the vowels in the following order: *a* — *o* — *e* — *i* — *u* — *ä*; their frequency forms 37.3 % of the whole sample. The frequency of the first four vowels follows in the above given order, while *u* takes the 15th and *ä* even the 41st place, i. e. its frequency is exceptionally low (0.08 %), which shows this phoneme to be unproductive. The frequency of long phonemes has the following order: *á* — *í* — *ú* — *é* — *ó*; these phonemes are utilized much less (4.28 %). The frequency of the diphthongs *ia* — *ie* — *uo* — *iu* amounts only to 1.46 %, the diphthong *iu* occurring only once. After calculation we can state that:

1. short vowels are utilized much more than long ones and diphthongs (37.3 % : 5.74 %, approximately 6.5 : 1);
2. back vowels are more frequent than front vowels (22.96 % : 14.34 %, approximately 1.6 : 1);
3. if we denote the lowest frequency of a phoneme, that of *u*, for instance, or *uo*, by the number 1, then the other phonemes are to it in the following ratio:

$u : i : e : o : a = 1 : 2.5 : 3.5 : 4.3 : 4.3$, or

$uo : ia : ú : ie : í : á = 1 : 3.4 : 4.8 : 6.8 : 12.4 : 12.9$, i. e. vowels with the highest frequency like *a*, *o* occur approximately 4 and 1/2 times more often than the last vowel *u* and *á*, the long vowel with the greatest frequency occurs 13 times more often than the last member of the line, the diphthong *uo*.

Second as to frequency are the sonorants (20.05) with the most stable frequency, in the order as follows: *m* — *n* — *r* — *l* — *ŋ* — *l̥* — *j*; these consonants occur about half as often as vowels (43.81 % : 20.05 %, 2.2 : 1). From the position of phonemes following the first four it is evident that frequency of voiceless phonemes is greater than that of their voiced correlated opposites. From among consonants, the voiceless consonants *t* and *s* take the first place. They are followed by the correlated voiced consonant *v*, then we have a preponderance of non-correlated voiced *m*, *n*, *r*, the voiceless *k*, the liquid *l*, voiceless *p* and only then correlated voiced *d*.

Into the third group we can include all labials with the exception of *f*, in the following order: *v* — *m* — *p* — *b*; the phoneme *f* occurred only in the case of neutralization of voice (apart from such cases it occurred only in the word „šafel“). Most of the plosives belong here as well as the alveolars. Last in the table are phonemes little used in words of native origin with a frequency lower than 1 %. They are — apart from the diphthongs *ia* — *ie* — *uo* — the phonemes *ú* — *ch* — *c* — *g* — *l̥* — *dz*. The phonemes *r* — *ä* — *ʃ* — *dž* — *iu* having a frequency less than 0.1 %, as well as the phonemes *l̥* — *ó*, not occur-

Table I Frequency of Phonemes (%)

	I		II		AVERAGE		σ
1st	<i>o</i>	10.40	<i>a</i>	10.70	<i>a</i>	10.29	0.30
2nd	<i>e</i>	9.88	<i>o</i>	10.17	<i>o</i>	10.28	0.30
3rd	<i>a</i>	8.54	<i>e</i>	8.02	<i>e</i>	8.28	0.28
4st	<i>i</i>	5.68	<i>i</i>	6.29	<i>i</i>	5.98	0.24
5st	<i>t</i>	4.10	<i>s</i>	4.09	<i>t</i>	4.09	0.20
6st	<i>k</i>	3.97	<i>t</i>	4.08	<i>s</i>	3.93	0.19
7st	<i>s</i>	3.78	<i>v</i>	3.88	<i>v</i>	3.80	0.19
8st	<i>n</i>	3.74	<i>r</i>	3.45	<i>m</i>	3.55	0.18
9st	<i>v</i>	3.72	<i>n</i>	3.42	<i>n</i>	3.40	0.18
10st	<i>n</i>	3.38	<i>m</i>	3.35	<i>r</i>	3.39	0.18
11st	<i>r</i>	3.34	<i>l</i>	3.28	<i>k</i>	3.27	0.18
12st	<i>l</i>	3.19	<i>p</i>	3.01	<i>l</i>	3.23	0.18
13st	<i>p</i>	3.16	<i>d</i>	2.88	<i>p</i>	3.08	0.17
14st	<i>u</i>	2.95	<i>u</i>	2.83	<i>d</i>	2.65	0.16
15st	<i>d</i>	2.42	<i>k</i>	2.50	<i>u</i>	2.39	0.15
16st	<i>n</i>	2.36	<i>l</i>	2.34	<i>ñ</i>	2.29	0.15
17st	<i>j</i>	2.15	<i>n</i>	2.23	<i>l</i>	2.20	0.15
18st	<i>l</i>	2.06	<i>b</i>	2.19	<i>b</i>	2.07	0.14
19st	<i>b</i>	1.96	<i>h</i>	2.16	<i>j</i>	1.99	0.14
20st	<i>á</i>	1.91	<i>j</i>	1.84	<i>h</i>	1.95	0.14
21st	<i>z</i>	1.79	<i>i</i>	1.77	<i>z</i>	1.77	0.13
22nd	<i>t</i>	1.76	<i>z</i>	1.75	<i>á</i>	1.68	0.13
23rd	<i>h</i>	1.74	<i>č</i>	1.68	<i>t</i>	1.67	0.13
24st	<i>i</i>	1.46	<i>t</i>	1.58	<i>i</i>	1.61	0.13
25st	<i>š</i>	1.45	<i>š</i>	1.44	<i>č</i>	1.46	0.12
26st	<i>d</i>	1.40	<i>á</i>	1.44	<i>š</i>	1.44	0.12
27st	<i>č</i>	1.25	<i>ž</i>	1.31	<i>ž</i>	1.27	0.11
28st	<i>ž</i>	1.23	<i>d</i>	1.13	<i>d</i>	1.26	0.11
29st	<i>c</i>	0.80	<i>ie</i>	1.02	<i>ie</i>	0.88	0.09
30st	<i>ch</i>	0.75	<i>ch</i>	0.83	<i>ch</i>	0.79	0.09
31st	<i>ie</i>	0.74	<i>c</i>	0.63	<i>c</i>	0.71	0.08
32nd	<i>ú</i>	0.70	<i>ú</i>	0.56	<i>ú</i>	0.63	0.08
33rd	<i>g</i>	0.49	<i>é</i>	0.46	<i>ia</i>	0.44	0.06
34st	<i>ia</i>	0.47	<i>ia</i>	0.42	<i>g</i>	0.38	0.06
35st	<i>l</i>	0.28	<i>f</i>	0.31	<i>é</i>	0.36	0.06
36st	<i>f</i>	0.27	<i>g</i>	0.28	<i>f</i>	0.29	0.05
37st	<i>é</i>	0.26	<i>dz</i>	0.20	<i>l</i>	0.15	0.03
38st	<i>uo</i>	0.16	<i>f</i>	0.16	<i>dz</i>	0.14	0.03
39st	<i>á</i>	0.11	<i>uo</i>	0.10	<i>uo</i>	0.13	0.03
40st	<i>dz</i>	0.08	<i>r</i>	0.09	<i>f</i>	0.11	0.03
41st	<i>r</i>	0.06	<i>á</i>	0.06	<i>á</i>	0.08	0.03
42nd	<i>dz</i>	0.05	<i>dž</i>	0.04	<i>f</i>	0.05	0.02
43rd	<i>iu</i>	0.01	<i>l</i>	0.02	<i>dž</i>	0.04	0.02
44st	<i>ó</i>	0.00	<i>l</i>	0.01	<i>iu</i>	0.01	0.00
45st	<i>í</i>	0.00	<i>ó</i>	0.00	<i>ó</i>	0.00	0.00
46st	<i>ř</i>	0.00	<i>iu</i>	0.00	<i>l</i>	0.00	0.00

I = the first sample of 10,000 phonemes; the results were obtained by means of punched cards;

II = the second sample of 10,000 phonemes; the author did the computing manually

Note 1 For the sake of a better illustration the phonemes are arranged according to their descending order or frequency, not alphabetically.

ing in the selected texts at all, can be regarded with respect to Slovak as unproductive.

With the help of simple calculations we can determine whether the higher or lower frequency of a phoneme when compared to another in a given text is incidental (due to chance) or whether the established proportion holds in the language as a whole. We start with the assumption that a selection may represent properties of elements (in our case phonemes) in about the same relation as in the larger body from which the investigated sample has been drawn. Differences between proportions in the selected text are significant if they can reflect real differences between proportions within a larger body wherefrom the given sample has been taken.¹⁰

The question arises, whether and how far quantitative differences in the frequencies of phonemes may be considered as significant. The first step is to calculate the standard error of proportion with the help of the formula

$\sigma = \sqrt{\frac{p \times q}{N}}$, where p represents the percentage of frequency of the given

phoneme, q the percentage of frequency of the rest of phonemes, and N is the total number of items of the investigated sample. The standard error of the phoneme e , for instance, will be:

$$\sigma = \sqrt{\frac{0.083 \times 0.917}{10,000}} = \sqrt{\frac{0.0762}{10,000}} = 0.28 \%$$

The standard error of two elements of a given investigated sample is $\sigma_{diff.} = \sqrt{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}$. We can calculate it for the phonemes e, i : $\sigma_{diff.} = \sqrt{0.08^2 + 0.06^2} = \sqrt{0.0064 + 0.0036} = \sqrt{0.0100} = 0.01 \%$. If we compare the calculated standard error of the phonemes e, i with the real deviation of the two phonemes (8.28—5.98), i. e. $\frac{2.30}{0.01} = 0.023$, we get the number indicating how

many times greater the real deviation is than the standard error of proportion. In the pertinent statistical tables we can find the value of the given number expressed in a percentage figure (in our case we have 81.80 %) informing us that in cases up to 81.80 % we can expect the real error (deviation) to be due only to chance, i. e. the real difference in the frequencies of the phonemes e, i is not significant. We can set next a 5 % limit as the constant (here — according to the tables occurrence due to chance is negligible, 0.00005734) and compare pairs of phonemes on the basis of different phonological properties. Each correlation pair of consonants (voiceless vs. voiced) can be arranged in a table in a decreasing order (in the first column we have the

¹⁰ D. W. Reed, *A Statistical Approach to Quantitative Linguistic Analysis*, Word 5, 1949, 235—247

standard error of the given phonemes in the second column the proportion of this error to the real one):

<i>f</i> — <i>v</i>	0.20	17.55
<i>k</i> — <i>g</i>	0.19	15.21
<i>č</i> — <i>dž</i>	0.12	11.00
<i>s</i> — <i>z</i>	0.23	9.39
<i>ch</i> — <i>h</i>	0.17	6.82
<i>t</i> — <i>d</i>	0.26	5.53
<i>p</i> — <i>b</i>	0.22	4.59
<i>t</i> — <i>ć</i>	0.17	2.41 (= 1.60 %)
<i>š</i> — <i>ž</i>	0.16	1.06 (= 28.92 %)

We see that the correlation pair of phonemes *f* — *v* takes the first place, i. e. the pair, wherein the occurrence of the voiceless phoneme (*f*) in proportion to the occurrence of the voiced phoneme (*v*) is very low; the correlation pair *k* — *g* follows, wherein again we have one member (*g*) with a very low frequency. On the basis of the given results we can state that the greater the distance in the order of phonemes between members of these pairs, the greater the proportion of the real and standard error, hence the probability of a chance occurrence smaller, and vice versa. The last correlation pair, *š* — *ž*, are a decisive proof — the phonemes follow each other (take the 26th and 27th place), the probability of a chance occurrence is as high as 28.92 %, exceeding greatly the set 5 % limit, which means that between the phonemes *š* — *ž* there is not a significant relation. The given method can be used, for instance, to prove statistically Trubetzkoy's well-known statement on the preponderance of the „merkmallose“ phonemes.¹¹

The Difference Between the Written and the Sound Form of the Language (Table II). When studying the above differences we are interested mainly in the neutralization of voice and palatalization, as it is especially within these that important changes occur. If we follow the utilization of the phonemes *d*, *t*, *n*, *l* in the syllables *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li* we find that

1. the phoneme *l* is utilized approximately four times more often (1.88 % : 0.46 %) and the phoneme *ň* about five times more often (1.85 % : 0.38 %) in the given syllables than in other combinations;
 2. the phonemes *l*, *ď* are utilized (exploited) less — the phoneme *l* three times less (1.58 % : 0.57 %) and the phoneme *ď* half as often (1.13 % : 0.48 %).
- The letters *i*, *í* — *y*, *ý* occur in the proportion 5.22 % : 2.74 %, i. e. *i*, *í* are about twice as much utilized as *y*, *ý*. The letter *ý* occurs more often than *í* (0.98 % : 0.79 %) which fact is conditioned by its utilization in the endings of adjectives.

¹¹ Cf. M. Steffen, *Częstość występowania głosek polskich*, Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego 16, 1957, 145—164

Table II Frequency of Letters

	I (%)		II (%)		III (‰)		IV (‰)		V (‰)	
1st	<i>a</i>	10.70	<i>o</i>	8.57	<i>o</i>	91.23	<i>o</i>	81.56	<i>o</i>	83.85
2nd	<i>o</i>	10.17	<i>a</i>	8.25	<i>e</i>	88.93	<i>e</i>	73.16	<i>a</i>	82.80
3rd	<i>e</i>	8.02	<i>e</i>	7.23	<i>a</i>	69.34	<i>a</i>	72.68	<i>e</i>	73.07
4st	<i>n</i>	5.27	<i>n</i>	6.36	<i>i</i>	64.71	<i>n</i>	55.96	<i>i</i>	55.15
5st	<i>l</i>	5.18	<i>i</i>	6.18	<i>n</i>	57.12	<i>i</i>	53.05	<i>n</i>	53.80
6st	<i>t</i>	5.01	<i>s</i>	5.97	<i>s</i>	51.06	<i>r</i>	46.99	<i>r</i>	45.50
7st	<i>i</i>	4.43	<i>v</i>	5.17	<i>t</i>	43.20	<i>t</i>	44.97	<i>v</i>	45.07
8st	<i>v</i>	4.18	<i>t</i>	5.02	<i>r</i>	42.12	<i>v</i>	39.02	<i>s</i>	44.56
9st	<i>s</i>	4.12	<i>k</i>	4.56	<i>v</i>	38.11	<i>s</i>	38.53	<i>t</i>	44.55
10st	<i>d</i>	3.76	<i>r</i>	4.20	<i>m</i>	35.63	<i>k</i>	35.67	<i>k</i>	36.49
11st	<i>r</i>	3.70	<i>l</i>	3.55	<i>u</i>	30.50	<i>l</i>	31.36	<i>l</i>	35.97
12st	<i>m</i>	3.37	<i>c</i>	3.32	<i>d</i>	29.52	<i>m</i>	30.17	<i>d</i>	32.10
13st	<i>p</i>	2.97	<i>u</i>	3.30	<i>p</i>	29.49	<i>d</i>	28.90	<i>m</i>	29.20
14st	<i>u</i>	2.83	<i>d</i>	3.20	<i>l</i>	24.52	<i>p</i>	27.27	<i>p</i>	27.12
15st	<i>k</i>	2.78	<i>p</i>	2.55	<i>j</i>	22.49	<i>u</i>	24.62	<i>u</i>	27.31
16st	<i>b</i>	2.23	<i>m</i>	2.34	<i>á</i>	18.27	<i>c</i>	24.50	<i>c</i>	22.31
17st	<i>h</i>	2.08	<i>h</i>	2.21	<i>c</i>	18.12	<i>h</i>	22.96	<i>h</i>	22.17
18st	<i>j</i>	1.84	<i>á</i>	2.02	<i>z</i>	16.21	<i>z</i>	18.08	<i>j</i>	21.37
19st	<i>y</i>	1.76	<i>y</i>	2.00	<i>ý</i>	11.89	<i>á</i>	16.72	<i>z</i>	18.87
20st	<i>z</i>	1.74	<i>j</i>	1.68	<i>í</i>	11.14	<i>j</i>	15.83	<i>á</i>	17.35
21st	<i>č</i>	1.54	<i>z</i>	1.66	<i>y</i>	10.09	<i>y</i>	15.27	<i>b</i>	15.03
22nd	<i>á</i>	1.44	<i>ý</i>	1.35	<i>b</i>	9.73	<i>b</i>	14.71	<i>y</i>	14.10
23rd	<i>š</i>	1.43	<i>š</i>	1.22	<i>č</i>	9.61	<i>ý</i>	10.00	<i>í</i>	11.77
24st	<i>ž</i>	1.39	<i>í</i>	1.18	<i>h</i>	9.47	<i>l</i>	9.74	<i>č</i>	10.07
25st	<i>ý</i>	0.98	<i>č</i>	1.05	<i>š</i>	8.89	<i>t</i>	9.58	<i>š</i>	9.80
26st	<i>ch</i>	0.91	<i>ú</i>	1.01	<i>l</i>	8.65	<i>č</i>	9.58	<i>ý</i>	9.33
27st	<i>i</i>	0.79	<i>b</i>	0.97	<i>é</i>	8.39	<i>é</i>	8.95	<i>ž</i>	9.11
28st	<i>c</i>	0.69	<i>ž</i>	0.72	<i>í</i>	7.42	<i>g</i>	8.49	<i>ú</i>	7.64
29st	<i>t</i>	0.57	<i>é</i>	0.65	<i>ž</i>	6.89	<i>ž</i>	8.29	<i>é</i>	7.15
30st	<i>ú</i>	0.56	<i>t</i>	0.66	<i>ch</i>	4.13	<i>ú</i>	7.53	<i>t</i>	5.58
31st	<i>d</i>	0.48	<i>g</i>	0.32	<i>k</i>	2.86	<i>š</i>	6.88	<i>l</i>	4.73
32nd	<i>é</i>	0.46	<i>d</i>	0.07	<i>x</i>	1.51	<i>t</i>	4.89	<i>g</i>	3.43
33rd	<i>l</i>	0.46	<i>ñ</i>	0.06	<i>ñ</i>	1.49	<i>f</i>	2.69	<i>f</i>	2.65
34st	<i>ñ</i>	0.38	<i>f</i>	0.05	<i>ú</i>	1.06	<i>ó</i>	2.66	<i>ñ</i>	1.77
35st	<i>dz</i>	0.11			<i>d</i>	0.97	<i>x</i>	2.17	<i>d</i>	1.52
36st	<i>ā</i>	0.06			<i>f</i>	0.42	<i>ā</i>	1.50	<i>x</i>	1.18
37st	<i>f</i>	0.01			<i>g</i>	0.41	<i>d</i>	1.42	<i>ā</i>	1.17
38st	<i>dž</i>	0.01					<i>ñ</i>	1.39	<i>ó</i>	0.86
39st							<i>w</i>	0.78	<i>w</i>	0.58
40st							<i>q</i>	0.19	<i>q</i>	0.13
	<i>ie</i>	1.02	<i>uo</i>	0.28	<i>ie</i>	9.21	<i>uo</i>	2.00	<i>uo</i>	1.37
	<i>ia</i>	0.42			<i>ia</i>	7.14	<i>í</i>	0.16	<i>í</i>	0.97
	<i>uo</i>	0.10			<i>uo</i>	3.87	<i>í</i>	0.06	<i>í</i>	0.60
	<i>iu</i>	0.00			<i>iu</i>	0.97				
	<i>í</i>	0.02								
	<i>l</i>	0.00								
	<i>g</i>	0.00								
	<i>ó</i>	0.00								

I = the first sample of 10,000 letters; the results were obtained by the authors manual computing; folk tales;

II = the second sample of 10,000 letters; texts from newspapers; see M. Milan, o. c., 278

- III = the third sample of 100,000 letters; records of speeches; see J. Mistrík, o. c., 98;
 IV = the fourth sample of 585, 207 letters; scientific literature; see V. Krauszová —
 F. Jarušek, o. c.;
 V = the fifth sample of 627, 797 letters; texts from journals; see V. Krauszová —
 F. Jarušek, o. c. ;
 Note 1 As each sample consist of a different number of elements, the diphthongs *ia*,
ie, *iu*, *uo* and syllabic *r*, *ř*, *l*, *ř* are listed separately.

In the neutralization of voice we find one-sided (one-dimensional) neutralizations $\check{c} - d\check{z}$ 3, $b - p$ 4, $k - g$ 28, $v - f$ 30. The first two do not occur often, while in the last two pairs, neutralization occurs most often, which is conditioned by the fact that both phonemes in their written form occur very rarely in native words. Then follow pairs wherein the neutralization is two-sided (two-dimensional) and approximately equal: $s - z$ 14, $z - s$ 13, $t - d$ 13, $d - t$ 15. Next come cases with more changes of voiceless phonemes into voiced ones than the other way round: $d - t$ 13, $t - d$ 4, $\check{z} - \check{s}$ 11, $\check{s} - \check{z}$ 3; on the other hand there is a greater neutralization of voice of voiceless consonants: $c - dz$ 11, $dz - c$ 2, $ch - h$ 12, $h - ch$ 4; apart from the above cases there occurred the following neutralizations: $t - c$ 3, $dc - c$ 4, $d - \check{c}$ 8, $\check{s} - \check{c}$ 9, $s - \check{s}$ 2. Neutralizations of voice have a comparatively equal distribution — voiced consonants become voiceless ones in 92 cases, voiceless consonant become voiced in 88 cases.

Comparing five different bodies of phonemes we see that the sequence of letters in them varies (in bodies IV, V there is a complete agreement in ten places out of forty, agreement in a shift of one place in the upward or downward direction in 14 places), while in the second half of the table, where letters with a lower frequency are listed, we find the greatest number of differences. The result may seem unexpected with respect to the wide range of the body. It was found that in a body comprising 150,000 letters the order does not change within the same styl.¹² And though we are dealing with a body of over 500,000 (!) letters, we get — with respect to differences of style — different results as regards order. Hence when determining exactly the frequency of letters or phonemes, it will be necessary to adopt a similar approach as when investigating the frequency of words, i. e. we shall have to select a representative number of phonemes or letters from different linguistic styles. Most interesting are the results of H. Kučera¹³ who compared the results of an analysis of 15,000 phonemes in Czech made with the help of automatic computers IBM 650 with the results of V. Mázlová (360,000 phonemes) and did not find any differences of order apart from the diphthong *ou*, which had been counted differently by the two authors. (In both cases the text had been selected from the fiction of 20th century writers.)

¹² V. Krauszová — F. Jarušek, o. c.

¹³ H. Kučera, *The Phonology of Czech*, Mouton 1961, 40—42

Frequency of the First and the Second, the Last but One and the Last Phoneme of Words. The most simple task as regards the combination of phonemes was the determination of frequency of the initial and the second, the last but one and the final phoneme of words. The sample was not large enough to determine the probability of occurrence of phonemic pairs (in Russian, for instance, the probability of occurrence of phonemes after the phoneme *p* has been calculated from texts comprising 88,538 phonemes¹⁴).

Vowels. From among vowels *a* takes the first place as regards the occurrence at the beginning of a word; it has a greater occurrence than the rest of the vowels taken together. The greatest number of types of combinations is shown by the phoneme *o* (14), *e* shows the smallest number (2). The most usual combination is „vowel + stop“, the combinations „vowel + fricative“ and „vowel + sonorant“ are less frequent, about equal. As regards long vowels at the beginning of words, only *ú* was ascertained, however merely three times. The diphthongs *ia*, *ie*, *iu*, *uo* and the phoneme *ä* do not occur at the beginning of words (initially). In the last but one place of words, short vowels occur about three times as often as initially. The phoneme *e* takes the first place, followed by *o* — *a* — *i* — *u* — *ä*. Apart from types of combinations given above with respect to short vowels, the combination „vowel + vowel“ occurs with long vowels in the last but one place and finally. From among long vowels in the last but one place the phoneme *á* has the highest frequency, the others occur in the order as follows *i* — *ia* — *ie* — *uo* — *ú*; long *ó*, *é* do not occur. The combination with the highest frequency is „vowel + sonorant“.

Labials. The first place as to frequency takes *p*, *v* — *m* — *b* — *f* following. The greatest number of types of combinations are formed by the phoneme *m* (14). All labials form combinations with vowels and with sonorants *r*, *l*, *n*, the phoneme *v* combines also with the fricatives *z*, *ž*. The phoneme *m* mostly takes the last but one and the last place in words, *b* — *v* — *p* follow. The only possible combination in this position is „labial + vowel.“

Dentals and alveolars. Even when the often occurring demonstrative pronouns (in words consisting of 2 phonemes they form 1/7 of the total number) are omitted, *t* is the most utilized initial phoneme, *s* — *d* — *n* — *z* — *r* — *c* — *l* follow. They mostly combine with vowels, less with sonorants and fricatives. The consonants *r*, *n*, *c*, *l* combine only with vowels. The phoneme with the highest frequency, *l*, occurs in the last but one place, *t* — *r* — *n* — *s* — *d* — *c* — *dz* follow as regards frequency. The most frequent combinations are with vowels, occasionally with *r* and the plosives *t*, *k*, *d*.

Palatals occurring initially combine — with the exception of the combinations *čl*-, *št*-, *šl*-, *šk*- only with vowels. The phoneme *n* has the highest frequency

¹⁴ L. R. Zinder, *O lingvističeskoj verovatnosti*, Voprosy statistiki reči, Leningrad 1958, 58 — 61.

and occurs more often than the other palatal consonants; the phoneme *j* takes the second place. In the last but one place of words palatal consonants are utilized less the initially, the phoneme *l* takes the first place. They combine only with vowels.

Velars. The phoneme *k* is the velar consonant with the highest frequency initially, occurring most often than the rest of the velar consonants taken together (123 : 83). The phoneme *h* takes the second place, *ch* and *g* are about equally utilized. The most frequent combination is „velar consonant + vowel“, next comes the combination „velar consonant + stop“, velar consonants do not combine with fricatives. The phoneme *k* is again utilized twice as often in the last but one place of words, the phonemes *ch* and *g* occur altogether 3 times. In this position velar consonants occur only with vowels.

Considering the fact that Slovak has 46 phonemes, we should have for each phoneme 45 types of combinations of pairs of phonemes (supposing that doubled phonemes are not possible). However, not even half of these possible combinations occur; the phoneme *e* shows the greatest number of types of combinations (20) in the last but one place of the word, initially only 14 types of combinations were found (*o*, *s*, *m*). When comparing the different frequencies we see that the phoneme occurring more often in the first place of the word than in the second is being utilized less in the last place of the word than in the last but one and vice versa, the phoneme occurring more often in the last place of the word than in the last but one, is being utilized less in the first place of the word than in the second. Between the first and the last place of the word on the one hand and between the second and last but one place on the other hand there is an inverse relation, while between the first and the second and between the last but one and the last place the relations are equal. The above rule holds for about one-half of the phonemes, it does not hold for the less often occurring phonemes (diphthongs, the phoneme *ä*, the phonemes *f*, *g*, *dz*, *dž*, *h*, *ch*, *c*, *l*, *d*, *m*, *j*, *r*).

Table III Frequency of the First

	a	á	ä	e	é	i	í	o	ó	u	ú	ia	ie	iu	uo	p	b	m	f	v	t	d	n
a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	+	14	—	—	+	—	—	+
á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—
ä	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
e	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
é	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
i	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	+	—	—	—	—	—
í	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	4	8	+	+	1	6	4
ó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
u	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	+	—	—	2	+	+
ú	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	+	+	+	+	+	+
ia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
iu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
p	17	17	+	24	—	1	+	60	—	2	+	+	+	—	+	—	—	—	—	—	—	—	+
b	1	+	—	4	—	5	1	27	—	9	+	—	4	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
m	8	9	+	1	+	13	1	13	—	7	8	+	2	—	7	—	—	—	—	—	—	+	1
f	+	+	—	+	—	+	+	—	—	+	+	+	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—
v	4	18	2	38	—	31	4	28	—	—	—	—	3	4	—	+	—	—	—	—	—	+	—
t	39	2	—	34	—	+	21	30	—	4	4	—	+	—	+	—	—	+	—	—	2	—	+
d	16	5	—	+	—	+	+	48	—	3	1	—	—	—	1	—	+	+	—	—	13	—	1
n	53	8	—	—	—	—	—	6	—	9	1	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
s	6	7	—	13	—	1	+	16	—	14	1	+	+	—	+	3	—	+	+	4	22	—	2
z	30	3	—	+	—	2	+	6	—	2	+	+	+	—	+	—	+	3	—	+	—	+	7
š	2	+	—	1	—	+	+	+	—	1	+	+	1	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+
ž	+	—	—	9	—	5	+	+	—	+	+	1	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+
t	1	—	—	6	—	+	+	—	—	+	—	+	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
d	1	—	—	8	—	+	+	+	—	+	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ň	+	—	—	77	—	7	1	3	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c	—	—	—	3	—	+	+	—	—	+	+	+	+	—	—	+	—	+	—	+	+	—	+
dz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ě	2	—	—	4	—	+	1	9	—	4	—	1	+	+	—	+	—	+	—	+	—	—	—
ďž	+	+	—	—	—	—	1	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	+	1	—	+	—	7	+	+	—	+	+	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—
l	4	—	—	31	—	+	+	—	—	+	+	+	+	—	+	+	—	—	—	—	—	—	+
r	23	6	—	4	—	+	5	19	—	1	1	+	3	—	+	—	—	+	—	—	—	+	—
j	5	—	—	32	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
k	13	1	—	23	—	3	7	20	—	2	4	+	+	—	+	—	—	+	—	+	8	—	+
g	+	+	—	+	—	—	—	1	—	+	+	—	—	—	+	—	+	—	—	+	—	—	—
ch	+	+	—	+	—	+	2	6	—	5	+	—	—	—	+	—	—	+	—	+	—	—	—
h	+	6	—	4	—	2	+	+	—	+	4	—	—	—	+	—	—	+	—	+	—	—	2
r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
f	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σ	225	83	2	316	0	77	44	292	0	65	24	5	20	0	8	10	37	3	0	22	37	4	21

Note 1 The results in sample I (see Table I) have been determined by the method of punched cards. The sign (—) indicates that the particular combination of phonemes is not possible in Slovak, the sign (+) indicates a possible combination of phonemes in native words, which, however, does not occur in the investigated

and the Second Phoneme of Word

s	z	š	ž	t	d	ň	c	dz	č	dž	l	l	r	j	k	g	ch	h	ř	ř	ḷ	ṛ̌	Σ
1	1	+	+	—	—	11	—	—	+	—	+	25	—	+	47	+	+	+	—	—	—	—	99
—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	+	—	—	—	+	+	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	1	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	2	+	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	1	+	—	—	—	—	22
+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	—	—	—	—	6
+	1	+	+	+	+	+	1	—	4	—	+	1	+	1	+	+	+	+	—	—	—	—	32
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	+	+	+	1	+	—	—	—	+	—	+	+	3	+	6	+	+	2	—	—	—	—	16
+	+	1	+	1	+	+	+	—	+	—	+	+	+	—	+	+	+	+	—	—	—	—	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	+	4	91	—	—	—	+	—	15	+	—	+	231
—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	—	—	—	1	+	+	+	52
—	—	+	+	—	—	5	—	—	—	—	5	+	+	—	—	—	—	—	+	+	1	+	81
+	—	15	—	—	—	+	—	+	—	—	+	+	+	—	—	—	+	—	+	+	—	—	18
—	5	+	1	—	—	1	—	—	—	—	+	+	9	—	—	—	+	+	+	+	+	+	148
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	24	—	+	—	+	—	2	+	+	+	162
—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	+	+	10	—	—	—	—	—	+	+	1	+	103
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77
—	—	—	—	8	—	+	+	—	+	—	4	+	+	—	8	—	+	—	+	+	+	+	109
—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	4	+	3	+	—	+	—	+	+	+	+	+	60
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	+	1	+	—	1	—	—	—	—	—	—	—	8
—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	+	+	—	—	+	—	—	—	—	+	+	+	15
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92
—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	3
—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	7	+	—	+	—	—	—	+	+	1	—	29
—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	1
+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39
—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	+	+	34	—	—	—	—	—	+	+	+	+	118
—	—	—	—	—	6	+	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	+	—	+	—	16
—	—	—	+	—	+	6	—	—	—	—	2	2	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	23
—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	4	2	9	+	—	—	—	—	1	4	+	+	49
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
I	10	33	1	11	8	36	7	0	4	0	19	42	192	1	62	0	1	2	19	4	3	0	...

text, and, finally, the number indicates the frequency of the initial, the second, or the last but one and the final phoneme of words in the investigated sample. In the rows and columns the sums of combinations of phonemes in the pertinent positions are given.

Table IV Frequency the Last but

	a	á	ä	e	é	i	í	o	ó	u	ú	ia	ie	iu	uo	p	b	m	f	v	t	d	n
a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	+	12	+	+	1	+	+
á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	28	—	+	1	+	12
ä	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	12	—	—	7	4	44
e	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—
é	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	+	+	+	+
i	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	23	—	+	+	+	+
í	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	23	—	+	+	+	+
o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—	—	—	—	—	1	+	60	—	19	3	3	6
ó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
u	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	+	+	+	+
ú	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	1	—	—	+	+	+	+
ia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	2	—	+	+	+	2
ie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	1	6	+	+	+	+	+
iu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—
uo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	+	+	+
p	+	+	+	1	+	1	1	+	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
b	16	+	+	5	+	19	+	6	—	2	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
m	8	+	4	14	+	9	1	3	—	20	8	+	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
f	+	—	—	+	—	+	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
v	3	1	—	6	+	8	8	4	—	+	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
t	4	+	—	2	+	2	2	49	—	2	+	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
d	4	1	—	—	+	7	3	2	—	3	1	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
n	12	8	—	1	3	4	6	9	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
s	5	+	—	5	+	4	+	+	—	2	1	+	+	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—
z	16	+	—	6	+	+	1	+	—	3	+	+	1	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—
ž	4	+	—	4	—	2	5	1	—	+	+	+	6	+	—	—	—	—	—	—	—	+	—
š	+	—	—	17	—	1	+	+	—	1	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—
l	+	—	—	34	—	3	3	—	—	+	+	+	1	+	—	—	—	—	—	—	—	+	—
ř	+	—	—	23	—	1	3	—	—	+	—	3	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
ň	7	—	—	29	—	21	1	+	—	4	—	1	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c	9	—	—	2	—	12	+	+	—	3	+	1	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
dz	2	—	—	+	—	+	+	+	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
č	+	—	—	2	—	4	+	4	—	+	+	+	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
čž	—	—	—	+	—	1	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	34	3	—	44	+	7	8	+	—	5	+	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—
l	10	—	—	31	—	43	+	+	—	2	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
r	2	1	—	16	—	17	2	4	—	7	1	+	+	+	—	+	+	+	—	+	+	+	+
j	4	—	—	9	—	5	+	+	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—
k	16	1	—	2	2	10	16	56	—	16	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
g	+	+	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ch	+	+	—	+	+	+	+	—	—	2	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—
h	2	+	—	2	1	+	7	38	—	4	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+
ř	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+
š	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+
ž	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+
o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—
Σ	158	15	4	255	6	181	68	176	0	98	26	7	14	1	0	2	2	145	0	19	18	7	65

Note 2 All possible combinations of phonemes in native words are based on the results of the paper K. Buzássyová, *An Attempt at a Calculus of Distribution of the Phonological System of Slovak*, In: Prague Mathematical Linguistics, Praha 1965 (in print).

One and the Last Phoneme of Word

s	z	š	ž	t	đ	ñ	c	dz	č	dž	l	l̄	r	j	k	g	ch	h	ʔ	ʃ	l̄	l̄	Σ
16	8	+	+	21	4	+	+	+	1	2	69	+	+	8	8	9	+	+	—	—	—	—	160
2	7	6	2	+	—	+	+	—	2	1	1	9	2	+	+	—	2	+	—	—	—	—	75
	+	—	—	2	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3	4	4	1	14	33	18	6	1	1	—	22	+	1	36	7	2	+	13	—	—	—	—	233
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	1	+	—	20	5	+	—	—	2	2	25	+	+	+	+	1	5	2	—	—	—	—	66
+	—	4	+	—	+	+	+	—	+	—	+	+	+	+	—	10	4	—	—	—	—	—	41
3	+	+	+	+	1	1	+	1	+	—	24	+	+	1	2	6	5	3	—	—	—	—	156
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	+	7	7	1	1	+	—	—	—	2	—	+	+	+	—	—	+	+	+	—	—	—	18
—	+	+	+	1	+	+	+	—	+	—	+	+	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—	2
+	—	+	+	+	+	—	+	—	+	—	+	+	+	—	2	3	+	+	—	—	—	—	9
+	+	2	2	1	+	1	+	—	+	—	7	+	+	—	+	—	+	+	—	—	—	—	20
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
+	+	+	+	—	—	+	—	—	—	—	4	+	1	4	+	—	+	+	—	—	—	—	9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	69
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	61
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	21
—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	51
—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	25
—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	63
—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	+	—	—	+	—	+	—	—	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—	—	—	101
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	86
+	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	55
+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	127
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	54
+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—	—	—	0
+	—	—	—	—	—	+	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	—	—	0
+	—	—	—	—	—	+	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	—	0
—	+	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	0

Note 3 The frequency of words consisting of 2 phonemes is not given in the table, as the values would have to be added on the one hand to the first and the second, on the other hand to the last but one and final phoneme of the word.

Conclusion

1. Slovak is a predominantly consonantal language, the ratio of occurrence of consonants vs. vowels being 56.18 % : 43.82 %, i. e. about 1.3 : 1.

2. Short vowels occur about 6.5 times more often than long vowels and diphthongs (37.36 % : 5.74 %).

3. Voiceless consonants have a greater frequency than their voiced opposites (20.71 % : 15.35 % = 1.3 : 1). The ratio of voiceless consonants to voiced (including those voiced consonants that do not form pairs of correlation) is 20.71 % : 35.10 % = 1 : 1.6.

4. Sonorants are utilized about one half less than vowels, 20.05 % : 43.81 %, about 1 : 2.2 and their frequencies are the best balanced.

5. Palatals have a higher frequency than dentals (13.62 % : 13.37 %), dentals have a higher frequency than labials (13.37 % : 12.79 %), labials have a higher frequency than alveolars (12.79 % : 9.94 %) and alveolars have a higher frequency than velars (9.94 % : 6.40 %).

6. Cases of neutralization of voice are approximately equally distributed (balanced).

7. From among all the possible types of combinations in the first and the second, the last but one and last place of words, not even one half are being utilized (final position 45 : 20, initially 45 : 14); the frequency of phonemes in the above pairs of phonemes is directly proportional to the number of types of combinations.

The given results were obtained on the basis of the analysis of a small, non-representative sample of phonemes, and before they can be applied to the language as a whole, it will be necessary to approach statistically greater and more varied bodies of phonemes and to examine some of the results by means of statistical tests.

FREKVENCIA FONÉM A PÍSMEN V SLOVENČINE A VYČÍSLLENIE NIEKTORÝCH FONEMATICKÝCH VZŤAHOV

S ú h r n

Práca predstavuje pokus o najjednoduchšiu kvantitatívnu charakteristiku slovenčiny — stanovenie frekvencie foném a písmen. Texty skúmaných rozprávok neboli vybrané podľa štatistických zásad, ale iba s prihliadnutím na obsah a štýl. Okrem frekvencie foném a písmen a ich porovnania s doteraz známymi prácami tohto druhu u nás zisťuje sa v práci aj frekvencia prvej a druhej, predposlednej a poslednej fonémy slova a ich vzájomných kombinácií, pomer zvukovej a písanej podoby jazyka (znelostné a mäkkostné neutralizácie). Tiež sa tu nachádza výpočet smerodajnej odchýlky znelostných korelačných párov a kvantitatívne vyjadrenie niektorých vzťahov medzi fonémami.

Zhrnutie.

1. Slovenčina je jazyk spoluhláskového charakteru, pomer spoluhlásky — samohlásky je 56,18 % : 43,82 %, čo je približne 1,3 : 1.
2. Krátke samohlásky sa vyskytujú asi 6,5krát častejšie ako dlhé samohlásky a dvojhlásky (37,36 % : 5,74 %).
3. Žadné samohlásky sú častejšie ako predné (22,96 % : 14,34 %, približne 1,6 : 1).
4. Neznelé spoluhlásky sú frekventovanejšie ako ich párové znelé protiklady (20,71 % : 15,35 % = 1,3 : 1). Pomer neznelých spoluhlások ku znelým (počítajúc do toho i nepárové znelé) je 20,71 % : 35,10 % = 1 : 1,6.
5. Sonóry sa využívajú asi o polovicu menej ako samohlásky (20,05 % : 43,81 % = 1 : 2,2) a majú najvyrovnanejšie frekvencie.
6. Palatálne spoluhlásky sú frekventovanejšie ako dentály (13,62 % : 13,37 %), dentály sú frekventovanejšie ako labiály (13,37 % : 12,79 %), labiály sú frekventovanejšie ako alveoláry (12,79 % : 9,94) a alveoláry sú frekventovanejšie ako veláry (9,94 % : 6,40 %).
7. Znelostné neutralizácie sú približne v rovnováhe (znelé spoluhlásky sa menia na neznelé v 92 prípadoch, neznelé spoluhlásky na znelé v 88 prípadoch).
8. Fonéma *l* sa využíva približne štyrikrát viac (1,88 % : 0,46 %) a fonéma *ň* asi päťkrát viac (1,85 % : 0,38 %) v slabikách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* ako v ostatných spojeniach; fonémy *t, ě* sa využívajú už menej — fonéma *t* trojnásobne (1,58 % : 0,57 %) a fonéma *ě* dvojnásobne (1,13 % : 0,48 %).
9. Písmená *i, í* — *y, ý* sú v pomere 5,22 % : 2,74 %, čiže *i, í* sú asi dvakrát viac častejšie. Písmeno *ý* sa vyskytuje častejšie ako *í* (0,98 % : 0,79 %).
10. Zo všetkých možných typov kombinácií foném na prvom a druhom, na predposlednom a poslednom mieste slova sa nevyužíva ani poloviča (koniec slova 45 : 20, začiatok slova 45 : 14); frekvencia foném v uvedených dvojiciach nie je priamo úmerná počtu typov kombinácií. Fonéma, ktorá sa využíva viacej na prvom mieste slova ako na druhom, využíva sa menej na poslednom mieste slova ako na predposlednom a opačne, fonéma, ktorá sa viacej využíva na poslednom mieste slova ako na predposlednom, využíva sa menej na prvom mieste slova ako na druhom. Uvedený vzťah neplatí pre menej využívané fonémy.

K uvedeným výsledkom sme prišli na základe rozboru malého, nereprezentatívneho súboru, a preto pred ich zovšeobecnením bude potrebné urobiť dôslednejší štatistický výskum väčších a rôznorodejších súborov a hlavne preveriť výsledky pomocou štatistických testov.

K OTÁZKE *ä* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

V príspevku o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti sme rozoberali aj otázku výslovnosti samohlásky *ä* v spisovnej slovenčine.¹ Konštatovali sme, že absolútna väčšina používateľov slovenského jazyka vyslovuje namiesto *ä* obyčajné *e*. Táto výslovnosť sa podľa našej mienky všeobecne pociťuje ako bezpríznamová, kým výslovnosť s *ä* je príznaková v tom zmysle, že nás použitie takejto výslovnosti do istej miery prekvapí, pretože nie sme na ňu bežne zvyknutí. Zdôraznili sme tiež, že ide o výslovnosť vo všetkých štýlových oblastiach používania spisovného jazyka.² Ďalej sme konštatovali, že sa samohláska *ä* v spisovnej slovenčine vyskytuje v obmedzenom počte slov, ktorých výpočet sa podáva v pravopisných a gramatických príručkách, a že ďalšie slová s touto samohláskou nepribúdajú.³ V tomto príspevku by sme chceli ukázať, ako sa postupne vo vývine spis. slovenčiny obmedzoval výskyt

¹ Pozri L. Dvonč, *K diskusií o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 30, 1965, 146—150.

² L. Dvonč, c. m., 150. Nesúhlasíme s nasledujúcou formuláciou: „Vzorná slovenská výslovnosť vyžaduje vyslovovať ju všade tam, kde sa vyskytuje (t. j. samohláska *ä*, pozn. L. D.). Týka sa to predovšetkým divadelných a rozhlasových prejavov i recitácií. Okrem toho sa v spisovnej výslovnosti pripúšťa aj druhý spôsob výslovnosti, pri ktorom sa namiesto *ä* vysloví samohláska *e*. Takýto spôsob výslovnosti možno pripustiť iba v bežnom dorozumívaní“ (P. Baláž — J. Jacko — J. Matejčík — J. Rešetár, *Učebnica slovenského jazyka pre pedagogické inštitúty I*, Bratislava 1964, 77; rozmn. ako skriptá; časť o zvukovej stránke jazyka spracoval P. Baláž). Podľa toho by napr. bežná výslovnosť *e* namiesto *ä* v divadlách, v rozhlase a pod. bola vážnym prestúpením ortopedických pravidiel. V skutočnosti sa výslovnosť s *e* ani v týchto prípadoch nehodnotí z hľadiska priemerného používateľa spis. jazyka ako nesprávna. Práve naopak, výslovnosť s *ä* sa hodnotí ako zvláštna, neobyčajná, prekvapujúca. A už vôbec je pochybná formulácia, že výslovnosť s *e* „možno pripustiť“ len v bežnom dorozumívaní, pretože pravidelne existuje aj mimo bežného dorozumievania. Nemožno súhlasiť ani s takouto formuláciou o výslovnosti *ä*: „Okrem toho jej menej časté používanie je dané aj tým, že Pravidlá slovenského pravopisu ustávajú dvojakú výslovnosť uvedenej hlásky: *ä* — *e* (*mäso* — *meso*). Preto niektorí Slováci (zo západného a východného Slovenska) samohlásku *ä* nevyslovujú“ (P. Baláž — J. Findra — J. Holý — J. Ružička, *Slovenská gramatika a sloh pre 3. a 4. ročník pedagogických škôl*, Bratislava 1965, 117). Nejde len o niektorých Slovákov zo západného a východného Slovenska, ktorí nevyslovujú *ä*. Takmer všetci Slováci (aj zo stredného Slovenska) vyslovujú namiesto *ä* obyčajné *e*, o čom sa možno presvedčiť pri akejkolvek príležitosti.

³ L. Dvonč, c. m., 148. Samohláska *ä* je živou, produktívnou hláskou v oravských nárečiach, resp. v časti oravských nárečí, kde sa aj cudzie slová preberajú a vyslovujú s *ä*, napr. *blácha* (porov. A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 38).

samohlásky *ä*. Zmenšovanie počtu slov s *ä* môžeme pozorovať aj v súčasnom jazyku, čím sa výrazne ozrejmuje okrajové postavenie samohlásky *ä* vo fonologickom systéme spis. slovenčiny.

V súčasnom spis. jazyku sa samohláska *ä* vyskytuje len po spoluhláskach *b, p, m, v*. Proti staršiemu spis. úzu, ako sa to výslovne pripomína v *Pravidlách slovenského pravopisu*⁴, nemáme dnes *ä* po spoluhláske *k* v slovách *kerovať, kečka, kadit', kameň* (tu je dnes *e* alebo *a*). To je výrazné obmedzenie výskytu samohlásky *ä* v súčasnej spis. slovenčine. S naprostým neúspechom stretli sa pokusy o čo najširšie používanie hlásky *ä* v spis. slovenčine, napr. aj po spoluhláskach *f, g, h, r, s*, ako to neustále navrhoval básnik S. Chalupka.⁵ Podobne sa neprijalo ani vymedzenie S. Czambela, ktorý síce v domácich slovách pripúšťal písmeno *ä* jedine po spoluhláskach *b, p, m, v*, ako je to aj v dnešnej spis. slovenčine, ale v cudzích slovách kázal písať *ä*, ba aj dlhé *ä* za latinské *ae* „všade tam, kde to žiada pôvod slova“, napr. *prälát, präliminár, präparandia, prázes, jubiläum* (tu pripúšťal už aj poslovenčené formy *jubilej, jubilejný, präparát* (cudzí grafický znak *ae*, ktorý S. Chalupka vrele odporúčal, S. Czambel výslovne zavrhol, pretože by zvädzal podľa neho k nesprávnemu čítaniu).⁶ J. Damborský⁷ už káže písať za lat. *ae* písmeno *e* alebo *é*, nie *ä* (*estetika, prezident, démon* a pod.). Samohláska *ä* sa po tomto obmedzení vyskytuje teda v dnešnej spis. slovenčine len po spoluhláskach *b, p, m, v*, a to len v niektorých domácich slovách.

Aj po spoluhláskach *b, p, m, v* v domácich slovách dochádzalo vo vývine nášho spis. jazyka k postupnému obmedzovaniu samohlásky *ä*. V odvodzovacích príponách a v koncovkách bolo *ä* takmer úplne odstránené. Tak proti staršiemu spisovnému úzu (tieto prípady sa tiež uvádzajú v *Pravidlách* na cit. mieste) nemáme dnes *ä* v odvodzovacej prípone *-an* a *-any*, napr. *zeman, Rybany, Slovany, Gótovany, Kľačovany*. Používanie prípony *-an* namiesto *-än* v príp. ako *Riman, zeman, Detvan, Šalkovan* a pod. pripomínal už S. Czambel.⁸ J. Damborský mal ešte *Rybäny*,⁹ ale už prvé vydanie *Pravidiel*

⁴ *Pravidlá slovenského pravopisu*, 5. vyd., Bratislava 1964, 38.

⁵ Pozri R. Brtáň, *Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk*, SR 11, 1943/44, 101—102.

⁶ Pozri S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, 7—8, 270; v 2. vyd. z r. 1915 na str. 7—9 a 278, v 3. vyd. z r. 1919 na str. 6—8 a 242. Písanie *ä* namiesto *ae* v starších spisoch v slovách latinského pôvodu pripomína H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská*, Bratislava — Martin 1944, 70.

⁷ Pozri J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vyd., Nitra 1930, 80.

⁸ S. Czambel, c. d., 8; 2. vyd., tamže. V 3. vyd. je veta o nepísaní *ä* v niektorých slovách skrátaná; vynechaná je časť o slovách *Riman, zeman, Detvan, Šalkovan*. V tomto vydaní sa dokonca v kapitole o písaní veľkých písmen výslovne uvádzajú ako príklady niektoré obyvatelské mená na *-än*, napr. *Europän, Zázrivän* (str. 244). V 1. a 2. vyd. sú tu podoby s príponou *-an* (pozri na str. 272—273, resp. 281), ako ich Czambel predpisoval v kapitole o písaní *ä*. Tvary s príponou *-än* zrejme uviedol v Czamblovej *Rukoväti* J. Škultéty; v 2. vyd., ktoré tiež pripravil J. Škultéty, však ešte neboli. Tvary s príponou *n* sa v spis. slovenčine dlho neudržali. Už J. Damborský znovu má formy s *-an*, napr.

z r. 1931 uvádza v pravopisnom slovníku podoby *Krakovany, Slovany* s príponou *-any*.¹⁰ Podobne zaniklo *ä* v slovesnej odvodzovacej prípone *-ä-*; dnes je vo všetkých prípadoch len podoba *-a-*: *rozprávať, zarábať* a pod. Samohláska *ä* nie je dnes ani v tvare 3. os. mn. č. a v prechodníku slovíes na *-ia, -iac*, napr. *kúpia, kúpiac*.¹¹ Nie je ani v tvare 4. p. osobného zámena *ma* (vidí *ma*, nie „mä“). S. Czambel¹² uvádzal ešte podoby *rybáci, volováci, J. Damborský rybáci, rybácina, žabáci*; v dnešných normatívnych príručkách sú len podoby *rybaci, žabaci*.

V odvodzovacích príponách vyskytuje sa dnes *ä* jedine v prípone *-ä* (v podst. menách vzoru *dievča*), napr. *žriebä, bábä, holúbä, chlápä, dúpä, žiabä* (rovnako aj v odvodených slovách: *žriebätko, bábätko, holúbätko, žriebáci* atď.). V slovách tohto typu je podľa Pravidiel častá výslovnosť *a* (napr. *žrieba*). Takáto výslovnosť nie je nijako prekvapujúca. Ide tu o zjednotenie výslovnosti odvodzovacej prípony.¹³ Takéto vyrovnanie sme videli už pri príponách *-an, -any*, pri slovesnej odvodzovacej prípone *-a-* a aj v tvaroch 3. os. mn. č. a v prechodníku slovíes na *-ia, -iac*. Predpokladáme, že tendencia po vyrovnaní prípon a koncoviek, ktorá je v spis. slovenčine zrejme veľmi silná, vynúti si aj zmenu v pravopise slov typu *žriebä* a príslušných odvodených slov, t. j. písanie *žrieba, žriebätko, žriebaci* a pod. Ak totiž *ä* zaniklo vo viacerých iných odvodzovacích príponách, nemožno predpokladať, že by sa udržalo v prípone *-ä*, ktorá je poslednou odvodzovacou príponou s touto samohláskou. Ak by sa zo slovenského pravopisu odstránilo *ä*, treba v tomto prípade zmeniť doterajšie *ä* na *a*. Už L. Štúr písal tieto slová *s a*.

Je na mieste otázka, či tu azda nezvíťazí výslovnosť *s e*. Nazdávam sa, že prekážkou pre uplatnenie sa tejto výslovnosti je morfológický systém podst. mien str. rodu. Tieto podst. mená sa podľa zakončenia delia na štyri vzory: vzor „mesto“ s podst. menami zakončenými na *-o*, vzor „srdce“ s podst. menami na *-e*, vzor „vysvedčenie“ s podst. menami na *-ie* a vzor „dievča“ s podst. menami na *-a*. Slovo *žriebä* a jemu podobné s výslovnosťou *e* miesto *ä* sa zhoduje zakončením 1. a 4. p. sg. so slovami vzoru „srdce“. (Výraznejšie by sa táto

Európan (pozri v cit. gramatike na str. 92). Tento príklad je zvlášť preukazný pri dôkaze, že samohláska *ä* postupne zo spisovnej slovenčiny ustupuje. Pokusy o jej reštituovanie v niektorých jednotlivých prípadoch, ako to vidíme pri prípone *-an* (*än*), mali len epizodický ráz.

⁹ J. Damborský, c. d., 78.

¹⁰ Pravidlá slovenského pravopisu, Martin 1931, 160, 276.

¹¹ Miesto starších tvarov typu *kúpä, kúpäc*. Tu okrem toho zaniklo skracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke (ide o jednu z výnimiek z rytmického zákona); preto je *kúpia, vstúpia, trápia* ako napr. *súdia, vráčia sa* za staršie *súda, vráta sa* atď.

¹² S. Czambel, c. d., 7; v 2. vyd. na str. 8, v 3. vyd. str. 7.

¹³ Ťažko však možno súhlasiť s charakterizovaním takejto výslovnosti ako „trpenej“: „Pravidlá slovenského pravopisu výnimočne dovoľujú (trpia) výslovnosť *a* miesto *ä* len v slovách typu *žriebä, holúbä* a pod. z dôvodov tvarového vyrovnania (*žriebä — dievča*)“ (v cit. učebnici pre pedagogické školy na str. 124). Ani výslovnosť *s e*, ani výslovnosť *s a* nie je v spis. slovenčine len „trpená“.

skutočnosť javila pri písaní *e* namiesto *ä*.) Ale svojím významom a skloňovaním patria tieto slová celkom zreteľne k slovám vzoru „dievča“. Vedomie príslušnosti týchto slov do vzoru „dievča“ je podľa našej mienky natoľko silné, že povedie k vyrovnaniu slov typu „dievča“, t. j. k zmene koncového *ä* v slovách *žriebä*, *bábä* a pod. na samohlásku *a*.

V prípadoch, ktoré sme dosiaľ sledovali, samohláska *ä* sa nahradila alebo nahrádza samohláskou *a*. Týmto zmenami sa značne zmenšil výskyt samohlásky *ä* v spis. slovenčine. V niektorých menej početných prípadoch samohláska *ä* zaniká v dôsledku zmien v skloňovaní a časovaní niektorých podst. mien a sloviess.

Samohláska *ä* sa vyskytuje v slovách *bremä*, *temä*, *semä*, *vemä*, *plemä*, *ramä*. Tieto tvary sa bežne charakterizujú ako archaické. Dnes sa častejšie používajú tvary *bremeno*, *temeno*, *semeno*, *vemeno*, *plemeno*, *rameno*. Príčiny tejto zmeny sú dobre známe. Archaické tvary typu *bremä* nezapadajú svojím zakončením medzi neutrá vzoru „mesto“.¹⁴ Tlak morfológického systému si vynútil nahradenie tvarov na *-ä* tvarmi na *-o* s úpravou kmeňa slova v nom. sg. podľa nepriamych pádov: *bremeno*, *temeno* atď. Takto odpadajú pri týchto slovách akékoľvek ťažkosti z hľadiska ich zaradenia do príslušného vzoru. Tvary typu *bremä* ako starobylé tvary sa síce ešte používajú alebo môžu používať (napr. v umeleckých prejavoch), ale nie sú už živou súčasťou súčasného jazyka. Tým však prakticky odpadá jedna pozícia výskytu samohlásky *ä* v spis. slovenčine.

Ďalšou skupinou slov, v ktorých postupne zaniká *ä*, sú slovesá na *-päť*. Pravidlá z r. 1953¹⁵ ustálili pri časovaní týchto sloviess popri tvaroch s *ä* aj tvary bez *ä*, čím sa však obmedzuje používanie a výskyt tvarov s *ä*, napr. *vypäl* — *vypol*. Treba k tomu dodať, že aj neurčitky s *ä*, t. j. tvary *napät*, *vypät* atď. sa stále viac nahrádzajú neurčstkami *napnúť*, *vypnúť* a pod., takže fakticky postupne zaniká celá skupina sloviess s *-päť* a nahrádza sa tvarmi s *-pnúť*.¹⁶ Podobne popri slovese *omät* sa používa tvar *omnúť*.¹⁷ Všetky tieto slovesá patria do vzoru „žať — žnem“, ktorý je neproduktívny. Týmto zmenami sa znovu znižuje výskyt hlásky *ä* v spis. slovenčine.

¹⁴ So zaradovaním týchto slov mal ťažkosti napr. L. Štúr, ktorý ich preberal pri vzore „dievča“ (u Štúra vzor „káča“). U Štúra totiž tieto slová mali zakončenie na *-a*: *sema*, *vema*, *plema*, *tema*. Pozri L. Štúr, *Slovenčina naša*, 2. vyd., Bratislava 1957, 202, alebo K. Habovštiaková, *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*, SR 21, 1956, 252.

¹⁵ Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 10; tak aj v ďalších vydaniach, napr. v 5. vyd. z r. 1964 na str. 10. Pripomína sa to aj pri výklade základného tvaru minulého času (v 5. vyd. na str. 104). Pozri aj E. Paulíny — J. Ružička — J. Štole, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 278.

¹⁶ Napr. v elektrotechnickej terminológii sa využívajú len slovesá zo základom *-pnúť*. Pozri J. Horecký, *Využitie predponových sloviess v elektrotechnickej terminológii*, ČSTČ 3, 1964, 42—44.

¹⁷ Pozri *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 561.

Zmenšuje sa aj frekvencia niektorých iných slov s *ä*. Napr. na rozdiel od minulosti sa dnes v nepomerne menšej miere používajú v bežnom praktickom živote slová ako *svätý* a príslušné deriváty (*svätec, svätica, svätiteľ, posvätil, vysvätil, posvätenie, zasvätenie* atď.) alebo zložené slová so *svät-* (napr. zriedkavé je dnes rodné meno *Svätopluk*, rodné meno *Svätoboj* sa dnes ani nepoužíva). Zriedkavé je sloveso *mät*.¹⁸ V jednotlivých prípadoch sa namiesto neutiev s *-ä* používajú iné deriváty, čím sa zmenšuje skutočné používanie substantív typu *žriebä*. Tak napr. namiesto slova *holúbä* sa častejšie používa derivát *holúbok* s príponou *-ok*, a to predovšetkým pri nežnom oslovení milej osoby, najmä dieťaťa (*holúbok môj — holúbä moje*).

Pri používaní samohlásky *ä* v staršom jazyku v odvodzovacích príponách a koncovkách bol počet slov s *ä* otvorený. Napr. každé muž. obyv. podst. meno od vlastného mena s *b, p, m, v* muselo mať podobu s príponou *-än*. Dnes jedinou „otvorenou“ pozíciou pre samohlásku *ä* sú slová typu *žriebä*. Ale so zreteľom na charakter tejto skupiny slov ani tu nepribúdajú ďalšie slová v nejakom väčšom počte. Prakticky skupina slov s *-ä* je dnes viac-menej uzavretou skupinou, takže nás aj pravidelné utvorenie podoby s *-ä* do istej miery prekvapí.¹⁹ Uzavretou skupinou sú aj slová so samohláskou *ä* v koreňoch slov. Tu sa samohláska *ä* zmenila na samohlásku *e*. Táto zmena sa mohla ľahko uskutočniť, keďže samohláska *e* je v koreňoch slov v slovenčine celkom bežná.

Neproduktívnosť fonémy *ä* je zvlášť markantná pri porovnaní s produktívnosťou niektorých iných členov vokalickeho systému spis. slovenčiny, napr. dvojhlások. V osobitnej štúdiu sme upozornili na veľkú produktívnosť dvojhlások, ktorá sa prejavuje jednak v stúpajúcom počte dvojhlások, jednak vo vzraste hustoty výskytu (frekvencie) dvojhlások v jednotlivých slovách a v tvaroch slov.²⁰ Pri samohláske *ä* pozorujeme priam opačný vývin. Postupné ustupovanie samohlásky *ä* vo vývine spis. slovenčiny možno popri vzraste počtu dvojhlások a hustoty výskytu dvojhlások a popri zmenách v oblasti rytmického zákona (pribúdanie počtu výnimiek z rytmického zákona všade tam, kde ide o susedstvo slabík s jednoduchou dĺžkou a dvojhláskou

¹⁸ V *Slovníku slovenského jazyka* (II, 118) sa charakterizuje ako knižné. Pritom popri pravidelnom základnom tvare minulého času *mäl* je tu aj tvar *mnul*, v ktorom nie je samohláska *ä*. Tvar *mnul* je podobný, ako sú napr. tvary *hnul, priľnul, starnul, usnul, zosnul*; pozri F. Miko, *Slovesá hnút (sa), starnúť, priľnúť v tvare minulého času*, SR 22, 1957, 140. Kým tvary *napol, vypol* atď. popri *napäl, vypäl* sa v Pravidlách a v gramatických príručkách pripomínajú (rovnako aj nepravidelné tvary *hnul, priľnul, starnul, usnul, zosnul*), o tvare *mnul* popri pravidelnom *mäl* niet zmienky.

¹⁹ Pozri G. Horák, *Poznámka o menách mládat*, SR 22, 1957, 310. Porov.: „V knihe Margity Figulí *Mladost* zaujalo našu pozornosť slovo *sövä*. Na chvíľku sme sa pri ňom zháčili. (Podč. L. D.) — Je slovo *sövä* správne utvorené?“ (310). Príponu *-ä* konštatuje pritom G. Horák v štyroch slovách: *žriebä, holúbä, sövä, chlápä*. Počet slov s *-ä* oproti ostatným slovám vzoru „*dievča*“ s príponou *-a* je vcelku malý (aj po pridaní ďalších slov s *-ä*, napr. *bábä, žiabä*).

²⁰ Pozri L. Dvonč, *K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine*, JČ 15, 1964, 38.

alebo slabík s dvojhláskami) pokladať za jednu z vývinových tendencií vo fonickom pláne spis. slovenčiny.

Vývin v spis. slovenčine smeruje k odstráneniu samohlásky *ä*. Náhrada samohlásky *ä* samohláskou *a* v odvodzovacích príponách a v koncovkách sa v minulosti dôsledne riešila aj zmenou v pravopise, t. j. písaním grafémy *a* namiesto *ä*. Nazdávam sa, že rovnako bude potrebné konzekventne riešiť v našom pravopise aj otázku zmeny samohlásky *ä* na samohlásku *e*.

Skutočnosť, že hláska *ä* je v slovenčine zriedkavá a že stále viac zaniká, poznal už L. Štúr.²¹ Podobne sa vyjadril S. Czambel.²² A aj v najnovších prácach sa konštatuje zanikanie *ä* v (stredoslovenských) nárečiach.²³ Bolo by dosť prekvapujúce, ak by sa v spisovnej slovenčine ako v „najrozšírenejšej a najdôležitejšej forme slovenského národného jazyka“, dialekticky spätjej s ostatnými formami národného jazyka (miestnymi nárečiami), vývin pri *ä* uberal v inom smere. Tým viac, že spisovný jazyk je spoločným dorozumievacím prostriedkom všetkých príslušníkov slovenského národa. A vo väčšine nárečí sa *ä* nevyskytuje.

Hodžovsko-hattalovská kodifikácia spisovnej slovenčiny (tzv. „opravená slovenčina“) existuje s istými menšími úpravami a doplnkami už vyše sto rokov. Za ten čas sa dostatočne ukázalo, že uvedenie samohlásky *ä* do fonologického systému spisovnej slovenčiny bolo zásahom proti vývinovej tendencii.

К ВОПРОСУ ФОНЕМЫ *ä* В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор показывает в своей статье как на протяжении развития словацкого литературного языка постепенно ограничивалось употребление гласного *ä*. Развитие словацкого литературного языка, по мнению автора, ведет к устранению гласного *ä*.

²¹ Pozri L. Štúr, c. d., 174: „Neopravdivých dvojhlások, t. j. takých, kde dve samohlásky do jednej sa stekajú a len ako jedna hláska sa počujú, my Slováci nemáme, vyjmúc tu i tam v daktorých kútoch Slovenska užívané *ä*, v ktorom *i* a *a*, t. j. *ia* do jedného hlasu eekavého sa steká, napr. mäso, ríba, husá atď., toto ale ako pokútne a krem toho hynúce do reči našej spisovnej nenáleží.“ Podobne na str. 182: „Druhú neopravdivú dvojhlásku *ä* tu i tam ešte síce slychať a väčším právom ako *y* by sme ju písať mohli, že ale kamdiel viac kape a len čiastočná je, lepšie bude, keď sa v písaní docela vynechá.“

²² Pozri S. Czambel, *Slovenský pravopis*, Budapešť 1890, 62.

²³ Pozri E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 292.

HISTORICKOFONOLOGICKÉ PREDPOKLADY VOKALIZÁCIE JEROV V STREDNEJ SLOVENČINE

RUDOLF KRAJČOVIČ

Komplexnejší a súčasne hlbší výskum tzv. jerovej problematiky v súvislosti s najstaršou fázou vývinu starej slovenčiny sa u nás začal už staršou štúdiou L. Nováka.¹ Táto Nováková štúdia prináša nielen nový pohľad na vokalizáciu jerov v najstaršom období formovania slovenských nárečí, ale upozorňuje aj na veľmi dôležitý postulát metodický. Už z nej je totiž zrejmé, o čom sa dnes jednoducho presvedčujeme, že nové svetlo do jerovej problematiky môže priniesť iba hĺbková analýza vnútorných súvislostí medzi javmi a zmenami, ktoré fonologickú štruktúru starej slovenčiny charakterizovali najmä v 10. stor. Aj E. Pauliny² podistým práve z týchto príčin vo svojom najnovšom diele o fonologickom vývine slovenčiny o osude jerov uvažuje spod zorného uhla hlavných téz spomenutej Novákovej práce.

V základných črtách staršie Novákove tézy o zániku či vokalizácii jerov v starej slovenčine možno formulovať takto: 1. silné jery sa na oblasti starej slovenčiny nevokalizovali rovnako: pre západnú a východnú jej časť sú charakteristické zmeny $\tau > \text{ə}$, $\text{ɔ} > \text{e}$, pre jej centrálnu oblasť zmeny $\tau > \text{o}$, $\text{ɔ} > \text{e}$; v obidvoch prípadoch tieto pôvodné výsledky vokalizácie jerov boli vplyvom rozličných činiteľov hláskoslovných, morfológických a iných značne narušené; 2. vokál *a*, ktorý v severozápadných častiach strednej slovenčiny nachádzame v pozíciách silného jeru v slovách typu *mach*, *raž*, *lan*, nie je bezprostredným výsledkom vokalizácie jerov, lež prenikol sem z tvarov *macha*, *raži*, *lanu*, kde po strate slabého jeru (**mъcha* > *mcha*, **ръži* > *rži*, **lъna* > *lna*) začal fungovať ako vkladná hláska (výklad Dielsov);³ 3. z hľadiska chronologického priebeh vokalizácie jerov sa vymedzuje relatívne, a to pomerom ku kontrakcii: v západnej a východnej časti starej slovenčiny vokalizácia prebehla po kontrakcii, na oblasti centrálnej pred kontrakciou.

V hľadani príčin vokalizácie jerov na jednotlivých oblastiach slovenského

¹ E. Novák, *K otázce jeroých střídnic a kontrakce v střední slovenštině*, v čas. Bratislava 5, 634—680 (ďalej *K otázce*).

² E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 79 n, 117 n (ďalej *Fon. vývin*).

³ Pozri P. Diels, *Zum Schicksal der Halbvokale im Slowakischen*, Archiv für slavische Philologie 35, 1914, 324—328.

jazyka najďalej sa azda pokročilo pri výklade vokalizácie jerov $\tau > a$, $\upsilon > e$ na oblasti západoslovenskej a východoslovenskej. Motivácia zmeny $\tau > a$ sa hľadá v prítomnosti dlhého vokálu $\acute{\sigma}$, ktorý tu vznikol kontrakciou v pôvodných zoskupeniach *toie*, *tyie* $> t\acute{\sigma}$ (t zastupuje akýkoľvek konsonant). Keďže tento dlhý vokál v porovnaní s inými dlhými vokálmi nemal pred zánikom jerov svoj krátky pendant, jerová zmena $\tau > \acute{\sigma}$ sa javí ako výsledok tendencie konštituovať nový kvantitatívny vzťah $a - \acute{\sigma}$.⁴ I keď tento výklad hranicu hypotézy neprekračuje (nie je napr. doteraz jasno v otázke fonologickej hodnoty vokálov a , $\acute{\sigma}$ a ani kvantitatívne pomery v 10. stor., o ktoré sa výklad opiera, nie sú ešte dostatočne preskúmané),⁵ jednako jeho prednosťou zostáva, že sa pri ňom uplatňuje hľadisko príčinné a rešpektuje sa pritom aj časová následnosť javov.

Pri doterajších výkladoch vokalizácie jerov na oblasti strednej slovenčiny nám podobné príčinné hľadisko chýba. Prípadná negatívna argumentácia, že vokalizácia jerov $\tau > o$, $\upsilon > e$ sa v strednej slovenčine uskutočnila preto, lebo po kontrakcii tu nebolo $\acute{\sigma}$, príčiny vokalizácie jerov by nevysvetlila. Z nej sa dozvedáme iba toľko, že príčinná súvislosť, ktorou možno ako-tak objasniť priebeh vokalizácie jerov $\tau > a$, ($\upsilon > e$) v západnej a východnej časti starej slovenčiny, pre jej centrálnu oblasť neprichádza do úvahy. Okrem toho výklad vokalizácie jerov v strednej slovenčine komplikuje skutočnosť, že sa tu v pozíciách silného jeru v niektorých prípadoch vyskytuje aj vokál a , ktorý ani novšie varianty staršieho Dielsovho výkladu nejako podstatnejšie neobjasňujú. A tak spolu s M. Komárkom môžeme iba konštatovať, že pôvod dnešných jerových striednic e , o , a v strednej slovenčine sa doteraz v plnej miere objasniť nepodarilo.⁶

V našej štúdií chceme upriamiť pozornosť práve na túto zložitú otázku výsledkov vokalizácie jerov v strednej slovenčine. Kladieme si za cieľ predovšetkým overiť tézu o vokalizácii jerov $\tau > o$, $\upsilon > e$ na tejto oblasti, a to na pozadí faktov, ktoré v rámci fonologickej štruktúry v 10. stor. mohli priebeh vokalizácie jerov v centrálnej oblasti starej slovenčiny podmieniť, resp. podstatnejšie ovplyvniť. Súčasne sa pokúsime odpovedať na otázku, či vokál a ,

⁴ Najnovšie o tom R. Krajčovič, *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin*, Bratislava 1964, 44 n. (s lit.); pozri aj jeho *Náčrt dejín slovenského jazyka*, Bratislava 1964, 50; staršia lit. u E. Paulinyho, *Fon. vývin*, 100.

⁵ Napr. E. Pauliny v staršej práci *Vývin skupín d, t, ň, l + e, i v slovenčine*, Jazykovedný zborník 5, 1951, 145, hodnotí vokál a ako samostatnú fonému, no v novšom diele *Fon. vývin* ako variant (c. d. 112 n.). Vo svojej práci *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin* vec vykladám tak, že striednice za jery (teda aj vokál a) boli spočiatku variantmi tej istej fonémy, ale po splnutí e -ových vokalických prvkov v prospech jediného „nemäkkéiaceho“ $e(a)$, toto „nemäkkéiace“ $e(a)$ sa už hodnotilo ako samostatná fonéma. Spôsobila zánik mäkkosti predchádzajúceho konsonantu a samostatne sa aj diftongizovala (pozri c. d. na s. 44, 62 n., o diftongizácii na s. 78 a n.). O starších kvantitatívnych pomeroch v slovenčine najnovšie E. Pauliny, *Fon. vývin*, 136 n.

⁶ M. Komárek, *Historická mluvnice česká I, Hláskosloví*, Praha 1958, 39—40.

ktorý nachádzame v niektorých prípadoch (*mach, raž, dažď, lan* atď.) v pozíciách silného jeru najmä na severozápade centrálnej časti starej slovenčiny, je priamym výsledkom vokalizácie jerov alebo nie.

1

Zo základných štruktúrnych zmien, ktoré v 10. stor. mohli bezprostredne ovplyvniť prestavbu fonologickej štruktúry starej slovenčiny, je potrebné uviesť denazalizáciu nosoviek a zánik jerov v slabých pozíciách. Týmto zmenám sa pri výkladoch vokalizácie jerov v starej slovenčine doteraz nevenovala náležitá pozornosť, i keď sú to zmeny, ktoré svojimi výsledkami udali vlastne základný smer ďalšieho fonologického vývinu slovenčiny. Napríklad po denazalizácii sa do fonologickej štruktúry starej slovenčiny dostáva fonéma *ä*, stratou jerov v slabých pozíciách boli zasa dané základné predpoklady pre formovanie a ďalšie upevňovanie mäkkostnej korelácie vokalickej na severozápade strednej slovenčiny, resp. mäkkostnej korelácie konsonantickej na ostatnom území starej slovenčiny.⁷ Pravda, pre našu problematiku má osobitný význam zistenie, v akej časovej následnosti tieto zmeny prebiehali predovšetkým v pomere k vokalizácii jerov. Z tejto príčiny sa musíme pri denazalizácii a zániku slabých jerov trochu pozastaviť.

Denazalizáciou rozumieme priebeh zmien, ktorý sa na území starej slovenčiny začal rozrušovaním psl. vokalickeho vzťahu $o - e$ zmenami $o > u$, $e > ä$ a ktorý bol zavŕšený stratou nosovosti, t. j. zmenami $u > u$, $ä > ä$. Na otázku, či posledná fáza tohto procesu zastihla ešte jery v starej slovenčine a či prebehla až po ich zániku, resp. prebehla paralelne so stratou jerov v slabej pozícii, doterajšie výskumy nedávajú jednoznačnú odpoveď. Teoreticky celkom dobre možno predpokladať, že posledná fáza denazalizácie prebehla ešte pred úplným zánikom jerov. Pre viaceré slovanské jazyky z takéhoto predpokladu vychádza napr. aj K. Horálek⁸ a pre starú slovenčinu túto možnosť teoreticky pripúšťa aj E. Pauliny⁹. No E. Pauliny sa napokon prikláňa k mienke, že denazalizácia sa v starej slovenčine vo svojej poslednej fáze uskutočnila až po zániku jerov a argumentuje tým, že stará maďarčina v niektorých prevzatých názvoch z územia starej slovenčiny nosovky zachováva, ale slabé jery nie.¹⁰ Tu treba, pravda, uviesť, že táto zvláštnosť prevzatých staroslovenských názvov do starej maďarčiny nebola by na prekážku datovaniu denazalizácie a zániku slabých jerov napr. do obdobia pred uskutočnením vokalizácie jerov.

⁷ K formovaniu mäkkostnej konsonantickej korelácie a mäkkostnej korelácie vokalickej v strednej slovenčine pozri E. Pauliny, *Fon. vývin*, 104 n., najmä 110.

⁸ K. Horálek, *Úvod do štúdia slovanských jazykú*, Praha 1963 (2. vyd.).

⁹ *Fon. vývin*, 100.

¹⁰ Tamže, 101.

Pre zistovanie, v ktorom štádiu staromaďarské kmene zastihli denazalizačný proces na území starej slovenčiny, sú dôležité skoré záznamy typu *Dumbo*, *Crumba* (1113).¹¹ Totiž forma týchto záznamov predpokladá staroslovenské znenie **dub*, **kryp*-, ktoré podáva svedectvo, že názvy boli prevzaté až po zmenách $\varrho > u$, $e > \ddot{a}$, čiže v poslednom štádiu zániku nosoviek. Keby sa nám teda podarilo zistiť, v ktorom čase boli uvedené názvy prevzaté, súčasne by sme dostali obdobie poslednej fázy denazalizácie na území starej slovenčiny. Hneď možno uviesť, že v 11. stor. to byť nemohlo, pretože z konca 10. stor. je tu doklad *Knesa* (t. j. **kňäžä* < **kneže*), čiže doklad bez nosovky.¹² A keď tento doklad posúdime s ohľadom na skutočnosť, že výsledok zmeny, ktorý je pre záznam názvu v listine charakteristický, musel by sa v živom názve ustáliť už skôr než sa dostal do listiny, a teda že sama zmena sa musela vykonať ešte skôr v predchádzajúcej generácii, vychádza nám poznatok, že nosovky *u*, *ä* na území starej slovenčiny mohli najpravdepodobnejšie stratiť nosovosť najneskôr do konca prvej polovice 10. stor. Je iste dôležité, že tento poznatok má oporu aj v mimojazykových okolnostiach. Staromaďarské kmene sa totiž mohli dostať do trvalejšieho styku s domácim staroslovenským etnikom najskôr v čase pádu Veľkej Moravy, čiže na zač. 10. stor., pretože krátko po tomto čase staromaďarské výboje sa orientujú ďalej na juhozápad až napokon v polovici 10. stor. celkom prestávajú. Okrem toho je tu aj tá skutočnosť, že v druhej polovici 10. stor. uhorské knieža Gejza v snahe upevniť si mocensky svoje pozície obracia pozornosť predovšetkým na Zadunajsko.¹³ Z hľadiska mimojazykových faktorov teda najväčšie predpoklady pre preberanie staroslovenských názvov s nosovkami *u*, *ä* do starej maďarčiny boli asi v rozpätí prvej tretiny 10. stor.

Na základe tejto konfrontácie mimojazykových faktorov a výskytu starších dokladov mohli by sme azda urobiť záver, že staromaďarské kmene v prvej tretine 10. stor. zastihli na území starej slovenčiny nosovky už len v ich zánikovom štádiu $u : \ddot{a}$. Keďže nosové hlásky *u* a *ä* bez fonologickej zviazanosti dlho jestvovať nemohli, možno súčasne pokladať za pravdepodobné, že aj denazalizácia (t.j. zmena $u > u$ a $\ddot{a} > \ddot{a}$) bola už do polovice 10. stor. vykonaná.

Pravda, pre zistenie, či striednice za nosovky (týka sa to najmä fonémy *ä*) mohli ovplyvniť priebeh vokalizácie jerov, je ešte potrebné odpovedať na otázku, v akom chronologickom pomere je vokalizácia silných jerov k zániku slabých jerov, t. j. či vokalizácia jerov prebiehala súčasne so zánikom jerov slabých, resp. či sa tieto jerové zmeny uskutočňovali v istej časovej následnosti.

¹¹ Doklady sú zo Zoborskej listiny z roku 1113; porov. J. Stanislav *Dejiny slovenského jazyka III*, 1957, 103 (ďalej *Dejiny III*, resp. *Dejiny I*, II).

¹² K dokl. *Dejiny III*, 90 n.

¹³ *Dejiny Slovenska I*, 120, 122.

V tejto otázke nie je už tak nejasno. Pre starú slovenčinu naposledy kladie stratu slabých jerov pred vokalizáciu silných jerov E. Pauliny i J. Stanislav.¹⁴ Argumenty, ktoré sa v tejto súvislosti uvádzajú, zdajú sa byť presvedčivé. Tak napr. staré záznamy *castelic*, *kaztelic*, *balatin*, *bolatin* z roku 1055 zo Zadunajska,¹⁵ ktorým odpovedajú rekonštrukcie **kostelbc*, **blaten*, ukazujú na staroslovanské znenie so silným jerom, ale už bez slabého jeru. Na otázku, v ktorom období mohli staromaďarské kmene zastihnúť u zadunajských Slovanov takýto stav, podľa našej mienky, pravde najbližšia je Stanislavova odpoveď. J. Stanislav za toto obdobie pokladá prvú polovicu 10. stor.¹³ Tento názor podporuje aj okolnosť, že spomenuté názvy sú názvami dôležitých staroslovanských lokalít s hospodársko-strategickým významom, s ktorými sa staromaďarské kmene mohli dostať do styku už v čase svojich skorších nájazdov do Zadunajska v priebehu prvej polovice 10. stor.

Celkove teda v zmysle našich výkladov sa polovica 10. stor. javí ako horná hranica ukončenia denazalizácie a zániku slabých jerov a súčasne ako dolná hranica počiatkov vokalizácie silných jerov. Táto rámcová a, pravdaže, relatívna chronológia spomínaných javov bude zároveň východiskom pre ďalšie naše úvahy.

2

Pri hľadaní a skúmaní historickofonologických predpokladov vokalizácie jerov v starej strednej slovenčine musíme teda na základe našich doterajších úvah rátať s výsledkami denazalizácie (najmä s ich začlenením do fonologickej štruktúry), ako aj so štruktúrnymi zmenami, ktoré spôsobila strata slabých jerov. V podstate tu ide o nový fonologický prvok *ä* ako výsledok denazalizácie (*a* > *ä*) a po strate slabých jerov konstituovanie sa mäkkostnej konsonantickej korelácie na juhovýchode starej strednej slovenčiny a mäkkostnej vokalickej korelácie na jej severozápade. Pravda, okrem toho, ak to bude potrebné, možno vziať do úvahy aj okolnosť, že kontrakcia v čase vokalizácie silných jerov na centrálnej oblasti starej slovenčiny ešte stále nebola vykonaná.¹⁷

Pre skutočnosť, že po strate slabých jerov sa stará fonologická štruktúra na severozápade prehodnocuje rozdielne (formuje sa tu mäkkostná korelácia vokalickej) od oblasti juhovýchodnej (formuje sa tu mäkkostná korelácia

¹⁴ E. Pauliny, *Fon. vývin*, 78; J. Stanislav, *Dejiny I*, (citujeme podľa I. vyd.) 310.

¹⁵ K dokl. *Dejiny III*, 94.

¹⁶ *Dejiny I*, 310.

¹⁷ Pozri k tomu L. Novák, *K otázce...* 644—656; s datovaním kontrakcie v strednej slovenčine až po zániku jerov a denazalizácii vyjadril súhlas aj J. Stanislav vo svojich *Dejinách I*, 326—327; porov. aj E. Pauliny, *Fon. vývin*, 99; o západoslovanskej kontrakcii najnovšie R. Krajčovič, *O príčinách vzniku západoslovanskej kontrakcie*, Acta Universitatis Carolinae-Philologica, Slavica Pragensia IV, 1963, 111 n.

konsonantická), musíme tieto oblasti aj z hľadiska našej problematiky prebrať osobitne.

Stredoslovenská oblasť juhovýchodná. Pre túto oblasť predpokladáme, že hlavné štruktúrne zmeny v 10. stor. chronologicky prebiehali takto:

1. dokončenie denazalizácie do konca prvej polovice 10. stor.
2. strata slabých jerov a konštituovanie sa mäkkostnej konsonantickej korelácie v polovici 10. stor.
3. vokalizácia silných jerov v druhej polovici 10. stor.
4. kontrakcia na rozhraní 10.—11. stor.

Z uvedenej chronologickej postupnosti štruktúrnych zmien v 10. stor. vyplýva, že za najzávažnejší jav, ktorý mohol podstatne ovplyvniť priebeh vokalizácie jerov, treba pokladať konštituovanie sa mäkkostnej konsonantickej korelácie po strate slabých jerov. Toto konštituovanie sa mäkkostnej konsonantickej korelácie spôsobilo totiž, že vokálny protiklad $a/\bar{a} - \bar{a}$, ktorý tu vznikol po denazalizácii, nemohol sa už ďalej ponímať ako mäkkostný a bez tejto vlastnosti z fonologického hľadiska uvedený protiklad nemohol byť dost pevný, pretože prítomnosťou vokálu \bar{a} vzhľadom na variant \bar{a} sa vzťah vnútri protikladu dostatočne nezvýrazňoval.¹⁸ Možno pokladať za veľmi pravdepodobné, že tu ide o jednu z hlavných príčin, prečo sa a (\bar{a}) —ové vokály ako jerové striednice na juhovýchodnej oblasti strednej slovenčiny neuplatňovali. Silné jery totiž z mäkkostného hľadiska sa ešte stále viazali na konsonanty v rámci zákonitostí psl. slabiky: tvrdý jer na nepalatálny konsonant — spolu tvorili tvrdú slabiku, mäkký jer zasa na palatálny konsonant — spolu tvorili mäkkú slabiku. Táto okolnosť v podmienkach fonologickej štruktúry starej juhovýchodnej strednej slovenčiny, t. j. štruktúry bez výrazných tendencií uplatniť mäkkostné vzťahy medzi vokálmi, si vyžadovala silné jery $\bar{z} - \bar{b}$ kompenzovať takými vokálmi zadného a predného radu, ktoré tvorili protiklad a realizáciou sa dostatočne odlišovali. Tieto podmienky v súvislosti s vokalizáciou jerov na juhovýchode centrálnej časti starej slovenčiny mohol splniť iba vokálny protiklad $o - e$.¹⁹

Z uvedeného vyplýva, že vokalizácia jerov s ohľadom na historickofonologické podmienky na juhovýchode centrálnej starej slovenčiny sa musela uskutočniť len takto:

$$\begin{array}{l} \bar{z} \rightarrow o \\ \bar{b} \rightarrow e \end{array}$$

¹⁸ Túto skutočnosť možno zároveň pokladať za jednu z príčin skorého zániku fonémy \bar{a} v západnej a východnej časti starej slovenčiny. Prehľad o zmenách tejto fonémy v slovenských nárečiach podáva R. Krajčovič v *Náčrte dejín slovenského jazyka*, 60 n.

¹⁹ Nárečový stav na celom území slovenského jazyka ukazuje, že členy radu minimálnej otvorenosti (u, y, i) pri vokalizácii jerov do úvahy neprichádzajú. V strednej slovenčine kompenzácia jerov nemohla byť ovplyvnená ani výsledkami po kontrakcii (porov. k tomu pozn. 17).

Ako vidno, naše výklady, operajúce sa o analýzu historicko-fonologických predpokladov vokalizácie jerov, overujú pre juhovýchodnú časť strednej slovenčiny staršiu Novákovú tézu, i keď hlavným východiskom Novákových úvah bol stav v súčasných nárečiach. Tak ako L. Novák a po ňom ďalší, i my predpokladáme, že najstarší stav výsledkov po vokalizácii jerov na juhovýchode strednej slovenčiny reprezentujú tieto prípady:

- ъ > o: *posol, piatok/pietok/pátok, von, sьon, voš, podošva, zobraťi, vo dňe...*;
moch, dьožď (doždík), rož, boza/bodza/byzoza, zmok, doska, cesnok, kodí,
kod, tot...
- ь > e: *deň, otec, žňec, tenkí, pes,*
len „lan“ (na malej oblasti)²⁰

Zo zemepisného hľadiska rozšírenie uvedených slov dnes nie je už rovnomerné. Pravda, táto skutočnosť nemôže oslabiť tézu o pôvodnosti vokalizácie $\tau > o$, $b > e$ na skúmanej oblasti. Súčasný nárečový stav je výsledkom dlhého vývinu, v rámci ktorého pôsobením rozličných činiteľov jazykových i mimojazykových sa pôvodný stav jerových striednic zastieral.²¹

Stredoslovenská oblasť severozápadná. Pre túto oblasť pri výklade vokalizácie silných jerov vychádzame z predpokladu, že v 10. stor. sa tu uskutočnili štruktúrne zmeny v takejto časovej postupnosti:

1. dokončenie denazalizácie	do konca prvej polovice 10. stor.
2. strata slabých jerov a konštituovanie sa mäkkostnej vokalickej korelácie	v polovici 10. stor.
3. vokalizácia silných jerov	v druhej polovici 10. stor.
4. kontrakcia	na rozhraní 10.—11. stor.

Na centrálnej severozápadnej časti starej slovenčiny mala teda fonologická štruktúra pred vokalizáciou jerov v podstate odlišný charakter ako na centrálnej časti juhovýchodnej. Základný rozdiel je v tom, že sa tu po zániku slabých jerov konštituovala mäkkostná korelácia vokalickej. To znamená, že ešte pred vokalizáciou silných jerov sa tu začal pociťovať medzi vokálmi zadného a predného radu mäkkostný vzťah, takže rad vokalickej foném maximálnej otvorenosti reprezentoval tu z fonologického i fonetického hľadiska dostatočne výrazný protiklad *a* — *ä*. V čase vokalizácie silných jerov bola teda na severozápadnej časti strednej slovenčiny väčšia možnosť „výberu“ pre kompenzáciu silných jerov ako na jej juhovýchodnej časti (ale aj na celom území starej slovenčiny), pretože okrem členov vokalickej protikladu *o* — *e* boli tu k dispozícii aj členy

²⁰ K dokl. pozri staršiu prácu Vl. Šmilauera, *Slovenské striednice jerové a zmena e, ě a*, o, Praha 1930, 37 n.; novšie E. Pauliny, *Fon. vývin*, 121, 152 n.

²¹ E. Pauliny, *Fon. vývin*, 117 (s lit.).

vokaličského protikladu *a* — *ä* (členy protikladu minimálneho stupňa otvorenosti do úvahy neprichádzajú).

Vcelku teda získavame poznatok, že v severozápadnej časti strednej slovenčiny fonologická štruktúra v 10. stor. umožňovala silné jery kompenzovať takto:

$$\begin{array}{l} \bar{\tau} \rightarrow o, a \\ \bar{b} \rightarrow e, \ddot{a} \end{array}$$

Dnešný nárečový stav v severozápadnej strednej slovenčine nie je v rozpore so závermi našej analýzy, ba naopak, potvrdzuje ich. Máme tu takýto stav:

$\bar{\tau} > o$: *posol*, *p̣iatok/pátok*, *von*, *voš*, *podošva*, *zobrať*, *vo dňe...*

$> a$: *mach*, *dážď*, *raž*, *baza*, *zmak*, *daska* (i *doska*), *česnak...*

$\bar{\tau} > e$: *deň*, *otec*, *žnec*, *tenká*, *pes...*

$> \ddot{a}$: *lan* (< *län*)²²

Nárečový materiál teda presvedčivo ukazuje, že v polohách silného jeru $\bar{\tau}$ je tu dodnes vokál *o*, resp. *a*, v polohách silného jeru \bar{b} je tu *e*, resp. *a* (< *ä*). Z nastolenej problematiky nám ostáva ešte odpovedať na otázku, prečo v tejto časti strednej slovenčiny v prípadoch typu *posol*, *von* ~ *deň*, *otec...* sa silné jery vokalizovali $\bar{\tau} > o$, $\bar{b} > e$ a v prípadoch *mach*, *raž* ~ *lan...* zasa $\bar{\tau} > a$, $\bar{b} > \ddot{a}$. Takto sme sa celkom organicky dostali k problematike tzv. jerovej striednice *a* v strednej slovenčine. Tejto problematike pre jej závažnosť venujeme osobitnú kapitolu.

3

Nárečový materiál zo stredoslovenských oblastí ešte aj dnes pomerne presvedčivo ukazuje, že historickým „domovským“ územím jerovej striednice *a* bola severozápadná časť centrálnej oblasti starej slovenčiny. Táto vec sa už dnes uznáva vo všeobecnosti.²³ Iba výklad tejto jerovej striednice robí ťažkosti. Ako sme už skôr boli naznačili, i novšie výklady sa v zásade opierajú o staršie úvahy P. Dielsa a budujú na téze, že do slov *mach*, *dážď*, *raž*, *lan* atď. vokál *a* sa dostal z nepriamych pádov *macha*, *daždža*, *raži*, *lana...*, kde po zániku slabého jeru *a* po vokalizácii jerov $\bar{\tau} > o$, $\bar{b} > e$ v tvaroch **mzch* > *moch*, **dzždž* > *doždž*... začal fungovať ako vkladná hláska (*mcha* → *macha*, *dždža* → *daždža*...).²⁴ Hlavným nedostatkom tohto výkladu je stále ešte nálezite nevyjasnená okolnosť, prečo v predpokladanej paradigme *moch*, *mcha*, *mchu* atď., *doždž*, *dždža*, *dždžu* atď. preniká do nepriamych pádov vokál *a*, keď tu boli všetky predpoklady pre pôsobenie analógie v prospech korenných

²² Ako v pozn. 20.

²³ E. Pauliny, *Fon. vývin*, 154. Pozri aj na s. 150 a 151 na mapkách č. 28, 29 zemepisný výskyt slov *dážď*, *cesnak* a *daska*.

²⁴ Podrobne o doterajších výkladoch jerovej striednice *a* v strednej slovenčine v Stanislavových *Dejinách I*, 319—320.

morfém *moch-*, *doždž-*, *rož-*, *len-*..., ktoré sa s náležitými jerovými striednicami vyskytovali v nom. — ak. sg. a v gen. pl. Tento nedostatok Dielsovoho výkladu sa naposledy pokúsil odstrániť, resp. zmierniť E. Pauliny.²⁵ Myslí si, že azda v systéme s mäkkostnou koreláciou vokalickou medzi konsonantickými a vokalickými komponentami slabičného skladu nebola taká spätosť ako vo fonologickom systéme s mäkkostnou koreláciou konsonantickou a usudzuje, že v severozápadnej strednej slovenčine, kde po zániku slabých jerov vznikla mäkkostná korelácia vokalická, bola to práve táto zvláštnosť, čo umožnila väčší „výber“ vkladných vokálov. Ďalej dôvodí, že vokál *a* sa mohol v korenej morféme v nepriamych pádoch typu *mcha*, *rži*, *lna* atď. uplatniť preto, lebo to bol vokál, ktorý sa ináč v alternácii typu *V/*. nevyskytoval. Napokon však sám E. Pauliny naznačuje, že na podanom výklade nejako zásadne netrvá.²⁶ Podľa nášho náhľadu nové svetlo do celej tejto problematiky môže priniesť práve komplexné hľadanie historickofonologických predpokladov vokalizácie jerov na pozadí skúmania štruktúrnych zmien v 10. stor., najmä z nových aspektov chronologických. To však znamená revíziu Dielsovoho výkladu.

Konfrontácia nárečového materiálu ukazuje, že vokály *o* — *e/a* — *ä* sa v pozíciách silných jerov v severozápadnej strednej slovenčine nevyskytujú azda nejako chaoticky, resp. náhodne, ale len v istých a dosť presne vymedziteľných prípadoch. Tak napr. vokalizácia jerov $\bar{\epsilon} > o$, $b > e$ sa dôsledne uskutočnila v nealternačných pozíciách (typ **vznz > von*, **podzšva > podošva*, nikdy nie **van*, **podašva*) a potom v takých alternačných pozíciách, ktoré v nulovom stupni po zániku slabých jerov nevyžadovali nijakú „úpravu“ slabičného skladu v korenej morféme, pretože v rámci alternácií sa stretli také konsonanty, ktoré mohli popri sebe jestvovať. Ide o takéto prípady:

<i>*p̣eṭḳẓ</i>	$>$	<i>*p̣äṭḳ</i>	[$\bar{\epsilon} > o$]	<i>p̣ätok</i>	$>$	<i>p̣iätok</i>	
<i>*p̣eṭka</i>	$>$	<i>*p̣ät-ka</i>	—	<i>p̣ätka</i>	$>$	<i>p̣iätka</i>	(-tk-)
<i>*ḍbn̄</i>	$>$	<i>*ḍbn̄</i>	[$b > e$]	<i>ḍeñ</i>	$>$	<i>ḍeñ</i>	
<i>*ḍb̄na</i>	$>$	<i>*d̄-ña</i>	—	<i>d̄ña</i>	$>$	<i>d̄ña</i>	(-dñ-)

V takýchto prípadoch sú výsledky vokalizácie jerov $\bar{\epsilon} > o$, $b > e$ pravidelné (nieť prípadov typu **p̣iätak*, **d̄añ* a pod.).

Avšak celkom odlišná situácia nastala, keď po zániku slabých jerov vznikli alternácie $\bar{\epsilon}/\emptyset$, b/\emptyset a súčasne v nulovom stupni v rámci týchto alternácií sa mali stretnúť konsonanty, ktoré popri sebe z kombinatorných alebo fonetických príčin nemohli jestvovať (porov. *mch-a*, *rž-i*, *dždž-a*, *česnk-a* atď.). V taktomto prípade vzniká tu napätie, ktoré sa v rámci paradigmy muselo odstrániť hneď, resp. veľmi krátko po zániku slabých jerov, pretože korenné

²⁵ *Fon. vývin*, 152 n.

²⁶ *Tamže*, 153.

morfémy skladajúce sa z konsonantov (alebo obsahujúce zoskupenie konsonantov), ktoré zo závažných fonologicko-fonetických príčin nemohli popri sebe jestvovať, za danej situácie neboli schopné plniť základnú funkciu byť nositeľom lexikálno-gramatického významu. Cieľ paradigme hrozilo teda nebezpečenstvo vnútornej deformácie.²⁷ Na odstránenie tohto napätia bolo len jediné východisko: hneď alebo krátko po zániku slabých jerov (rozumie sa, ešte pred vokalizáciou) „zdeformované“ korenné morfémy (*mch-*, *dždž-*, *česnk-* atď.) upraviť slabične podľa vzorca $K + V$.²⁸ Podľa nášho názoru pri tejto „úprave“ rozhodla akiste okolnosť, že v čase po denazalizácii a konštituovaní sa mäkkostnej korelácie vokalickej na severozápadnej časti strednej slovenčiny súčasne vzniká nový slabičný vzorec $TA - T\check{A}$, ktorého produktivita bola podmienená najmä tým, že v tomto čase bol nositeľom nového mäkkostného vokalickeho vzťahu $a - \check{a}$. Hneď alebo veľmi krátko po zániku slabých jerov bol by teda v zmysle tohto výkladu nastal vnútri paradigmy reštitučný proces, a to:

1. pomocou slabiky TA :

mčch, mcha, mchu → **mčch macha, machu...*

**džždž, dždža, dždžu* → *džždž, daždža, daždžu...* atď.

2. pomocou slabiky $T\check{A}$:

**lbn, lna, lnu* → **lbn, lāna, lānu...*

Vokalizácia silného jeru v korenných morfémach **mčch*, **džždž*, **lbn...*, ktoré súčasne boli tvarmi nom. -ak. sg. a gen. pl, sa potom uskutočnila náležite. Už sme ukázali, že fonologická štruktúra po denazalizácii a zániku slabých jerov v severozápadnej časti strednej slovenčiny to plne umožňovala (bola tu totiž mäkkostná korelácia vokalickej s mäkkostnými protikladmi $a - \check{a}$, $o - e...$). Pravda, vzhladom na paradigmatické začlenenie tvarov so silným

²⁷ Máme tu na mysli deformáciu morfematickú. V rámci paradigmy nemohla totiž jestvovať sústava morfém typu **mčch/mčh-*, pretože sa tu nemohla uplatniť či upevniť, alternácia \check{c}/\check{c} , \check{c}/\check{c} (bránila tomu skutočnosť, že zoskupenie konsonantov typu *mch-dždž-* z fonologicko-kombinatórnych, resp. fonetických príčin sa vylučovalo). V prípadoch typu *pštok/pštk-*, napríklad po zániku slabých jerov alternáciám \check{c}/\check{c} , \check{c}/\check{c} a ich ďalšiemu upevneniu v rámci paradigmy nič neprekážalo, takže z hľadiska paradigmatického to ide vlastne o kompenzáciu alternácií \check{c}/\check{c} , \check{c}/\check{c} alternáciami o/\check{o} , e/\check{e} . Slabičné „úpravy“ v slovách typu **lbgota*, **rototy*, **rdza* sú celkom iného charakteru. Nebolo v nich striedania \check{c}/\check{c} , \check{c}/\check{c} a preto sa aj ich slabičná „úprava“ po zániku slabého jeru uskutočnila na báze iba hláskovej a nie morfematickej. Sám fakt, že pri „úprave“ slabiky sa tu uplatnili iné postupy (porov. *lehota*, *ortuť*, *hrdza*, *rdza*, *zerdzina*, *zerz* atď.), svedčí o inom hodnotení týchto prípadov. Viac o tom E. Pauliny, *Fon. vývin*, 124 a n.

²⁸ Slabičný vzorec $K + V/K + V$ sa v uvedených prípadoch neuplatňoval náhodne. Bol to totiž typ otvorenej slabiky, ktorý pre psl. slabičný systém bol charakteristický i pre polovicu 10. stor. (i keď v tomto čase slabé jery už zanikali) treba predpokladať, že vo zvukovej štruktúre slovanských jazykov mal ešte stále pevné miesto. Platí to najmä pre starú strednú slovenčinu, pretože na jej jazykovom území kontrakcia v tomto čase sa ešte neuskutočnila a bola tu aj zmena *dl, il > l*, ktorá pre systém otvorenej slabiky poskytovala oporu. Pravda, treba rátať s tým, že rovnako rozhodujúcim bol aj faktor morfológický, totiž tlak základov **mčch*, **džždž...*, ktoré ešte istý čas po zániku slabých jerov prevdštavovali nedeformovanú korennú morfému so slabikou typu $K + V + K$.

jerom treba predpokladať, že priebeh vokalizácie silných jerov v týchto prípadoch bol ovplyvňovaný morfológickými činiteľmi ešte pred vokalizáciou, a to predovšetkým analogickým tlakom zo strany „upravenej“ korenej morfémy v nepriamych pádoch (*machu, macha* → *mъch* > *mach*...).

V konkrétnych prípadoch vokalizácia silného jeru *ъ* > *a*, *ь* > *ä* bola by sa podľa našich výkladov uskutočnila takto:

<i>ъ</i> > <i>a</i> : <i>мъчъ</i>	<i>мъч</i>	<i>мъч</i>	>	<i>mach</i>
		↑		
<i>мъча</i>	<i>мча</i>	→ <i>мача</i>		<i>мача</i>
<i>змъкъ</i>	<i>змък</i>	<i>змък</i>	>	<i>zmak</i>
		↑		
<i>змъка</i>	<i>змка</i>	→ <i>змака</i>		<i>змака</i>
<i>ръжь</i>	<i>ръж</i>	<i>ръж</i>	>	<i>raž</i>
		↑		
<i>ръжи</i>	<i>ржи</i>	→ <i>ражи</i>		<i>ражи</i>
<i>чеснъкъ</i>	<i>чеснък</i>	<i>чеснък</i>	>	<i>česnak</i>
		↑		
<i>чеснъка</i>	<i>česnka</i>	→ <i>česnaka</i>		<i>česnaka</i>
<i>дъждъ</i>	<i>дъждъ</i>	<i>дъждъ</i>	>	<i>daždž</i>
		↑		
<i>дъждъа</i>	<i>dždža</i>	→ <i>daždža</i>		<i>daždža</i>
<i>бъзъ</i>	<i>бъз</i>	<i>бъз</i>	>	<i>baz</i>
		↑		
<i>бъза</i>	<i>bza</i>	→ <i>baza</i>		<i>baza</i>
<i>ь</i> > <i>ä</i> : <i>льп</i>	<i>льп</i>	<i>льп</i>	>	<i>läp</i>
		↑		
<i>льпа</i>	<i>lpa</i>	→ <i>läpa</i>		<i>läpa</i>

Podľa nášho výkladu teda vokál *a*, ktorý v pozíciách silného jeru v uvedených slovách nachádzame na severozápadnej časti strednej slovenčiny, bol by náležitou jerovou striednicou. Pravda, v porovnaní s vokalizáciou *ъ* > *o*, *ь* > *e* v silnej pozícii (nealternačnej i alternačnej v type *o/ø*, *e/ø*) mohli by sme vokalizáciu *ъ* > *a*, *ь* > *ä* charakterizovať ako zmeny, ktoré v severozápadnej časti strednej slovenčiny umožnili odlišné pomery vo fonologickej štruktúre v čase hneď po denazalizácii a po zániku slabých jerov a ktoré súčasne boli motivované aj morfológickými faktormi.

Z iných slov, ktoré sa v súvislosti s výkladmi jerovej striednice *a* v strednej slovenčine obyčajne uvádzajú, náležitú jerovú striednicu *a* ešte predpokla-

dáme v slove *daska*.²⁹ Nazdávame sa, že psl. slovo **dъska* v severozápadnej časti strednej slovenčiny zaznamenalo osobitný vývin. Od uvedených prípadov sa toto slovo odlišovalo *a*-kmeňovým skloňovaním, takže silný jer sa vyskytoval vlastne len v tvare gen. pl. **dъskъ*. Zdá sa, že po zániku slabých jerov v tvaroch **dъska*, *dъsky* > *dska*, *dsky*... napätie v konsonantickom zoskupení v rámci korenej morfémy **dsk-* nedosahovalo takú intenzitu, aby sa hneď alebo veľmi krátko po zániku slabých jerov musela korenná morféma slabične reštituovať. Ukazuje na to aj vývin tohto slova v iných slovanských jazykoch (porov. stč. *cka* či *dska* proti *mech*, *dešč*, resp. stpoľ. *cka* proti *mech*, *deszcz*...).³⁰ Táto skutočnosť potom umožňovala viaceré možnosti vývinu. Na základe nárečového stavu v severozápadnej strednej slovenčine možno usudzovať, že na tejto časti starej slovenčiny po zániku slabých jerov vznikli dve ohniská vývinu. Dá sa predpokladať, že na juhovýchodnej polovici, na ktorej je dnes kompaktné rozšírená podoba *daska*, po zániku slabých jerov sa korenná morféma **dsk-* vyvíjala (či „upravovala“) formálne i časove spolu s prípadmi, ktoré sme uviedli vyššie. Teda

dъska	dska	→	daska	daska
			↓	
gen. pl. dъskъ	dъsk		dъsk	> dask (> dasák)

Na severozápadnej polovici, na ktorej dnes je kompaktné rozšírená podoba *doska* (ale *dážd*, *mach*, *raž*...),³¹ po zániku slabých jerov pravdepodobne neslabičná korenná morféma v tvaroch **dsk-a*, *dsk-y*... vokalizáciu silných jerov pretrvala a slabične sa začala upravovať až po vokalizácii náležitého silného jeru v tvare gen. pl. **dъsk*. Pravda, za takýchto okolností v zmysle našich výkladov v tomto tvare sa mohla uskutočniť len vokalizácia $\tau > o$ (v rámci paradigmy **dъska*, *dsky*, *dъsk*..., t. j. paradigmy bez „upravenej“ korenej morfémy v prospech slabiky *TA* pre analogický tlak na tvar **dъsk* nebolo podmienok). Východiskom analógie vnútri paradigmy mohol byť len tvar, ktorý vznikol pri vokalizácii, čiže tvar *dosk*. Vznik znenia *doska* by tu teda bol prebiehal takto:

dъska	dska	> d-ska	→	doska
		↑		
gen. pl. dъskъ	dъsk	dosk		dosk (> dosák)

²⁹ Zemepisné rozšírenie slova *daska* v strednej slovenčine pozri v Paulinyho *Fon. vývine*, 150 (mapka č. 28).

³⁰ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 84, 291.

³¹ K zemepisnému rozšíreniu pozri vo *Fon. vývine* mapku č. 28 na s. 150. Je iste poučné, že typ *doska* bezprostredne susedí so západoslovenským typom *deska*. Ide tu zrejme o spoločný vývin, pravda, s tým rozdielom, že v západných nárečiach nastala v rámci tvaru gen. pl. vokalizácia **dъsk* > *desk* a korenná morféma *desk-* prenikla do ostatných pádov, v príslušnej strednej slovenčine sa uskutočnila vokalizácia **dъsk* > *dosk* a korenná morféma *dosk-* sa stala základom ostatných tvarov paradigmy. Len na vzdialenejšej stredoslovenskej oblasti sa uskutočnila zmena *dska*, *dъsk* > *daska*, *dъsk* > *daska*, *dask* (> *dasák*).

K typu *daska* — *doska* možno azda zaradiť aj znenie *rasca* — *rosca*, ak, pravda, psl. rekonštrukcia **rēdtja* je správna.³² V prípadoch typu *lachki*, *kotál*, *chrbát* a pod. vokál *a* je pravdepodobne jerovou striednicou sekundárnou. Faktory, ktoré viedli k jej vzniku v týchto slovách, neboli rovnaké.³³

HISTORISCH-FONOLOGISCHE VORAUSSETZUNGEN DER VOKALISATION DER HALBVOKALE IM MITTELSLOWAKISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor überprüft die Richtigkeit der älteren These über die Vokalisation der Halbvokale $\varepsilon > o$, $\upsilon > e$ im Mittelslowakischen und gleichzeitig beantwortet er die Frage, ob der Vokal *a*(*ä*) für ε (υ) in den Worten *mach*, *raž*, *dážď*, *lan* u. w. in nordwestlichen Teil des Mittelslowakischen ursprünglich ist ja oder nicht. Der Autor geht aus der Voraussetzung aus, daß der Schwund der Nasalen und dem Gebiete des Altslowakischen sich eher als die Vokalisation der Halbvokale verwirklichte. Nach diesen Änderungen in dem südöstlichen Teil des Mittelslowakischen begann sich die Mouillierungskorrelation der Konsonanten, d. h. das Verhältnis *a/ä* — *ä* wurde hier nicht als das Verhältnis der Weichheit aufgenommen. Bei der Vokalisation der Halbvokale wurde dann die „Auswahl“ der Vokale nur auf das Verhältnis *o* — *e* beschränkt (also es konnte hier nur die Vokalisation $\varepsilon > o$, $\upsilon > e$ verwirklicht werden). In dem nordwestlichen Teil des Mittelslowakischen begann nach dem Schwund der Nasalen und der schwachen Halbvokalen sich die Mouillierungskorrelation der Vokalen zu formen, d. h. das Verhältnis *a* — *ä* begann man hier gerade so als das Verhältnis *o* — *e* zu wehrten, so daß die „Auswahl“ bei der Vokalisation der Halbvokale die breitere war. Das Vorkommen der Formen *von*, *voš*, *piatok* (< **vɔnɔ*, **vɔšɔ*, **pɛtɔkɔ*...) und *mach*, *raž*, *dážď*, *lan* (< **mɔschɔ*, **rɔžɔ*, **dɛždžɔ*, **lɔn*)... zeugt davon, daß in diesem Teil des Mittelslowakischen sich heute wirklich in den Positionen der starken Halbvokale außer *o*, *e* auch Vokale *a*(*ä*) befinden. Der Ansicht des Autors nach entstand der Vokal *a*(*ä*) in der Position des starken Halbvokales in den Worten *mach*, *lan*... direkt durch Vokalisation $\varepsilon > a$, $\upsilon > ä$ (**mɔsch* > *mach*, **lɔnɔ* > *lan*...), aber wahrscheinlich entstanden diese Formen unter dem Einfluß der produktiven Silben TA — TÄ und wahrscheinlich direkt nach dem Schwund des schwachen Halbvokales in den Formen **mɔcha*, **lɔna*..., denn die Gruppe der Konsonanten *mɔb*, *ln*... des Anlautes im Altslowakischen aus fonologische-phonetischen Gründen konnte nicht existieren. Es bestand hier also solche Entwicklung: **mɔschɔ*, *mɔcha* > **mɔsch*, *m-cha* > **mɔsch*, *macha* > *mach*. *macha*...

³² O etymológii a nárečovom výskyte tohto slova podrobnejšie A. Habovštiak, *O pomenovaní rasca v slovenských nárečiach*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 325 n. E. Pauliny slovo *rasca* (*rosca*, *resca*) radí medzi slová typu **lɔgota*, **rɔtɔtɔ*, **rɔdza* (*Fon. vývin*, 131).

³³ Tak napr. pri vývine slova **lɔgɔkɔzɔ* > *legký* > *lähký* > *lachki* okrem faktora fonetického dá sa predpokladať aj bezprostredný vplyv jeho sémantického protikladu *tážký* > *taški* (porov. štúdiu L. Nováka, *K otázce*, 670, a staršiu Hujerovú mienku v článku *Drobnosti gramatické*. Listy filologické XLII, 1915, 21 n.); pri vzniku prípadov *kotál*, *chrbát* zaiste spolupôobili faktory hláskové i morfológické (najnovšie o tom E. Pauliny, *Fon. vývin*, 155)

KU KVANTITE HONTIANSKO-NOVOHRADSKÉHO VRCHÁRSKEHO NÁREČIA

MILAN MAJTÁN

Kvantitatívne pomery v hontiansko-novohradskom vrchárskom nárečí sú v podstate zhodné s pomermi v spisovnom jazyku, resp. v iných stredo-slovenských, najmä južnostredoslovenských nárečiach. Odchýlok od spisovnej kvantity je však pomerne dosť, a to v koreňoch jednotlivých slov aj v celých slovotvorných a flexívnych typoch.

V uvedenom nárečí sa bezvýnimočne uplatňuje rytmické krátenie už len v reči najstaršej generácie. Príslušníci strednej a mladšej generácie porušujú rytmický zákon najmä v slovesných tvaroch 3. os. pl. typu *mlátia*, *chováia*.

Nositelmi slabičnej dĺžky sú dlhé samohlásky *á*, *í*, *ú*, zriedka *é* (< *ý*), dvojhásky *ia*, *ie*, *iú*, *io*², *uo*; *ei*, *ei*, *oi*,³ (< *ý*), ako aj dlhé slabičné likvidy *í*, *í*.

Osnova príspevku sa delí na dve časti. V prvej podávame opis kvantitatívnych pomerov, ktoré sa v hontiansko-novohradskom vrchárskom nárečí vyvinuli tak, že dnes sa diferencujú od kvantitatívnych pomerov v spisovnom jazyku. V druhej časti príspevku sa usilujeme naznačiť, že pri výkladoch niektorých javov možno vychádzať aj z princípov morfológických.⁴ Pri vysvetlo-

¹ V. Vážný, *Nárečí slovenská*, Československá vlastivěda III, Jazyk, Praha 1934, 290. Porov. aj M. Majtán, *Zápis v hontiansko-novohradskom nárečí zo začiatku 19. storočia* JČ 14, 1963, 156. Hranicu tvorí najmä izoglosa *e* (ə) < *y* v koreni slova.

V celej oblasti nárečového celku rozšírené tvary nelokalizujeme, resp. označujeme ich lokalizáciu skratkami *hont.*, *novohr.* podľa toho, v ktorej časti hontiansko-novohradského nárečia sa vyskytujú. Presne lokalizujeme ojedinele doložené tvary a významy a chotárne názvy. Skratky obcí: Abel. Abelová, Brus. Brusník, Bz. Bzovík, Cer. Cerovo, Ček. Čekovce, Čel. Čelovce, Č. Vrb. Čabradský Vrbovok, D. Lom Dačov Lom, D. Bad. Dolný Badín, D. Ryk. Dolné Rykynčice, D. Tis. Dolný Tisovník, Drien. Drienovo, H. Mlad. Horné Mladonice, H. Ryk. Horné Rykynčice, H. Strh. Horné Strháre, H. Tis. Horný Tisovník, Jalš. Jalšovík, K. Vrb. Kozí Vrbovok, Lack. Lackov, Lentv. Lentvora, Lit. Litava, Ned. Nedelište, Op. Opava, Pol. Polichno, Prav. Pravica, Příb. Příboj, Sel. Selce, Sen. Senohrad, Senné Senné, Such. Sucháň, S. Brez. Suché Brezovo, Šula Šula, Trp. Trpín, T. Pole Turie Pole, Uň. Uňatín, V. Lom Veľký Lom, Záv. Závada, Z. Vrb. Zemiansky Vrbovok. V príspevku je použitý aj Pastrnkov slovenský dialektologický materiál z tejto oblasti, ktorý sa nachádza v Literárnom archíve Matice slovenskej, a materiál pre Atlas slovenského jazyka, uložený v dialektologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka SAV.

² Porov. L. Dvonč, *K vývinu dvojháskok v spisovnej slovenčine*, JČ 15, 1964, 37.

³ Grafémou *o* zapisujeme strednú, resp. zadnejšiu výslovnosť *e* (< *y*).

⁴ Moju pozornosť obrátil týmto smerom J. Štolc.

vaní zvláštností v kvantite niektorých južnostredoslovenských nárečí vychádza sa totiž predovšetkým z pôsobenia tzv. zákona posunutej dĺžky⁵. Príčina posunutia dĺžky v pomere k spisovnému jazyku dáva sa do súvislosti s tým, že sa na stredoslovensko-východoslovenskom pomedzí nárečia stredoslovenského typu s kvantitou stretajú s nárečiami východoslovenského typu bez kvantity. Podľa doterajších výkladov posunutie dĺžky nastalo tým, že sa dĺžka na koncovej slabike hodnotila ako prejav prízvuku a presunula sa z poslednej slabiky na predposlednú⁶, alebo že sa východoslovenský prízvuk na predposlednej slabike prehodnotil na dĺžku na predposlednej slabike v zhode so zákonom rytmického krátenia⁷.

Treba povedať, že posúvanie dĺžky nie je jedinou odchýlkou kvantity južnostredoslovenských nárečí od spisovnej kvantity. Odchýlok je viac a ich pôvod a vek nie sú rovnaké. Niektoré môžu byť výsledkom rozmanitých vyrovnávaní v rámci slovtvorných typov alebo paradigiem a často morfológické princípy mohli byť silnejšie ako hláskoslovné zákonitosti.

I

1. V jednotlivých slovách v slovných základoch i príponách je iná kvantita vo viacerých prípadoch.

a) Oproti dĺžke v spisovnom jazyku je krátka slabika, napr. *boľhoj/bolhoj/bolhoj* Anthyllis, *draha* 'cesta', *dražiti/dražňiti*, robiť chodník alebo cestu v snehu', *Drahe* chot. D. Tis., H. Mlad., H. Strh., Jalš., Lub., Op., Sen., Šula, *drož* novohr. (*driou* hont.), *mesto*, napr. *na dobro mesto postavili, tašou mesto mňa, mletí, močar, Močar* Brus., Cer., Ček., Med., Ned., Prav., Such., S. Brez (*Močiar* Sen.), *mreža* — *mreška*, *pasma/pasmo*, *Peňaze* Šula, *pesem/pesňa* Príb., Sel., Sen., Such., Šula, *plesem* K. Vrb., Uň., *pupava* Taraxacum, *stož*, *vetor*; *krutiti*, napr. *krutí sa, to sa pokrutilo, vlase okrutenej okolo kite, dohaňati brázde*, doorávať do konca poľa', *dohaňati sa* Lub., *hašteriť sa*', *nahaňati*, *čo sa obhaňiate, de sa zahaňiate* expr., *kde idete*', *ohlasíť sa, tajšou/tašou* 'išiel', *ujšou/ušou*.

b) Naopak oproti spisovným tvarom s krátkou slabikou stojí dĺžka v týchto prípadoch: *bič*, *bičik* 'sláčik', *bięza/bięza/buoza* f./bięs m. Sambucus nigra, *buok* Drien. 'rúbaň', *cmár/cmųor/cmųr* hont., *ďjasno*, *edorás/edoras* 'raz', *dozráze* 'často' *glót* (tak aj v nepriamych pádoch, napr. z *glódu*), *hím/hímĽava/híňava/híňavica* 'inovať', *chrięm* (aj *chrem*), *járrok/jarok*, *máska* D. Lom, K. Vrb., Šula, *kostųou*, *kotųou*, *párta*, *slúha* (tak aj napr. nom. pl. *slúzi*, inštr.

⁵ Tak tento jav nazval Š. Tó bik v prisp. *Kvantita gemerských nárečí*, SMS 14, 1936, 113.

⁶ E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 269.

⁷ Š. Tó bik, *Členenie a charakteristika gemerských nárečí*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 92.

pl. zo slúžej, zo slúzi), hadou slúha, vážka, suom hont, sen, súchote, táška; poviedati (to ona poviedala), víti hont./viňiti novohr. (nag víde, nag viňide ale višou, viňišli); dĺžku majú aj slovesá načiati, napiati, otiati, zapiati a tjahati (pri časovaní ostáva dĺžka len v tvaroch slovesa tjahati, napr. ale dobre tjahajte, netjahaj tak tuho, zle tjahali, tag zme to vo viťahali); podľa státi je dĺžka aj v odvodených slovesách, napr. de kerí mohli dostáti, poton to tag ostálo, tancovali, kím ňeustáli, ona si na jej mesto zastála, zostála som doma ap. Záporová morféma v slovese ňimati je tiež dlhá (ňimame ňiš, ňima pokoja, to zme ňimali ap.).

V slovách čuo D. Ryk., davár/vár Pol., veru, nuká/núka dnu, ňeská, práyda, taktoká, tánvo, von, zajtrá ap. je dĺženie emfatického pôvodu. Vyskytujú sa aj bez zdĺženia.

Dĺžka vznikla aj pri zániku intervokalickeho j alebo v alebo pri stretnutí dvoch samohlások kontrakciou. Dĺžka tu niekedy býva pretiahnutá. Príklady: stáca voda, voláki čelaňik, u zme to pokráli (< -ája-) Cer., predáli šatke meste (< -áva-), ten Cigám retaze predá Drien., nále uš pote! (< no ale), ná tak to bolo (< no a), vidriapali sa náutobus (< na au-) Eub., spievajte zárganom (< za ar-) Drien.

Slová prevzaté z maďarčiny s pôvodným zakončením na -ó majú -ou. Sú to beučou, cipou, okrúhly koláčik, ktorý dostávajú deti za vianočné polazovanie, čapou Šula, časť pastierskeho biča, hajou, kančou Šula, krčah, karlou (< kalló-), stupa, valcha, ragadou D. Tis., Príb. ,kólňa, takarou/kakarou, časť kosa na obilie, žačkou, mešec na tabak. Toto -ou sa hodnotí ako o + v, uvedené slová sa skloňujú podľa vzoru dub: dostáli cipove, zahrezou do cipova, otkatuo sa to zaňjeslo do karlova, súkno sa miselo zakarlovaťi, na kose načim takarove narobiti, kod ideme obilja žati, viňišli z ragadova ap.

2. Odchýlky pri tvorení slov.

a) Pri tvorení podstatných mien je v jednotlivých slovotvorných typoch odchýlok viac.

Prípona -ák je vždy dlhá, aj vtedy, ak nasleduje po spoluhláske j, napr. fuják, kiják, prišli v lejáku, voják, zvižáke pl. Eub., motovidlo.

V deminutívach na -ok sa slovný koreň dlží ako v spisovnej slovenčine⁸, napr. bičiačok, vreckový nožík, nožíček, skládok, medza, ale v mnohých slovách zakončených na h, ch, k ostáva koreň krátky: batoške D. Bad., Sel., buchty, hučok Pol., Šula, rúčka na kosisku, kožušok, mlačok, kladivo, obločok, orešok Sel., orešk'e Príb., šopalok D. Tis., Šula, klin do retaze, vačok, vrecko na šatách, vršok novohr. aj, smotana, Vršok Cer., H. Tis., Sel., Záv., Vrške Brus.,

⁸ B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, Martin 1943, 39—40.

Z. Vrb. Bude to iste vplyvom deminutív s príponou *-čok*, pri ktorých sa koreň nedlíži: *kämenčok*, *kudmenčok* ‚kožúšok‘, *obaučok* ‚manžeta‘, *paučok*, *pupenčok* ‚vriedok‘, *urbančok* Pol. ‚krčah na -mlieko‘.

Tvary s dĺžkou aj bez dĺžky máme doložené pri slovách *riđok*/*radok*, *ránčok*/*rančok* ‚záhyb‘.

Pri deminutívach na *-ík* majú odlišnú kvantitu slová typu *chvostík*, *svorňik*, pretože vo funguje ako dĺžka (*uo*).

Deminutíva ženského rodu na *-ka*, aj ostatné feminína zakončené na *-ka* majú kvantitu ako v spisovnom jazyku⁹. Inú kvantitu majú *mreška*, *pečenka* ‚pečeň‘ aj ‚pečené mäso‘, *sňeženka* *Galanthus nivalis*. Koreň sa nedlíži ani v slovách *borouka* *Juniperus communis*, *krauka* (ale aj *kráuka*), *mravke* ‚mravce‘, *pokrouka*, *štetka*, *teleške* Lit., Sel. ‚kolieska na pluhu‘. Kmeň sa dlží v deadjektívach typu *beláuka*, *krváuka* ‚druhy včasných hrušiek‘.

Pozornosť si zaslúžia aj slová *Chrastiečka* Bz. ‚Drien.‘, Príb., *käďiečka* Bz., D. Lom, Uň., *koňacienke* Sel. ‚konské lajná‘, *kravienke* D. Bad. ‚kravské lajná‘, *Ravienca* Záv., *Rovienca* H. Tis, *Rovienke* Med.

V deminutívach stredného rodu na *-ko* je iná kvantita len v prípadoch *koretka*, *žabje koretka* Brus. ‚šklabka rybničná‘.

Kvantita v slovách s príponami *-ec*, *-ieč*, *-ica* je v takom rozsahu ako v spisovnom jazyku. Inú kvantitu máme doloženú v slove *juňieč* D. Tis., Príb., Šula.

V deminutívach stredného rodu na *-ce* je kvantita ako v základnom slove, napr. *biuce* Bz., Jalš., Lit., Sel., Such. ‚časť hrabiel, v ktorej sú osadené zuby‘, *Brauce* Op., *Brce* Med., *dreuce*, *krjeuce*, arch. *korece*, *sence*, *Souce* (zo *Souca*, na *Souci*) ‚Selce‘, *vínce* a i.

Prípona *-ieč* má dlhé *i*: *husacieč* ‚výkal‘, *Jašterieč* Príb., *kozič* ‚chliev pre kozy‘, *plevieč* ‚ohrada na plevy‘, *seňieč* D. Tis., *Trpíeč* Cer. Vyskytujú sa aj tvary s príponou *-iečec*, napr. *krťiečec* D. Ryk., *pleviečec* Sel., *Vlčiečec* D. Ryk., *Žabječec* Č. Vrb.

Podstatné mená stredného rodu s príponou *-ia*/*-a*¹⁰. Pri hromadných podstatných menách tohto typu sa vo väčšine prípadov kvantita koreňa nemení. Príklady: *Bralja* Prav., Šula, *Brestja* Príb., Sen., *brezja*, *Brezja* D. Tis., Such., *Cerja*, *Pocerim* Op., *dreučia* Bz., *drevia* D. Lom, *Drieňa* D. Tis., Šula, *Dubia* Such., *Hrabja* D. Tis., *Kípta* Č. Vrb., *Lješta* Drien., Such., Šula, *Nárta* Šula, Uň., *Pre nárta* Brus., *puolča* *Grossularia*, *prúta*, *rážda*, *skalja*, *Šjaša* Lub., Prav., *šipä* Č. Vrb., *šúbä* ‚snopky na krytie strechy‘, *šúša*/*šúšta*, *třňa*, *Trstja* H. Ryk.; *Broučja* Sen., *Jabloňja* D. Tis., *Jaseňja* Abel., D. Tis., H. Tis., Lack., Lit., *Javorja* Sen., *kämeňja*, *nádobja* ‚testes‘, *omalja*/*omaňja* *Viscum album*, *Osičja* Ček., D. Tis., K. Vrb., V. Lom, *ostružja*/*ostružlja* *Rubus fruticosus*,

⁹ B. Letz, c. d., 42—43, 101, 124—125.

¹⁰ Pri tomto type by príklady s odlišnou kvantitou podávali len veľmi kusý a skresľujúci obraz. Využívame teda aj také doklady, ktoré sa kvantitou nelíšia od spisovného jazyka.

ribezlja/hríbezlja Ribes rubrum, *Topolja* Č. Vrb., Lub., *úratja* ,úvrate', *železja* Lub.; *durđoviňa* D. Tis., H. Tis. ,záružlie' *Caltha palustris*, *křčáciňa* D. Tis., H. Tis. ,šetka' *Dipsacus silvester*, *tvarožiňa* Brus., D. Tis. ,slez' *Malva neglecta*.

Podľa modelu slov s dĺžkou v koreni tvoria sa aj niektoré ďalšie, ktoré majú v základnom slove koreň krátky, napr. *Brijeza* Ček., *Dúbä* Lub., *Hľoža* Lub., *chábzda/chábda* *Sambucus ebulus*, *chrásta/chrásta* ,halúzky s listami, ktorými sa v zime chová', *klása* D. Lom ,vrchná časť snopa s klasmí', *Tfsta* Lub., Such., *U tfsta* Prav., Sen.; *malíňa* *Rubus idaeus*, *palejňa* *Artemisia*, *rebríňa* (aj *rebríňja*) ,paprad' *Dryopteris*, *stebliňa* Šula ,vňaf', *černiča* Brus. *Rubus fruticosus*; *kukuriča* Brus. ,vňaf kukurice'. K tomuto slovotvornému typu možno priradiť aj deverbatíva *křštieňa* Chrt., Lentv., Lub., Prav., Záv. a *zomrieta* ,zomretie', ,smrť'. V tvare *zomrieta* môže byť dĺžka aj podľa infinitívu.

Slová miestneho významu, tvorené obyčajne aj pomocou predpony, majú kvantitu ako základné slovo, napr. *ohlavja* Sel. ,remence, ktorými sa spájajú časti cepa', *okružlja* Čel., D. Tis. ,črevová masť', *podhrlja*, *podhrtančja* Čel., Sel., *podmaslja* ,zostatok po vytopení a prepražení masla', *potsalja* ,podbrušina', *přehřštieňa*, *účelja* D. Tis. ,predná časť strechy'.

Koreň sa nedlíži ani v ďalších slovách tohto typu, napr. *ostria*, *šťastja*, *zdravja*, *studeňja* novohr., D. Lom ,huspenina'.

Slovesné podstatné mená sa tvoria takto: *mäťja* ,mädlenie konopí', *mľetja*, *piťja*, *praňja*, *stáňa* Sel. ,miesto, kde cez poludnie statok odpočívajú', *Stáňa* Op., *šitja* aj ,vyšívanie', *viata*; *dojeňja*, *jedeňja*, *Pastérove kopaňja* Op., *mřkaňja* ,súmrak', *mřveňja* ,hont. ,mrvancová polievka', *sadeňja*, *sereňja* Drien., Sel. ,jedlo z mledziva', *staváňja* ,stavisko', *zapúšťaňja* ,mazanie zeme na dlážke rozriedeným kravským lajnom', *polazeňja* ,vianočné vinšovanie', *pokloňeňja* ,pozdrav', *vihútaňja* ,výmysel'. Podľa tohto typu sa tvoria analogicky aj niektoré hromadné, napr. *černičeňja*, *jahodeňja*, *malíňeňja*, *ostružeňja* všetko Sel.

Hromadné podstatné mená s príponou *-ovia* majú koreň alebo nezmenený alebo zdĺžený. Príklady: *Hrušťovia* Senné/*Hrušťovia* Jalš., K. Vrb., *Jaušovia* Lub., *klasovia/klásovia* ,horná časť snopa', *řitovia* ,spodná časť snopa', *Skládo-ovia* H. Tis., *Slánčovia* Lub., *stromovia*. Sem vari možno pripojiť názov *Rákijja* Brus., Lit., Eub., Ned.

Podstatné meno *raľja* Abel., Lentv., Pol., Příb., Šula ,zoraná zem, oráčina', podobne ako *Šulja* ,obec Šula' sa v skloňovaní pričleňuje k prídavným menám: *naoraná zem tu zovieme raľja* Lentv., *deť sa naháňali po ralej* Šula, *boj na Šulej*, *přišou zo Šulej* ap.

b) Pri tvorení prídavných mien sú oproti stavu v spisovnom jazyku iba dve závažnejšie odchýlky v kvantite.

V prídavných menách tvorených z podstatných mien príponami *-nej*, *-ňi*

sa oproti stavu v spisovnom jazyku dlži koreň v týchto prípadoch: *esieňa oračka* Príb., *plúžne kolieska* D. Lom, Senné, Šuľa, *prášna huba* Brus., Sel., *prášnica bradavičnatá*, *puolna mak* Lub. *Papaver rhoeas*, *puolna cesta* D. Tis., Šuľa, V. Lom, *puolna trnka* Šuľa *Prunus spinosa*, *puolna čerešňa* Príb. *Cerasus avium*, *puolne práce* Príb., *zráňi kámem* H. Tis. Tento typ tvorenia nie je však v spisovnom jazyku neznámy (*hora* — *hórny*, *hoľa* — *hólny* ap.).

V prídavných menách utvorených zo slovesných kmeňov príponami *-ci*, *-aci* je dĺžka na predposlednej slabike.^{10a} Ak slovesný kmeň je dvojslabičný a prvá z týchto dvoch slabík je dlhá, dĺžka v nej zaniká. Príklady: *fukáca huba* D. Tis., *prášnica bradavičnatá*, *opakováci*, *operáci stolec*, *stolička*, *oráca zem*, *oráčina*, *pekáca lopata*, *pekáče koreto*, *práci stolec* Trp., *pukáče motovilo* Senné, *trváca matéria*, *viťahováci ňebožiec* Trp., *Vivažováce* Sen., *vrtáci ňebožiec* D. Tis. Podľa toho má kvantitu aj denominatívum *drváci* (*drváci oplēm* D. Tis., *oplēm na voze na sťahovanie dreva*, *drváce koľeso* D. Tis.). V denominatívach ináč je dĺžka na poslednej slabike, napr. *kohútací hrebem* Brus., D. Tis. *Verbena* (?), *kurací*, *mešáci*, *volováci*, *volováci chvos* D. Tis., *divozel* *Verbascum*.

3. Ohýbanie slov.

a) Kvantitatívne rozdiely pri skloňovaní podstatných mien sú oproti stavu v spisovnej slovenčine v týchto prípadoch:

V genitíve plurálu zakončenom v spisovnom jazyku na *-í* vyskytuje sa najmä v novohradskej, ale aj v hontianskej časti nárečia prípona *-ich* podľa zloženého skloňovania napr. *kúb droždíich*, *vela detíich*, *strčili ho do dveríich*, *pūd grošíich*, *s tro hrstíich*, *do kádíich*, *s konopíich*, *za vrečko kromplíich* novohr., *od ľudíich*, *vela peňazíich*, *pozvázali s políich*, *viaz razíich*, *vela zemíich*. Tak je aj v príslovke *vlaňíich*. Krátke koncovky sú aj v pôvodne duálových tvaroch *spadou z nohuch*, *dostála z očuch*, *vezňe do rukuch*, *do ušuch sa mu dostálo* ap. (väčšina príkladov je z novohr., z hont. z obcí Čel., D. Lom). Doložené je aj dlhé *do ušúch* V. Lom.

V lokáli plurálu je dĺžka v koncovkách vo všetkých rodoch okrem životných mužského rodu, ak sa neuplatňuje rytmické krátenie. V mužskom rode neživotných je to tak v archaickom lokáli na *-iech* aj v novšom na *-ách* (*-iach*). Príklady: *na bokách*, *deti kolísali chilpasíiech*, *v jačmeňiach*, *na kariiech/na karách*, *na kožuchách*, *na lazíiech*, *prišli na motoríiech*, *na autách*, *prstíiech/prstách*, *po skladiiech*, *po stromíiech*, *na väzíiech*, *vo vlasíiech*, *pri žlebiíiech* ap. Bez dĺžky sú doložené tvary *pri koňach* D. Lom, K. Vrb., *na hrebencach* D. Tis., Sel., *po kopcach* D. Lom, *po večerach* D. Lom. Pri životných podstatných menách mužského rodu sa uplatňuje predvažne koncovka *-och*, iné tvary

^{10a} Porov. S. Mazúr, *Deverbatíva na -áci, -áca, -áce v pukanskom nárečí a spis. slovenčine*, SR 10, 1942—43, 257—260.

sa vyskytujú len veľmi zriedka: *chodí po dochtoriech/po dochtorách*. V ženskom a strednom rode sa krátke tvary okrem prípadov s rytmickým krátením vyskytujú ojedinele, napr. *na ladvách* Príb. (nom. pl. *ladva*), *na prsach* D. Tis., Sen. (nom. pl. *prse*), *po zemách* D. Tis., Jalš., Sen. Bežné sú tvary *na ladvjech/na ladviach*, *na prsiach*, *po zemiach*.

V inštrumentáli plurálu, zakončenom pôvodne na *-y*, koncovka bola dlhá. Po zmene *ý > əi* je tu koncovka *-ei* (*-əi*): *enei časei* Drien., Príb. ‚raz‘, *z gazdei*, *voda kochlei* *vivžerala*, *za krosnei*, *s tima oficieri*, *me i prstei*, *dou schodei*, *Mezi skladei* Príb., *Za st'pei* Drien., *šochtári*. Ojedinele sa vyskytujú hyperkorektné *s pahoucei* Drien., *zo slúzei/zo slúzi*, *s temi retazei* (*tá retaz!*) K. Vrb., *zo žiakei* Drien. Doložené máme aj tvary s *-i*, napr. *za brati*, *husi pcháme gołci* ‚šúlkami zo šrotu‘, *Nat krumpliski* Cer., *z ražni chodili po dedine* K. Vrb., aj tvary s *-i*: *z brezouci*, *s tema zlievanci* ‚liatymi zvoncami‘. Tvary tohto typu sa vyskytujú už len ako archaizmy.

Prípoto inštrumentálu plurálu *-ami*, *-iami* majú dĺžku podľa datívu a lokálu, ak táto dĺžka nie je zrušená rytmickým krátením, napr. *babami*, *za bránami*, *cepami*, *čizmami*, *pre trima dňiami*, *dropkami sa kádilo*, *pod garičkami sa niľeuňice*, *hábami*, *kvočka s kurenciami*, *ležiciami*, *melinškami*, *omeukami* ‚omrvinkami‘, *za ouciami*, *pántikami* ‚prútikmi‘, *prstami*, *rúčkami*, *viľičkami*, *zástavami* ap.

V pluráli niektorých podstatných mien stredného rodu typu „dievčence“ je oproti spisovným tvarom v prípone dĺžka, napr. *dvojčience* Príb., Šula, V. Lom, *deľience* Lub., Šula, *maďience* D. Ryk., Príb. (*máčence* Šula), *prasiencie* Lub. (bežné je *praste*).

b) V kongruentnom akostnom skloňovaní¹¹ je odlišná kvantita vo všetkých tvaroch okrem nominatívu a akuzatívu singuláru a plurálu. Dĺžok v pádových príponách niet. Príklady: *mau dobreho sena*, *do väčicho nešťastia sa dostau*, *za chudobnejšihó mala iti*, *g druhimu polu*, *mlademu gazdovi*, *z enei chlapom*, *mastili staren salom*, *letnin sa zlievalo*, *pretem ‚predtým‘*, *s ten d him ozechom*, *s planech polich*, *od eňich susedou*, *seljaciha mladem nevoňia*, *na planech poljach*, *poskobnech konopiach semä ěinto*, *pri väčich sviatkach*, *pre cpoňima schodei*, *drevenema ležiciami*, *z holima rukami* ap.

V nominatíve a akuzatíve singuláru aj plurálu je dĺžka, ak nie je zrušená rytmickým krátením, napr. *stymei brech*, *vesoki strom*, *múdre chlapec*, *krátki bič*, *mau ďurnei vole*, *končitei zube*, *velkie koňe mali*, *masná poljouka*, *zau dlhá retas*, *kotnei haluške* Šula ‚pirohy‘, *Starei viňice* Č. Vrb., *tá douňia suseda*, *starei žene peria párale*, *mali velkie taškosti*, *mali prázne mise* ap.

Krátka koncovka je len v prídavných menách so slovným základom zakončeným na *v* v strednom rode, napr. *červivo jablko*, *kľkovo plátno*, *krivo šilo*,

¹¹ Termín podľa J. Štolca *Návt kongruentného skloňovania v slovenčine*, SR 21, 1956, 34—44.

perlavo šitja, priazovo plátno, prvo mľieko, sládostivo (,sladkavé') jedeňia, surovo mäso, šakovo (,všeljaké') drevo, bukovo, jaušovo, osikovo ap.

Substantivizované *křstovo* ,poplatok pri prijímaní za mládenca', *rohovo* ,darček po kúpe alebo predaji statku', *páleno* novohr. (popri *pálenuo*), *studenno* hont. ,huspenina' prechádzali aj v skloňovaní k substantívne mu vzoru. Príklady: *vrátili sa bez roho*va, *studeňe je mäso s papřčkou a koške*, *tem bes pálena* ňebude.

c) V slovesných tvaroch sú tieto odchýlky:

Pri slovesách vzoru „robiť“ sa v 3. osobe plurálu v prítomnom čase sa dôsledne uplatňuje rytmické krátenie už len v reči najstaršej generácie, napr. *mladi sa lúbä*, *dobre to kúpä*, *teraz ňemláta*, *De páča* Drien., *pochvála ta*, *deti sa lachko popála*, *toho sa tu stráňa*, *kot sa vráta* ap. Pri tvaroch typu *oňi otvora* funguje vo ako dĺžka (*uo*) a spôsobuje rytmické krátenie (podobne ako v deminutívach typu *chvostik*, *svorňik*). Slovesá s krátkym koreňom majú ináč -ja, napr. *robja*, *choďja* ap. V reči strednej a mladšej generácie sa rytmické krátenie porušuje.

V slovesách s neurčitkovou kmeňotvornou príponou *nú* sa dĺžka nachádza okrem infinitívu aj v tvaroch tvorených z neurčitékoveho kmeňa, a to v tvaroch minulého času sloviess vzoru „minúť“, napr. *koruňke sa minúle*, *tag ma napomenú*, *krava odhinúla*, *pohřnúli zme to*, *spočinúli zme*, *spománúli ste*, *tak sa uškrnúla*, *už vikinúli*, *zosunúla sa zem* ap. a v tvaroch príčastia minulého trpného oboch vzorov, napr. *s kishnúteho testa* (testo hont. ,cesto'), *u sa peňaze minúte*, *nabržnúto mľieko*, *bolo tamnu očmunúto*, *oplesnúta kapusta je ňi dobrá*, *osinúto*, *polahnúto obilja*, *zem bola rozmoknúta*, *senúto mľieko*, *a ukranúte veci vrátili*, *už e vistrehnúto*, *bož zamznúte* ,premrznutý', *zapuchnúte*, *máme zatknúto*, *už bola krava zdochnúta*, *zohnúte bož* ap.

V slovesách s neurčitkovou kmeňotvornou príponou *ie*, časujúcich sa podľa vzorov „rozumieť“ a „triet“, sa dĺžka kmeňotvornej prípony zachováva okrem neurčítka aj v tvaroch príčastia minulého trpného, napr. *chleba mädom natrieto*, *z ohňnavietech stromou*, *osvetľieto* ,modrina', *podopriete stáru*, *už bož viláčňiete*, *pohraňiete* ,spráchnivený', *tašli kositi do prezrieteho obilja*, *skisľieto mľieko*, *vivriete maž nároch*, *zomriete*, *zovrieta voda* ap.

Výnimku tvoria slovesá *mleti*, *pleti*¹², *skoleti* D. Tis., H. Tis. ,brechať' (*zomletuo obilja*, *máme vpletuo*). Slovesá vzoru „vidieť“ nemajú dĺžku ani v infinitíve ani v príčastí, napr. *boleťi*, *ubolenej*, *dovraveti sa*, *hľadeťi*, *horeťi*, *našla koláče zhorenej* ap.

Slovesá *otiati*, *viťiati*, *ťiahati*, *priti*, *vinájeti*, *viti/viňiti*, *ziti* majú dĺžku aj v príčastí. Tak je napr. *otiata halus*, *viťiatu hrušku popilili*, *už bolo začiatu*, *ťiahanej buop*, *už bola prita* ,už prišla', *už e to vinájto*, *zito obilja* ap.

¹² Sú to niekdajšie akútové dĺžky. P. H. Bartek, *Slovenské výsledky praslov. prizvučných akútových dĺžok*, Sborník na počesť Jozefa Škultétyho, Martin 1933, 656.

Z materiálu z hontiansko-novohradského vrchárskeho nárečia vidieť, že viaceré kvantitatívne rozdiely oproti stavu v spisovnej slovenčine by sa dali zaradiť medzi prípady s tzv. posunutou dĺžkou. Po zoradení jednotlivých prípadov s odlišnou kvantitou sa však ukazuje, že pri odchýlkach v tvorení slov aj v tvorení tvarov ide len o isté typy, že kvantita sa „neposúvala“ vo všetkých slovách a tvaroch. To nás núti uvažovať o možnosti pokúsiť sa vysvetliť tieto odchýlky od kvantity v spisovnom jazyku aj iným spôsobom. Tak napríklad v hromadných podstatných menách je tendencia zdlžovať koreň aj v iných stredoslovenských a západoslovenských nárečiach a rovnako aj v spisovnom jazyku, napr. *list* — *lístie*, *skala* — *skálie*, *trst* — *trstie* ap. Podobná tendencia sa prejavuje aj na oblasti českého jazyka, a to aj pri tvorení niektorých slovesných podstatných mien, napr. *boučí*, *doubí*, *slíží*, *kamění*, *pazdění*, *chodění*, *stavění*, *učění* ap.¹³

Podrobnejšie si všimneme iný typ.

Dĺžku na predposlednej slabike majú trpné prídavia sloves s kmeňotvornými príponami *-nú-* a *-je-* (vzory „trieť“ a „rozumieť“) a prídavia sloves typu *oľiati*, *viľiati*, *zaľiati*, *priti* ap. (pozri vyššie) a sloves typu *siati*, *hriati*, *ľiati*, ktoré všetky majú dĺžku aj v infinitíve. Na prídavia sloves iných typov sme doklady s kvantitou na predposlednej slabike v materiáli zo skúmaného nárečia nenašli.

Mali sme možnosť porovnať svoj materiál s materiálom pre Atlas slovenského jazyka. Tam sa ako príklady uvádzajú prídavia *umretý*, *umretá*, *vytretý* (*lan*), *zodratý*, *podopretý*, *zasratý*, *máme pokosené*, *máme navarený obed*, *obchody sú zamknuté*, *je zamknuté*¹⁴. Dĺžka na predposlednej kmeňovej slabike je nielen na území, ktoré sa nachádza v susedstve východoslovenských nárečí. Na celom Záhorí (na západnom Slovensku!) sa vyskytujú tvary *zemrítí*, *zemrítá*, *vitrítí*, *podeprítí*, *zatknuté/zanknuté* (porpi *zanklé*), takisto ako v Gemeri zhruba od západnej hranice býv. Revúckeho okresu na východ tvary *umrúti*, *umrúta*, *vitrúti*, *potprúti/podoprúti*, *zanknúťva/zanknúťja* ap. Pri týchto tvaroch s dvoma dĺžkami nemôže ísť o „posunutie“. V oblasti pôsobenia rytmického zákona sú potom v Honte, Novohrade a v Gemeri, od južnej časti býv. okresu Banská Štiavnica a západnej časti býv. okresu Krupina na východ až po Rimavskú dolinu tvary *zomrieti/zomriete/zomréte*, *zomrieta/zomréta*, *vitrieti/vitriete*, *podprieti/podopriete/potprieti/potpriete/potpréte*, *zatknúte/zanknúte*, *zatknúto/zanknúto*.

¹³ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého I*, Praha 1894, 594, 604, III-1, Praha 1896, 107—108; J. Bělič, *Dolská nářečí na Moravě*, Praha 1954, 108, 113; F. Kopečný, *Nářečí Určic a okolí*, Praha 1957, 55; B. Vydra, *Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, Praha 1923, 38.

¹⁴ *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*, Bratislava 1947. Zostavil E. Pauliny a J. Štolc. Otázky č. 721, 732, 733.

Vo všetkých týchto prípadoch je dĺžka na kmeňotvornej prípone aj v infinitíve. Tvary *zodráne, zadržané, pokoséno, navaréne* sú doložené len zo severovýchodnej časti ipelského nárečia v najvýchodnejšej časti Novohradu a v prilahlej juhozápadnej časti gemerských nárečí, spolu zo 14 obcí. V širokom páse v Rimavskej doline a v severnej časti býv. okresu Revúca (pokiaľ je v nárečí kvantita) sú zapísané tvary s rovnakou kvantitou ako v spisovnom jazyku.

V tvaroch minulého času typu *minúu, minúla, minúlo, minúli, minúle* vlastne ani nemôže ísť o posunutie, lebo kvantita na poslednej slabike nebola. Analógiou podľa infinitívu vykladá tvary tohto typu v moravských nárečiach J. Bělič¹⁵.

Z poznámok uvedených v tejto časti sa dá usúdiť, že pri výkladoch niektorých zvláštností v kvantite niektorých južnostredoslovenských nárečí možno vychádzať aj z iných hľadísk ako z posúvania dĺžky. Po ich zoradení by sme zistili, že počet prípadov, ktoré nemožno zaradiť k niektorému slovotvornému typu, čo by bol mohol porušenie kvantity v porovnaní s kvantitou v spisovnom jazyku spôsobiť, je absolútna menšina. Aj porovnávanie s materiálom z ďalších slovenských nárečí¹⁶, prípadne aj s materiálom z oblasti českého jazyka by tu iste bolo žitočné. Ukázalo by sa, že tu nejde o nejakú špecifickú črtu, ktorá vyplýva len zo susedstva nárečí s kvantitou s nárečiami bez kvantity. Nechceme týmto vylučovať súvislosť týchto javov s prízvukom, resp. aj s intonáciou, melódiou reči. Téza o stretnutí východoslovenského prízvuku na predposlednej slabike so stredoslovenským prízvukom na prvej slabike¹⁷ ako o východisku nejakého posúvania dĺžky sa nám však zdá málo presvedčivá. Predpokladáme, že po rozборе ďalších príkladov by sa možnosti iného výkladu len potvrdili.

ИЗ КОЛИЧЕСТВА ГОНТЬЯНСКО-НОВОГРАДСКОГО ГОВОРА

Резюме

Количество гонтьянско-новоградского говора, который принадлежит к группе говоров южной части средней Словакии, только в общем совпадает с количеством словацкого литературного языка. Исключений побольше.

Во второй части находится опыт показать, что так называемое перемещение долготы не должно исходить только из фонетики. Как пример рассмотрены причастия страдательного залога *umretýj, zamkvnutýj, zodranýj* и др. Географическое распространение долготы на предпоследнем слоге в диалектах Словакии поддерживает взгляд, который выходит из материала данного говора, что при толковании этого явления можно исходить из словообразовательных и флективных типов.

¹⁵ J. Bělič, c. d., 110. P. aj B. Vydra, c. d., 40.

¹⁶ Porov. napr. A. Habovštiak, *Dve štúdie z oravskej dialektológie, I. Kvantita a rytmičný zákon v oravských nárečiach*, JŠ II, 139—153; J. Sabršúl, *Kvantita podjavorinského nárečia*, LS I/II, 1939/40, 230—236, najmä 233—234 a i.

¹⁷ Š. Tóbbik, *Členenie...*, 92.

MENO MESTA PREŠOVA VO SVETLE JAZYKOVÝCH A HISTORICKÝCH SÚVISLOSTÍ

ONDREJ R. HALAGA

Ešte z čias býv. Uhorska sú dosť spopularizované povesti vykladajúce názov mesta Prešova z maďarského apelatíva ‚*eper*‘ (jahoda).¹ Ľudové etymológie *Eperjes* < *eper* siahajú hlboko do minulosti. Tak sa už v listine z roku 1558, ktorou mesto dostáva erb, hovorí, že orol drží „vetvičku jahôd, odkiaľ má mesto svoje meno“.² Pravda, na pôvodnom erbe z roku 1453 ešte Prešov nijaké jahody nemal. Príslušný dokument hovorí výslovne len o 3 červených ružiach.³

V období maďarizácie pripadal jahodám závažný zástoj v maďarskej literatúre o Prešove. Preto vznikli dohady a kontroverzie o ružiach prešovského erbu, užívaného v rokoch 1453—1548.⁴ Asi ony viedli koncom minulého storočia k domaloванию aj miniatúry na erbovnú listinu z roku 1453; a to tak, aby napriek jasnému textu ruže nebolo dobre rozoznať od jahôd.⁵

Pre neskorý vznik erbov vôbec⁶ (a mestských v Uhorsku obzvlášť) môžu erby preukázať len spôsob výkladu mena v období ich vzniku. Skutočný pôvod mena a niekedy aj viacstoročné počiatky osady sú už obdobiu mestských erbov sotva kde omnoho viac dostupné ako nám. Bolo to jasné už pred 200 rokmi Prešovčanovi J. M. Korabinskému.⁷

S uvedenými povestami súvisí preklad mena Prešova *Fragopolis*, používaný

¹ S. Tóth, *Sáros vármegye monografiája* III, Budapest 1912, 323—325. — Ako sa povestami o jahodách živil revizionizmus, porov. J. Gömöry, *Eperjes*, *Tátra-Almanach*, Bratislava 1938, 140, 142.

² C. Wagner, *Diplomatarium c. Sarosiensis, Posonii et Cassoviae 1780* (ďalej: *Dipl. Sar.*), 276: *figuram scilicet aquilae dimidiatae pede ramusculum fragorum, unde urbs ista nomen accepit, tenentis*.

³ Archív m. Prešova, mag. no 272. *Publ. Dipl. Sar.* 234/5: *clypeum, in cuius superiori parte 3 rosae rubeae in campo albo, subtus vero 4 lineae latae, vulgo strich dictae... sunt.* (Je to potvrdenie a rozšírenie erbu z r. 1548).

⁴ Zhrnuje ich B. Iványi, *Eperjes sz. k. város czímerei és pecsétjei*, Turul 1911, 16—32.

⁵ J. Novák, *Vznik mestských erbov na Slovensku*, *Sborník Filoz. fak. UK Historica* — XIV, 1963, 200 (najmä p. 167).

⁶ *L'Histoire et ses méthodes*, Paris 1961, 742, 746.

⁷ J. M. Korabinsky, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* Pressburg 1786, 148. Zmieňujúc sa o jahodách v povesti a v erbe, dodáva: *allein es ist zu neu, als dass man sich hierauf verlassen könnte.*

len v úzkom kruhu učencov a cirkví⁸ a ešte zriedkavejší preklad čisto grécky *Komaropolis* — skôr učená atrakcia.⁹ Ani jeden z prekladov nebol nikdy vážnym konkurentom oficiálneho úzu *Eperies*. Dokonca do 16. storočia nie ani tvar s latinskou koncovkou *-inum*, hoci je častejší, najmä v adjektíve a ablatíve (*Eperiesiensis*, *Eperiesini*).¹⁰

Už maďarská literatúra zachytila i kolovanie povestí, ktoré podávajú analógicky ľudove prostú etymológiu slovenského mena *Prešov*. Ich základom bol foneticky blízky tvar *„prešol“* (prešiel), ktorý spájali s funkciou prešovského mostu na Toryse (*prešol* > *Prešov*). Kým chronológia „jahodových“ povestí nešla pod 12. storočie, zatiaľ v slovenskej povesti, aspoň v jej učenej verzii, triumfovalo vedomie, že tvar *Prešov* je pôvodný a že slovensky sa tu hovorilo už dávno pred maďarskou a nemeckou kolonizáciou. Povest sa totiž klád'a do časov Rímskej ríše a údajných „jej“ hraníc pri prešovskom moste.¹¹ „Rímska“ tradícia prešovského mostu či otvoru,¹² ako ďalej uvidíme, skutočne už skoro dve storočia sa odrážala v názve pred prvými jahodami v erbe.

Nie je bez pozoruhodnosti, že nemeckí burgeri si po celý stredovek osobitný nemecký názov nevytvorili. Tvar *Preschau* je moderný neologizmus z doby tzv. „slovensko-nemeckého priateľstva“ po Hitlerovom rozbití ČSR.¹³

Z toho obdobia je i Kniezsov pokus dať etymológii *Eperjes* < *eper* vedecké zdôvodnenie. Už tomuto maďarskému slavistovi bolo jasné, že medzi tvarom [*E*]p[*e*]rieš a základom slovenského mena *Preš-* je rukolapná súvislosť. Sám, pravda, vyšiel z tvaru *Eperjes-Eprjes* (< *eper*) ako pôvodného a z neho vyložil vznik slovenskej paralely mylnou dekompozíciou predložkového spojenia *v Eprješově* > *ve Prješově*. Uvedomoval si však, že pri prevzatí z maďarčiny bolo by treba počítať vo východnej slovenčine so zmenou *purj* > *prj* > *pr* > > *par*. Podľa neho mal by tu byť teda tvar **Parešov* < *Pariešov* < *Priešov*).¹⁴

Z dokumentov poznáme takéto zápisy názvu Prešova do 15. storočia:

Epuryes (od 1247),¹⁵

⁸ J. Rezik, prešovský učiteľ, vydal v Bardejove 1708 „*Musa Fragopolitana loquens*“. J. M. Korabinsky, op. c., 145, uvádza paralely: *Eperies*, *Fragopolis*, *Pressow*. — Porov. i schematizmy gr. kat. biskupstva v Prešove (napr. pre r. 1908, 47).

⁹ Tak aj J. Rezik. Porov. Gömör, op. c., 142.

¹⁰ *Corpus Iuris Hungarici* I, Budae 1822, 595/6, zák. čl. 33 z r. 1599. — Ignac de Luca, *Geographie des Königreichs Ungarn*, Wien 1791, 569: *Eperies*, *Bressow*, *Eperiesinum*. — J. M. Korabinsky, op. c., 145.

¹¹ S. Tóth, op. c. 322.

¹² Porov. *aperias* od lat. *aperio* (otváram) a tu p. 142.

¹³ H. Weinelt, *Preschau (Ostslowakei) eine deutsche Namenform*, Südostd. Forschungen IV, 1939, 808/9.

¹⁴ I. Kniezsa, *Elvonás magyar-íót helyneveken*, Emlékk. Melich J. 60-ik születésnapjára, Budapest 1942, 198.

¹⁵ Dipl. Sar. 513. — Fejér CDH VI/2, 375. — 1316: Dipl. Sar. 210—211.

Eperyes (od 1248 často), *Eperies* (1299—1314 a č.), *Epperies* (1389, 1428 a č.), *Epperyes* (1433, 1444 a č.), *Eberiesz* (v nem. listine 1451),¹⁶
Epiries (1441)¹⁷,
Eperes, *Epperes* (1454),^{17a} *Eperees* (1349),^{17b}
Euperyes (1442 v nem. listine, t. j. čítané *Aiperieš*)¹⁸,
Apprias (1371),¹⁹ *Aperias* (1370, 1376).²⁰

Už výskyt rozličných vokálov (*u*, *e*, *i*) medzi fonémami *-pr-* v mene *Eperjes* naznačuje, že zápisy z 13.—15. storočia neodrážali nimi nezbytnú pevnú fonému, ale iba substituovali istú vokalizáciu ako nutný sprievodný jav pri snahe Mađara vysloviť skupinu spoluhlások.²¹ Túto vlastnosť mađarčiny zovšeobecnil V. Šmilauer ako „vsouvání samohlásky do skupiny uprostřed slova“.^{21a}

O 130 rokov staršie záznamy než slovenský Prešov mal Eperjes v Aradskej stolici.²² Popri analogických slovanských menách osád²³ a výskyte viacerých osád s názvom „*Tót*“, „*Tótfalu*“²⁴ nie náhodou zrejme stretáme sa tam i s analogickými zápsmi Eperjesu: *Eperyes*, *Epuryes* a už roku 1230 i *Apries*.²⁵ Aj tam neodmysliteľnými fonémami sú *-prieš*, postrádateľným je vkladný vokál, preto sa i mení (*e*, *u*, *ø*) a nepodstatným je i vokál predsunutý, lebo sa tiež mohol meniť.

V 15. storočí sa už bežne presadzuje názov Prešova v oficiálnych textoch v uniformnom znení *Eperješ*. Z hľadiska etymológie je ľahostajné, či s dvojitým *pp* alebo či s *i*, *y*, so *s*, *sch* a pod. O stabilite možno hovoriť tak v kráľovskej kancelárii ako aj v iných úradoch kráľovstva, provincie, žúp a cirkve.

¹⁶ Dipl. Sar. 458 a Archív m. Prešova (ďalej: AMP), mag. no 2a, 65, 147, 160, 215, 260/I.

¹⁷ AMP mag. no 209/a.

^{17a} Archív m. Košice (ďalej AMK), Schv. 995. — Publ. S. Kutrzeba, *Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami...*, Kraków 1902, 36, no 38.

^{17b} AMP mag. no 20 (r. 1349).

¹⁸ AMP mag. no 211/a.

¹⁹ Ibidem no 41.

²⁰ Archív m. Krakova, Acta Scab. no 56, 140. — Porov. B. Iványi, *Das Deuschtum der Stadt Eperjes im Mittelalter*, Südostd. Forschungen V, 1940, 367.

²¹ Porov. záznamy výslovnosti *Pr-*(ššča): *Prische* 1273 — *Perecha* 1266 — *Pereche* 1273 (Sztáray cs. okl. I, 12, 11, 14); *Br-*(utovce): *Borutf.* — *Buruch* — *Bruthf.* (D. Csánki *Tört. földr.* I. 389); *Tr-*(nava): *Turnua* 1249 — *Tvrnoa* 1258 — *Thornua* 1335 — *Tharna* 1374 (Sztáray okl. I, 4, 9, 93, 418); *Vl-*(čina): *Wlehyna* 1346—1351 — *Wylchynie* 1431 — *Welchene* 1479 (Csánki I, 364); *bl-*: *Jablonca* 1386 (Csánki I, 239) - *Jabulane* 1321 (Csánki I 255). *Atd*

^{21a} V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932, 511. — V Uhorsku aj pisár — Nemađar napodoboval mađ. výslovnosť mien.

²² Gy. Györffy, *Az Árpádkori Magyarország tört. földrajza*, Budapest 1963, 175.

²³ Ibidem napr. *Chelmac* (porov. náš *Chelmec*—*Chlmeec*).

²⁴ Ibidem 177 a 169.

²⁵ = 22.

Znenie *Eperješ*, bežné v privilégiách mesta, stáva sa výrazom mestského honoru a zachovávajú ho v oficiálnom styku dokonca i domáce a zahraničné mestá. Je to akýsi rituálny slávnostný odev mesta, verného uhorskému kráľovi.

Tým viac musí biť do očí, že práve v tomto storočí stabilizácie, najmä od 40-tych rokov, dochádza znovu k početným záznamom názvu mesta Prešova so zachovanou skupinou spoluhlások *-pr-*. Nie je pritom bez pozoruhodnosti, že ide najmä o nemecké písomnosti, často sú to testamenty jednotlivých občanov, a z panovníckych listín ide o protihunyadovskú, habsburskú stranu:

Eppries (1432²⁶, 1440, 1441 a č.; tak i testamenty 1450, 1474)²⁷,

Epries (1441 a č.)²⁸,

Epryes (1405,²⁹ 1455 a č.)³⁰

Eppryes (2 testamenty 1462, testament 1466 ai.)³¹

Sú i listiny s promiskuitou oficiálnej skupiny *-per-* i prostej skupiny konsonantov *-pr-*. V nemeckom dokumente Ladislava V. z roku 1453 je *Eperiesch* i *Epriesch* a v adrese i táto druhá forma dostáva ešte oficiálnejší tvar substitúciou spriazky *-sch* za *s*: *Eppries*.³² V lat. žiadosti tavernika, trebišovského Jána de Peren, kráľovi Ladislavovi V. roku 1456 preklíza popri oficiálnom znení *Epperyes* i znenie *Eppryes*.³³

Ktorá zložka prešovského obyvateľstva bola nositeľom tendencie výslovnosti *Eprieš*?

Už v súvislosti s jazykovým úzom v košických mestských knihách sme vyslovili presvedčenie, že rozhodovať o pôvodnosti rozličných paralel mien napomáha stupeň oficiálnosti ich úzu, a to v obrátenom pomere.³⁴ V prípade znenia *Eperieš* — *Eprieš* pokladáme za ľudovejšie, a preto i pôvodnejšie to znenie, ktoré sa nepoužíva bežne v privilégiách a honosných oficiálnostiach. Že sa vyskytuje prevažne v textoch nemeckých, najmä v písomnostiach interného občianskeho rázu (závetý), ktoré nie sú zamerané na vonkajšiu reprezentáciu mesta, ba v prostredí „protimaďarskom“³⁵ — prohabsburskom, to len dotvrdzuje správnosť našej dedukcie.

²⁶ Archív m. Bardejova, Register výdavkov z rokov 1432—38. — Publ. L. Fejérpataký, *Magyarország régi számadáskönyvei*, Budapest 1885, 306.

²⁷ AMP mag. no 201 (lat., župa Šariš), 20 (nem., kráľ. Alžbeta), 253/a, 393.

²⁸ AMP 210/a (nem., Alžbeta).

²⁹ AMP 102 (lat.).

³⁰ AMP 286 (4×, nem., Ladislav V.).

³¹ AMP 330, 331, 348.

³² AMP 273.

³³ AMP 296.

³⁴ O. R. Halaga, *Košické mestské knihy*, Sborník arch. prací VII, 1957, 162.

³⁵ Porov. záznam o obliehaní hunyadovcami ako „*von den Hungern*“ (1442). AMK, Sehr 19.180 (fólio 3v). — Publ. L. Kemény, *Kassa v. régi számadáskönyvei*, Kassa 1892, 24. — Košickému chápaniu primerane aj maďarskí páni kvalifikovali r. 1440 obyvateľov

Ale z hľadiska zákonitostí nemeckého jazyka aj čo do fonetiky aj čo do slovníka nestojí neoficiálny, ľudovejší tvar *Eprieš* o nič bližšie k nejakému nemeckému kmeňu ako tvar *Eperieš* a teda nemohol prameniť z nemeckosti tej zložky Prešovčanov, ktorá bola nositeľom tohto ľudového znenia.

V maďarčine síce vieme o vysúvaní strednej samohlásky v trojslabičnom slove^{33a}, ale nepoznáme taký prípad, aby sa realizovalo i tam, kde by ostal zhluk 3 spoluhlások (-*prj*-).

Oporu občianskeho znenia *Eprieš* treba preto hľadať v permanentnom tlaku živej reči Prešovčanov nenemeckého a nemaďarského pôvodu. Môžeme doložiť, že toto nie je ojedinelý prípad, že Nemci našich miest reprodukovali vernejšie slovenské znenie miestneho názvu (ďalej: MN) ako uhorský kancelársky úzus.³³ Faktom je, že znenie *Eprieš* stojí bližšie ku koreňu slovenského názvu mesta (*Preš-*), než oficiálne znenie latinských listín *Eperješ*. Považujeme preto za logické počítať s autentičnosťou tohto koreňa už pre dobu dávnejšiu, než z ktorej máme doklady uvedeného typu.

Vývody z domáceho úzu prešovských mešťanov 15. storočia môžeme oprieť aj o súdobé vokálne zásahy do mena Prešova, v ktorých vidíme odraz šíriacej sa ideológie v zámožných vrstvách občianstva. Nie sú to zásahy úplne nové. Stretli sme sa už s nimi v 70-tych rokoch 14. storočia. Ale v polovici 15. storočia, keď je Uhorsko rozdelené na dva tábory, zásahy idú zároveň s vnútropolitickou aktualizáciou „rimskej“ ideológie časti mešťanov. Máme na mysli „klasifikované“ zápisy názvu Prešova:

Eperas (1446)³⁷,

Epperiass (1449 čes., ³⁸ 1452 čes.^{38a}),

Aperias (1453),³⁹

Aperies (1457, 1526)⁴⁰, *Apperies* (1434)^{40a},

Appries (1439, 1440),^{40b}

košickej provincie ako „košických vzbúrencov“: Országos lvt. v Budapešti, DL 13.589

Hunyadovcov ako „Uhróv“ brali aj iní súčasníci. Napr. B. Rynešová, *Listář a listinář O. z Rožmberka II*, no 116 (podľa M. Vacha, *Ján Jiskra z B. a politický zápas Habsburků s Jagellonci o Uhry...*, HŠ III, 1957, 203, p. 112): „*A Jiskra s Košice... porazil jich také dobře Polákův a Uhrův...*, tak že se zle vede Polákům a Uhrům“ (1441).

^{35a} V. Šmilauer, op. c., 511, § 195.

³⁶ Porov. v účt. knihách m. Bardejova zápisy bez oficiálnej uhorskej vokalizácie počiatkových konsonantov: Trebišov (m. Terebes) — *Trebiš, Trebes* 1436, 1437 (Fejéropatáky, op. c., 366, 370, 372); Plaveč (m. Palocsa) — *Plawcz* 1433, 1436, *Plawsch* 1438 (ib. 331, 365, 507, 384); Vranov (m. Varanó) — *Wranowia* 1427, 1434, 1437 (ib. 238, 343, 378), *Franowia* 1440 (ib. 498 [editor F. zapísal *n* miesto *u*]) atp.

³⁷ Archív m. Krakova, *Libri iuris civilis Crac.*, no 1421.

³⁸ Archív m. Kremnice I, Fons 26, fasc. 1, no 15e. — Publ. V. Chaloupecký, *Středověké listy ze Slovenska*, Bratislava—Praha 1937, 33.

^{38a} V. Chaloupecký, cit. edícia 59/60 no 62.

³⁹ AMK, Suppl. H ad 1453. — Publ. S. Kutrzeba, op. c., 30, no 33.

⁴⁰ Dipl. Sar. 118. — AMP (mag) no 1209.

^{40a} Archív m. Bardejova, účt. kniha. Edícia Fejéropatáky, op. c., 340.

^{40b} Ibidem 488, 490, 509, 510.

Aperiyass (1540 čes.),⁴¹
Aperiassum (Cromer)⁴²,
Aperiascium (Bonfini).⁴³

„Klasicizovanost“ tohto typu spočíva v príklone k lat. výrazu *aperias* a tým aj k preduhorskej etymológii mena Prešova. Chronologicky sa preto aj vyskytuje ako pendant klasicizovanej formy Košíc, Levoče a Sabinova. Súčasná, hoci zriedkavejšia je i analogická forma Bardejova (*Bardioviensis*).

Najstarší doklad k latinizácii mena máme zatiaľ síce k Sabinovu (*Scybinium* 1346),⁴⁴ ale nepochybujeme, že módný tón aj v tom už udávala metropola východoslovenských miest, Košice. Kurz košických mincí bol po roku 1321 známy v širšej oblasti Uhorska.⁴⁵ S ním sa šírilo už pred polovicou 14. storočia i meno *Cassa* a *Cassovia*. Zatiaľ najstaršie doklady na „košický kurz“ v tvare *compotus Cassoviensis* poznáme z rokov 1347, 1348, 1350.⁴⁶

B. Varsik uvádza len doklad z roku 1371 ako najstarší pre tvar *Cassovia*. Z náhodných okolností jeho výskytu pripísal však vytvorenie tejto formy mena Poliakom.^{46a} O celú generáciu staršie doklady, zviazané s hospodársko-právnou stránkou života v košickej provincii (Predtisi), vyvracajú „výklad z cudziny“ ako unáhlenosť. To súčasne znamená, že J. Martinkom^{46b} a J. Stanislavom^{46c} predpokladané prostredníctvom slovenského sufixu *-ov* v latinizovanej forme *Cass-ov-ia* netreba pokladať apriori za „chybné“.^{46d} Forma *Cassovia* nepochybne odráža také prostredníctvo. Môže ísť len o to, či je to odraz domnelého sufixu mena Košíc spreď polovice 14. storočia⁴⁷ a či odraz hojných analógií v miestnych názvoch vsl. okolia Košíc. Prostredníctvom slovenského sufixu *-ov* v súdobej latinizovanej forme *Bardioviensis* (1457)⁴⁸ je mimo pochýb.

Súčasníkom, používajúcim tvar *Aperias* (a príbuzné úchyľky), neunikalo, že je to renesančne „klasická“ forma mena, lebo zväčša v takej popritom uvádzali aj mená iných miest. Ján z Melsztyna (resp. jeho pisár) v citovanom

⁴¹ AMP 3238 (mag.).

⁴² Gömöry, op. c., 142.

⁴³ A. Bonfinii, *Hungaricarum Rerum Decades*, Coloniae Agrippinae 1690, 313, 314 (d. III, l. V).

⁴⁴ O. R. Halaga, *Sabinov a okolie I*, Košice 1962, 19.

⁴⁵ Tajný AMK, G-Contrib. 1.

⁴⁶ Signatúry: O. R. Halaga, *Košická administratívna oblasť za feudalizmu*. Práce AMK, zv. 2., Košice 1955—58, 57 p. 106.

^{46a} = 137.

^{46b} J. Martinka, *Meno Košíc*, Sl. Pohľ. 46, 1930, 315—319.

^{46c} J. Stanislav, *Južné okolie Košíc v stredoveku*, Náš národ I, 1943, č. 4, 212n.

^{46d} B. Varsik, op. c., 201.

⁴⁷ Storočie delí prvý doklad tvaru *Cassovia* (1347) od prvého známeho dokladu tvaru *Košice* (1441 = tu p. 35). — Hovoriť tu o synchronnosti nie je bez zámeru (Varsik, op. c., 200).

⁴⁸ = 40.

dokumente (1453) uvádza nielen *Aperias*, ale aj *Caschoviam*, *Caschoviensis*.⁴⁹ Pisár Axamitovho glejtu (1457) zase uvádza nielen *Aperies*, ale aj (popri *Bardioviensis*) *Cassovia et Aperies*.⁵⁰ Bonfini popri *Aperiascium* aj *Cassiovia*, *Brozonizia* (Brezovica), *Richonona* (Richnava), *Lubola* (Lubovňa) atď.^{50a} Latinizovanosť tvaru *Aperies* lapidárne dokladá listina marhanská (1526). Pisár nielenže popri *Aperies* latinizuje aj meno vlastnej obce — *ville Margonie*, ale v upretosti na latinský tvar *aperiens* (otvárajúci) uvádza adjektívny tvar Prešova bez *-s*: *civis Aperiensis*.⁵¹

Všetky nám známe zápisy s vokálom *a* v mene Prešova (*Ap-*, *-as*) pochádzajú snáď napospol od Poliakov a Čechov, resp. česky a poľsky hovoriacich Nemcov. Ale v žiadnom prípade nemožno pochybovať o sprostredkovaní samého Prešovčana,⁵² vsl. mešťana,⁵³ alebo s miestnymi pomermi oboznámeného šľachtica, vojaka či kupca.⁵⁴ Na myslí máme pritom len primárne pramene (ich koncentrácia je v polovici 15. storočia), nie sekundárne údaje v narácii talianskeho humanistu Bonfiniho (po 1486), či ešte neskoršieho poľského humanistu Cromera.

Konkretizujme si predstavu 3 nácií Prešova v polovici 15. storočia. Roku 1428 bolo v Prešove 412 zdanených objektov. Zo 2 desiatky objektov označuje však príslušný zoznam len ich verejným poslaním (kúpeľ, majetok školy, kostola, fary, mníchov apod.) alebo polohou. Aj mnohých daňovníkov uvádza zoznam len podľa krstného mena (60), zamestnania (75), obce príchodu (17) a pod. Ale 232 poplatníkov uvádza zoznam aj priezviskami, z ktorých takmer 1/4 mien je slovanská.⁵⁵ B. Iványi len všeobecne o tomto zozname daňovníkov konštatoval, že nemecké a uhorské mená sú v ňom takmer v rovnováhe. Správne pritom dedukoval, že skutočný počet obyvateľov Prešova to neodráža, lebo je dávno známe, že „chudobných je vždy viacej ako zámožných“.⁵⁶ My môžeme konkretizovať i túto dedukciu. Rozborom priezvisk sme zistili, že práve mená najbohatších mešťanov sa v zozname opakujú. Napr. Andreas Lucifer má jeden z najväčších domov na námestí, ale vlastní aj nehnuteľnosti v Priekope a na Vyšnom Huštáku.^{56a} Opakujúcich sa mien viacnásobných vlastníkov je do 30. Medzi ich etnicky určiteľnými priezviskami prevažujú silne nemecké mená, čo značne skresľuje skutočné jazykové rozvrstvenie Prešovčanov v neprospech Slovákov. Nakoľko neskôr (1441) máme uvedené

⁴⁹ = 39.

⁵⁰ = 40. — V oboch prípadoch pre hodnotenie tvaru *Aperias* je najpozoruhodnejšie práve to, čo pozornosti B. Varsika ušlo, keď vyvodil, že názov „Prešov sa ešte v pol. XV. stor. nevyskytuje.“ (Op. c., 194. Porov. i text k p. 241c, 241a).

^{50a} A. Bonfini, op. c. 324 et passim.

⁵¹ = 40 (AMP 1209).

⁵² = 20,37.

⁵³ = 19, 40, 38, 38a, 40a, 40b.

⁵⁴ = 39,41.

⁵⁵ AMP mag. 147. Výpočet: ORH.

⁵⁶ B. Iványi, op. c. (Südostd. Forsch. V), 395.

^{56a} AMP 147 f. 3, 14, 10.

aj priezviská nájomníkov v domoch prešovských patricijov, nachodíme totiž hojne mená typu *Koňa, Čurko, Kačur, Čaška, Potroch, Čobuš, Čuchan, Beliš, Košar* atď.^{56b}

Keď smerujeme k otázke nositeľa „rímskej“ etymológie názvu Prešova, musí nás zaujímať nielen jeho etnicita, ale aj spoločenské postavenie. Proti doteraz rozšírenej mienke, že Slováci bývali na Slovenskej ulici a predmestí a tvorili mestskú chudobu, vyzdvihujeme: Prešovskí mešťania, označovaní ako *Tót* (Slovák), bývali roku 1428 nielen na Slovenskej ulici a predmestiach, ale aj na námestí a v Maďarskej ulici. Priemerné daňové zaťaženie obyvateľa Slovenskej ulice (nad 0,925 marky) radilo túto štvrt' mesta i majetkove k vnútornému mestu (priemer na námestí 1,4—1,7 marky), nie k predmestiam (0,45—0,538 marky).^{56c} Sotva treba dokazovať, že nie mestská chudoba Prešova kupovala si nehnuteľnosti v Krakove, aby tam získala občianstvo, že nie prešovskí bedári chodili vyjednávať za svoje mesto s veliteľmi českých vojsk či na kráľovský dvor atď. I pre nemecký patriciát bolo výhodou, keď k vyba-
vovaniu v českom a poľskom prostredí použil služieb tých „lepších“ mesta, ktorí sa i slovensky vedeli dorozumieť.

Štetrením úzu českých listín len rozširujeme si tieto poznatky.

Jiskrova listina z roku 1449, v ktorej máme zápis „*s Epperiassem*“, udáva Kremnicu: *Crempnicz, s Crempniczzy, Crempniczany, Crempniczkeho*.⁵⁷ V súdobých nemeckých listinách je tiež „*Crempnicz*“ a v latinských „*Crempnicia*“.⁵⁸ V Krakove písali nemecky, ale (vedľa *Crempnicz*) roku 1476 už aj „*Cremnicza*“⁵⁹ (bez uhorského *-p*). Zápis *Libietow* (Chal.: *Libetow*) tiež javí snahu príd'žať sa uhorskej tradície MN *Lubietovej* (*Libeta*). Zápis kamenického hradu kvôli pánom *Rykolffyovcom* je dokonca čisto maďarský „*z Tarkw*“.⁶⁰

Jiskrova listina z roku 1452, adresovaná „*hajtmanu na Epperiassi*“, uvádza v datácii „*in Antiquo Zolio*“.⁶¹ Inú zvolenskú listinu datoval Jiskrov pisár roku 1445 v „*Starem Zvolenowie*“,⁶² čo je otrocký preklad z nemčiny (*Altsohl*)^{62a} s pochybným sufixom. Nie je ťažké nájsť v českých listinách i mená obcí v takom tvare, na aký si zvykli zemepáni, hoc latinské uhorské listiny už aj

^{56b} AMP mag. 209.

^{56c} = 55.

⁵⁷ = 38.

⁵⁸ K nemeckým napr. 1442 Archív m. Kremnice I, 26, fasc. 1, no 14a. K latinským napr. 1439 ibidem I, 20, fasc. 1, no 44; 1409 Mályusz E., *Zsigmondkori okl.* II, 230, no 6718; 1407 ibidem 36—7, no 5431.

⁵⁹ Archív m. Krakova no 1421 (LIIC). — K. Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392—1506*, Kraków 1913, 275 no 7658.

⁶⁰ = 38.

⁶¹ = 38a.

⁶² V. Chaloupecký, op. c., 23—24, no 21.

^{62a} Porov. ib. i preklad mena *Lipian* z nem. *Siebenlinden- Héthárs*: *Sedimlipi* (cit. „*Sabinov*...“ 28 p. 76).

pred jiskrovcami uviedli ich v náležitom slovenskom tvare. Tak Lubovňu uviedol ostrihomský arcibiskup roku 1325 ako *Lubouna*,⁶³ krakovský Nemec roku 1427 *de Lubovni*,⁶⁴ ale český pisár v tvare, obvyklom u poľských a uhorských feudálov.⁶⁵

Samy české listiny z 15. storočia vydávajú svedectvo, že ich vystavovateľom záležalo na tom, aby MN zapísali v takej forme, ktorá imponovala tej vrstve mešťanov (či tomu zemepánovi), s ktorými vystavovateľ rokoval a s ich spoluprácou počítal. Je to v úplnej zhode s obsahom listín zasielaných jiskrovcami mestám. Z nich je jasné, že nebolo v intenciách Jiskru opierať sa o ľudové vrstvy Slovenska, ale o mocných v mestách a kúriách.⁶⁶

Z uvedených príčin nemožno dať nekriticky znamienko rovnosti medzi slovenským (ľudovým) tvarom MN v 15. storočí a tvarom MN v českej listine. Vylučujú to už samotné nedôslednosti českých listín v zapisovaní miestnych názvov.^{66a}

Podľa toho hľadáme nositeľa latinizovaného tvaru *Aperias* v zámožných vrstvách obyvateľstva Prešova, najmä vzdelaných. Výskyt toho typu zápisov mena v českých listinách, najmä v období Jiskrovej moci na Slovensku, oprávňuje nás hľadať súvis medzi tvarom *Aperias* a ideológiou slovenskej zložky vo vrstve zámožných mešťanov, usilujúcou sa o emancipáciu v meste.

Treba si uvedomiť, že tak zápisy typu *Epriesch* (prevažne v nem. dokumentoch) ako aj typu *Aperias* (prevažne v lat. a čes. dokumentoch) sú synchronne javy. Podmienené sú teda tým istým procesom v tom istom čase. Jeden z prvých známych dokladov je dokonca miešaninou oboch foriem — *Apprias*.⁶⁷ Tak miešanosť ako aj hromadný výskyt oboch foriem v tom istom politickom tábore (habsbursko-jiskrovskom), namierenom proti uhorským vojskám hunyadiovcov, nedáva oporu pre predstavu, že by obe formy odzrkadľovali ideologické protiklady navzájom. Politické pomery v dobe ich hromadného výskytu a bezvýhradný príklon k etymológii jahôd neskôr za Mateja dáva tušiť, že emancipačná ideológia prešovských Slovákov, operujúcich latinizovaným tvarom *Aperias*, bola namierená proti oficiálnemu uhorskému tvaru *Eperjes*, resp. proti ideologickej stránke etymológie Maďarov, ktorou chceli argumentovať svoj primát v meste.

⁶³ Fejér, CDH VIII/2, 636.

⁶⁴ Archív m. Krakova no 1421. — Kaczmarczyk, op. c., 116, no 4033 čítal Lubovm.

⁶⁵ Chaloupecký, op. c., 61, no 65: *pána Lybowlskeho* (1453). ib. 159 no 193: *v Libovli* (1490).

⁶⁶ Porov. Jiskrov list vsl. mestám z 30. aug. 1447, v ktorom sa dištancuje od bratříkov, nabáda, aby mestá trestali previnilcov podľa mestského práva aj keď sa vydávajú, že jemu slúžia; prejavuje súcit s odvrátenými zemepánmi atď. — Archív m. Bardejova no 496.

^{66a} Napr. mestečko Šariš: *Saros* (Matej z Kněžíc, Chaloupecký, op. c., 72, 80), *hejtman na Sarus* (tiež ten ib. 49, no 48), *do Ssarusse* (tiež ten ib. 73, no 81), *hrabie ssarisky*, *Saros* (Jiskra, ib. 76, no 86), *Sarziss-iensi* (lat. Axamitov glejt, pozn. 36). Atď.

⁶⁷ = 19, 40b.

Nie je teda nič prirodzenejšieho, ako že v zložitých pomeroch Uhorska (a Prešova) použili jiskrovci v českých listinách klasicizovanú formu. Tým nadľžali taktne emancipačnej ideológii slovenskej časti zámožnej vrstvy v meste bez toho, aby sa tým dotkli nemeckého patriciátu. Jiskrovský tvar *Eperias* zdá sa byť dokonca kompromisnícky polovičatý, takže nepretína celkom súvis s tradíciou oficiálneho tvaru *Eperjes*. Použitím tvaru celkom totožného s výslovnosťou slovenskej chudoby v meste a poddaných v jeho okolí by ambíciám po „vznešenosti“ slovenských zámožných občanov neboli veľa pomohli a revolučnosťou v knižnej podobe by len zbytočne proti sebe popudili i Nemcov i Maďarov v meste.

Pre spisovný úzus v znásobenej miere platí porekadlo „Zvyk je druhá prirodzenosť“. Preto si treba ujasniť i to, nakoľko mohli byť pred 2. polovicou 15. storočia oboznámené vzdialené oblasti Uhorska, Poľska a českých zemí so slovenským znením mena Prešova. Myslieť si, že každé mesto malo rovnakú frekvenciu mimo svojej provincie, bolo už neraz prameňom omylov.

V zoznamoch prijatých občanov mesta Krakova z rokov 1392—1533 zistili sme 22 osôb z Košíc, 13 z Bardejova, 9 z Levoče, 3 zo Sabinova a 2 z Prešova.⁶⁸ Prvý Bardejovčan je zapísaný už roku 1394, Levočan už roku 1397, ale prvý Prešovčan až v dobe Jiskrovej.⁶⁹ Druhým je azda „*Wenceslaus de oppido Perssow*“,⁷⁰ uvedený roku 1533. Nie je to verný obraz miery stykov; tie boli neporovnateľne bohatšie. Je však objektívnym dokladom pomeru frekvencie jednotlivých miest v hl. meste Poľska do začiatku 16. storočia. Nemožno hovoriť o „náhode“, že sa pomer zhoduje s hodnotným poradím v Pätmestí—Pentapolis (Košice, Levoča, Bardejov, Prešov, Sabinov)⁷¹ i s hodnotným poradím uhorských slob. kráľovských miest pred Matejom (Budín, Košice, Bratislava, Trnava, Šopron, Bardejov, Prešov).⁷² Treba vedieť i to, že nie celé storočie pred jiskrovcami bol Prešov členom spoločenstva troch toryských miest (Šariš, Prešov, Sabinov), ktorého „hlavou“ ešte nebol Prešov, ale

⁶⁸ Archív m. Krakova no 1420, 1421, 1422.

⁶⁹ = 37.

⁷⁰ Archív m. Krakova no 1422, pag. 291. — Pre krakovského pisára bolo bežné počuť za slovenské *Pre-* poľské *Prze-* (čes. *Pře-*). Je možné, že zapísal počutý tvar s prešmyčkou, tým vysvetliteľnou (*Pre > Per*).

Meno Václav sa vyskytovalo v Prešove aj storočie predtým. Daňový zoznam z r. 1428 uvádza ho i vo forme *Wenceslaus* i vo forme *Wenzel*. A to na námestí, ale nie u boháčov (AMP 147). Meno *Wenceslaus* dal synovi ešte r. 1686 občan susedného V. Šariša s vsl. typom mena (J. Kvitko): *Ma'rica seu Liber baptizatorum... Ecclesiae Nagy Saáros ab A. D. 1673* (Archív r. k. fary, t. č. akiste v ŠA Prešov).

Upozorňujeme však i na poľské priezvisko „*Persowski*“ (!).

⁷¹ O. R. Halaga, cit. Košická adm. oblasť (kap. „Vyšné mestá“ — civitates superiores), 44—54. — Tenže, „Sabinov...“ 48—49.

⁷² A. Michnay — P. Lichner, *Ofner Stadtrecht von 1244—1421*, Pressburg 1845, 263: Van erst die van Offenn. Die van Kascha. Die Prespurger. Die van Tierna. Die van Edenburg. Die van Wartfall. Die van Epries. Die van Pesth macht kwnig Matgiesch zu ainer freystat.

podhradský Veľký Šariš.⁷³ Levoča zase bola „hlavou“ (caput) spišských miest.

Považujeme za celkom prirodzené, že tradícia v zapisovaní názvu Prešova formou bežnou v uhorských listinách sa narúša až v čase, keď frekvencia používania mena tohto mesta v Poľsku vzrastá a blíži sa tak frekvencii Košíc, Levoče, Bardejova. Z hľadiska knižnej praxe latinizovaný tvar *Aperias* akoby pripravoval pôdu slovenskému tvaru Prešov po stránke ideologickej a synchronny nemecký tvar pro domo *Epriesch* ho sprostredkuje mimovoľne po stránke praktickej. Obe tendencie mohli vzniknúť skôr (v 70-tych rokoch 14. storočia), no ich politickú aktualizáciu umožnilo až „interregnum“ v Uhorsku, keď rivalizujúce tábory boli nútené robiť kompromisy.

Podmienky počiatočného vývoja mesta Prešova v etnicko-právnom ohľade boli napokon nie také ako v okolných mestách. Zatiaľ čo inde máme doložené popri Nemcoch len slovenské štvrte, v Prešove je roku 1411/12 doložená nielen štvrť slovenská (*Linea Sclavorum*), ale aj maďarská (*Linea Ungarorum*).⁷⁴ B. Iványi v domnení, že mestotvorným elementom mohli byť len Nemci,⁷⁵ dáva vznik oboch štvrtí do súvisu až so Žigmundovým ediktom z roku 1407. Rozhodne neprávom.⁷⁶ Mestské štvrte s názvami toho typu sa vyskytujú totiž už predtým.⁷⁷ Mimo toho nemecké, maďarské a slovenské priezviská sú roku 1428 už natoľko premiešané vo všetkých štvrtiach Prešova, že *Sclavorum Quartale* nevyniká počtom slovenských, *Ungarorum Quartale* nevyniká počtom maďarských a ostatok nevyniká počtom nemeckých priezvisk nad všeobecný pomer priezvisk týchto troch typov. Roku 1428 boli to už skôr historicko-právne, či ešte administratívno-právne pojmy, než etnická lokalizácia mešťanov. Takýto stav vzniká až po dlhom vývoji, po výmene viacerých generácií. Pre vývoj mena Prešova z toho plynie, že od obsadenia územia uhorskými strážami koncom 12. storočia neprestal tu pôsobiť intenzívnejší tlak miestnej maďarskej výslovnosti a ľudovej etymológie zdola⁷⁸ a tlak uhorskej kancelár-

⁷³ Cit. „Sabinov...“ 30—40, 48—49.

⁷⁴ B. Iványi, op. c. (Südostd. Forsch. V), 370.

⁷⁵ Ibidem. Porov. úvod.

⁷⁶ Porov. O. R. Halaga, *Vznik miest na východnom Slovensku*, „Príspevky k dejinám vých. Slovenska“. Bratislava 1964, 70—84. — Tenže, *Mestotvorný proces a stredná Európa*, Sborník Filoz. fakulty UK — Historica — XV, 1964, 95—114.

⁷⁷ V Szatmári—Semjene 1319: *platea Touthutha* (Anj. okm. I, 527). — Michalovce 1335: *vici seu pla'a: Thothmyhal* (Sztáray okl. I, 95), 1337: *Thothmyhal = Thotucha. Nemetucha* (ib. 147). — Cluj 1372: *platea Majer Utc'a* (Jakab E., *Kolozsvár tört.* — Oklevéltár I, Budán 1870, 71). — Košice 1401: *platea Sclavorum* (AMK, H III/3 pur 1, f. 64v). — Jäger 1406: *Agriaz pla'ea Almağyari dic'a* (Fejér, CDH X/4, 506). —

Bez indícií dávnosti nie sú ani neskoršie zmienky. Napr. Bardejov 1435 (*Windische gasse*, Fejérpataky, op. c., 416, 423, 426, 429): je to ulica stará, lebo ako nová sa popri nej menuje iná ulica (ib. 450—451, r. 1437). Tak je to i s „*platea Thothwcha*“ v Bátore na Tise (1446, Országos lvt. DL 13.934) s mestskými právami od r. 1330 (DL 24.899), s „*platea... Baráth utza, aliter Tódtzser dic'a*“ v meste Trebišove (1652, Országos lvt., Acta neoreestrata, f. 1732, no 41) atď. Porov. O. R. Halaga, „*Ius Sclavorum*“ a „*slovenské ulice*“ *stredovekých miest v Uhorsku*,

⁷⁸ Všeobecne sa konštatuje poznatok, že nezrozumiteľný základ MN stredoveký človek často prispôbil foneticky najbližšiemu kmeňu v svojej reči. Porov. E. Dickenmann,

skej praxe zhora. Súhra oboch tlakov vytvorila v Prešove stabilnejšie zábrany pre možnosť vynorenia sa slovenského znenia mena mesta v písomnej praxi stredoveku tak skoro ako v iných mestách.

Pre uvedené zábrany neprebehli v prípade Prešova ani prvé pokusy o narušenie normy latinizáciou (*Aperias*) v 14. storočí tak hladko⁷⁹ a s ako-tak kontinuálnym už úspechom ako inde. Kým tvar *Cassovia* môžeme doložiť bez veľkých medzier od polovice 14. storočia do polovice 15. storočia,^{79a} podobne aj tvar *Leuchovia*,⁸⁰ zatiaľ vo výskyte tvaru *Aperias* zíva zatiaľ v našich záznamoch medzera 58 rokov (1376—1434). Ešte horší pomer vychádza po zániku jiskrovskej moci na Slovensku. Kým latinizované tvary Košíc⁸¹ a Levoče⁸² ani po nástupe vlády kráľa Mateja v tejto oblasti už neprestávajú, ba stabilizujú sa i v uhorskej kancelárskej praxi ako oficiálne, zatiaľ pri názve Prešova môžeme hovoriť o vyhranenej reštaurácii oficiálne záväzného tvaru *Eperjes*. Ba akoby navzdory etnicko-politickému pozadiu „rímskeho“ etymologizovania tvaru *Aperias* z obdobia interregna oficializuje sa aj etymológia názvu Prešova z maďarčiny (< *eper*).⁸³ S tvarom *Apperies* stretávame sa už skôr v cudzine^{83a} a len v cudzine s prvými dokladmi ľudového znenia *Prešov*: (1539 *Pressoviensis*).^{83b}

Na základe prieskumu všetkých typov zapisovania mena Prešova v stredoveku, ktoré nám boli v domácich, maďarských, poľských a českých prameňoch dostupné, došli sme k poznatkom, ktoré môžeme zhrnúť takto:

Die Flurnamen der Gemeinde Pfyn, Beiträge zur Namenforschung II, 1950/51, 192 (...zahlreiche nicht mehr verstandene alte geograph. Namen sekundär volksetymologisch umgebildet und an bekannte Wörter angeschlossen worden sind...); W. Kaspers, *Untersuchungen zu den politischen ON des Frankenreiches*, Beiträge zur Namenforschung I, (130 Hunne > Hunde; 134 Wind — Wend > Wind [vietor] alebo Winter [zima, 135]; 230—231 franc. Germain [Nemec] > St. Germain [meno svätca] a pod.).

V tom zmysle možno počítať s pôsobením maď. slova *eper* na vokalizáciu mena Prešova už pred polovicou 13. storočia. Tak asi súdil už J. Stanislav, *Odkryté mená slovenských miest a dedín*, Bratislava 1947, 55 („Je však možné, že tu pôsobila analogia k slovu *eper*“).

⁷⁹ Latinizácia mena Prešova sa oneskorila za Sabinovom a Košicami o 24—25 rokov

^{79a} Archív m. Krakova no 1420, 1421 (1414, 1416, 1417, 1424, 1435 atd.). — *Zsigmondkori okl.* II, 1 a 340, no 8, 3069 (1387, 1393).

⁸⁰ Archív m. Krakova, ib. (1434, 1438). — *Zsigmondkori okl.* II, 27, no 5385 (1407). — Fejérpataky, op. c., 220 (1426).

⁸¹ Kráľ Matej odpočiatku vypisuje *Cassovia*, *Cassoviensis*: AMK, Schv 301, 302, 303, 304, 305 (1458).

⁸² Archív m. Krakova no 1421 (1473, 1487). — Kaczmarczyk, op. c., 262, 263, 313. — Porov. C. Hain, *Zipsersche oder Leitschaverische Chronica I*, Löse 1910. Passim.

⁸³ Porov. objavenie sa tvarov bez -s (teda od *eper*): *in clastro Epperi nsi* 1486 (AMP mag. 492); *non Eperiensis sed Cassoviensis Camerae* 1567 (AMK, Schv 2807). Pozri tu P. 2.

Prv (1398, 1437, 1450) vieme o výskyte tvaru bez *s* iba v 3 listinách, vystavených cudzincom, generálom rádu karmelitov v Ríme, resp. provinciálom vo Viedni (Dipl. Sar. 522/3, 524, 527).

^{83a} AMP mag. 3012 (Biecz Prešovu 1639).

^{83b} AMP mag. 3063 (Ján Jordan de Zakliczyn, pán hradu Melsztyna, 1539).

1. Meno Prešova zapisovalo sa v 13.—15. storočí s hojnými výkyvmi vokálov. Ich rekapituláciu možno zachytiť schémou:⁸⁴

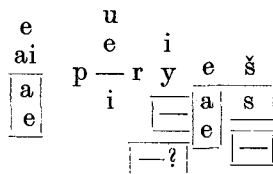

Schéma prezrádza, že nemeniteľným základom zápisov do roku 1486 ostávali fonémy *priš* (bez prihliadania na latinizáciu: *prieš*).

2. S týmto hláskovým základom zblízuje sa od 2. polovice 14. storočia, najmä však v dobe jiskrovcov, aj ľudový a polooficiálny nemecký tvar *Epriesch*, a to pod tlakom živej reči ľudu v Prešove a okolí.

3. S tvarom *Epriesch* synchrónna latinizovaná paralela *Aperias* prezrádza emancipačné snahy zámožnej a vzdelanej vrstvy Slovákov v Prešove a obidva tieto tvary zas opozíciu proti primátu maďarskej menšiny v meste, podporované etymológiou oficiálneho znenia *Eperjes* < *eper*.

4. Po reštaurácii poriadkov uhorskej monarchie za Mateja dochádza k dôslednému presadzovaniu maď. tvaru *Eperjes* a k oficiálnej sankcii jeho výkladu z maď. *eper*. Základom novej latinizácie mena mesta je už tvar *Eperjes* (*Eperiesinum*), ba dokonca aj samo slovo *eper* (*Eperiensis, Fragopolis*). Jahody v mestskom erbe odrážajú túto fázu.

5. Uhorský oficiálny úzus nedával možnosť, aby sa slovenské ľudové znenie mena *Prešov* uplatnilo v dokumentoch. Preto sú najstaršie doklady tohto znenia zo susednej cudziny (Poľsko po nástupe Habsburgov v Uhorsku).

Uvedené poznatky, plynúce zo zhrnutia, utriedenia i analýzy primárnych pramenných dokladov, nás donútili dívať sa na zhody medzi nemeniteľným hláskovým základom všetkých pramenných dokladov názvu (*priš*, *prieš*) a základom slovenského názvu *Prešov* (*ov*) ako navzájom historicky podmienené. To znamená, že všetky dokumenty s rozmanitými variantami zápisov názvu Prešova dokladajú autentičnosť i slovenského znenia už pre dobu dávnejšiu, než odkedy máme tvar *Prešov* doložený v dokumentoch. Napokon paralelnosť maď. MN *Eperjes* a slov. MN *Prešov* sa plne zhoduje s tým typom tvorenia MN, ktorý Š. Kniezsa sám radil medzi zákonitosti spred 13. storočia. Odttedy slovenskému sufixu *-ov* korešponduje maďarská paralela zložených MN s *-fa*, *-falu*, *-patak* a pod.⁸⁵

O historicosti hláskového základu *priš*, *prieš*, resp. základu *Preš* v miest-

⁸⁴ Oramované hlásky značia zámerný zásah latinizátora, oramované „—?“ najskôr bude omylom latinizujúceho pisára, (p. 37) kým „—“ značí zámerné prispôsobenie maď. slovu *eper*.

⁸⁵ Št. Kniezsa, *Chronologie der slowakischen Ortsnamentypen*, Studia Slavica 5, 1959, 173n.

nych a osobných menách nedovoľujú vôbec pochybovať ani dokumenty týkajúce sa lokalít a osôb mimo Prešova.

V doterajšej argumentácii stretli sme sa už s lokalitou *Priešča* v obvode Michaloviec (*Prische-Pere[s]cha*).⁸⁶ S osobným menom *Preš*, zapísaným s maď. vokalizáciou *Pereš*, stretáme sa ešte roku 1337 v okolí Košíc⁸⁷ a roku 1459 s menom poddaného mesta Bardejova *Priešo*, zapísaným ako *Priso*.^{87a} Z os. m. *Prieša* pochádza aj pôvodný názov obce Dražice v Gemeri s dokladmi *Peryese* (1336, 1460)⁸⁸ a *Eperjes* (1608, 1668)⁸⁹ a obce Prašice pri Topoľčanoch s analogickými dokladmi.^{88a} V juhovýchodnom susedstve Zemplína, v Sabolčskej župe, existovala osada *Presócz*, teda pôvodne *Prešovec* alebo *Prešovce*.⁹⁰

K michalovskému MN *Priešča* má blízko lužickosrbský MN *Prieška*, doložený k roku 1408 ako *Prieschka*.⁹¹ V býv. lužickosrbskom sídelnom území nie je to názov osamotený, lebo sú tam ešte dve obce s názvom *Peres* (1156, 1349)⁹² a ďalšia obec na západ od Budyšina s názvom *Prischwitz*⁹³, teda pôvodne *Priešowici*.⁹⁴

V Čechách v okrese Plzeň je obec *Přeštn*, ktorej názov J. Profous odvodzuje od os. m. *Prieša* príponou *-in*.⁹⁵ Medzi občanmi Krakova sme k roku 1392 zistili meno *Ján Przeschina*, teda *Přešina*.⁹⁶ Základ *Prieš(a)* bol teda produktívny pri tvorení os. mien v stredoveku.⁹⁷ Meno vojaka cárskej armády, azda juhoslovanského pôvodu, *Alexej Prešov*, sme zistili k roku 1762 v súvisе s prechodom z Uhorska cez Šariš.⁹⁸ Os. meno *Přeš(a)* je základom MN *Přešo-*

⁸⁶ = 21.

⁸⁷ Tajný AMK A no 11 (fólio 6: *Joannes dictus Peres*). Porov. zápisy *Eperes* tu p. 17a

^{87a} Archív m. Bardejova (registár Iványiho z r. 1910 no 1142). K hung. prepisovaniu *ie > i* porov. V. Šmilauer, op. c., 507.

⁸⁸ D. Csánki, op. c. I, 143. K zmene koncového *a > e* porov. V. Šmilauer, op. c., 510, § 182.

⁸⁹ Országos lvt., Neoregistrata acta, f. 1758 no 31, 32.

^{89a} *Periese* 1245 (HO VIII, 46—Varsik, op. c., 197), 1283 (Wenzel, CDA IX, 360 no 257), *Peryes* 1390 (*Zsigmondkori okl.* I, 160, no 1398), 1559 *Presycz*, 1570 *Eperyes* (Marsina—Kušík, *Urbáre feud. panstiev na Slovensku I*, Bratislava 1959, 270), *Prasicz* 1595 (Országos lvt., Neoreg. acta, f. 1776 no 12).

⁹⁰ Országos lvt., Neoreg. acta, fasc. 1777 no 12. — Presovec bol i v temešvárskej st. (Csánki, op. c. II, 12. — cituje St. Kniesza v AEEÖ IV, 314 — 336).

⁹¹ F. Mětšk, *Verschiebungen der deutsch-sorbischen Sprachgrenze in den meissnischen Ämtern Grossenhain u. Mühlberg ...*, Die Welt der Slawen V, 1960 (Wiesbaden), 171.

⁹² E. Eichler, *Slawische Wald- u. Rodungsnamen an Elbe u. Saale*, Beiträge zur Namenforschung IX, 1958 (Heidelberg), 300 (a. ich vyvodzuje z „*parez*“).

⁹³ Mapa ČSSR 1 : 750 000 vyd. v Prahe 1960. — Mapa NDR 1 : 500 000 vyd. v Gothe (1963).

⁹⁴ Porov. stať o patronymických menách v diele: E. Eichler, E. Lea, H. Walter, *Die ON des Kreises Leipzig*, Halle (S.) 1960, 127.

⁹⁵ J. Profous, *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, 471.

⁹⁶ Archív m. Krakova no 1420. — Kaczmarczyk, op. c., 46.

⁹⁷ K tvaru *Prieš-ina* porov. slovenské priezviská *Jančina*, *Đurina* (< *Janča*, *Đura*, resp. vsl. *Dzura*).

⁹⁸ Štátny archív Košice, pob. Prešov. ŠŽ 42 Nor. pol. 1762: Kpt. M. Živanovič mal ist „*cum amamiensi suo Alexio Epreschow*“ (sic!) (hlásenie Uhorskej námestnej rady).

vice v okolí Moravského Krumlova.⁹⁹ Na severovýchod od Prešova a juhozápad od Sandomierza leží v Poľsku na rieke Lę obec *Przyszów*, známa ako lovecké stredisko poľských kráľov v stredoveku.¹⁰⁰ V okolí *Sacza* je obec *Przyszowa*.^{100a} *Příšov* je aj pri Plzni a k roku 1268 má doklad *Presov* (= *Přešov*). J. Profous ho vyvodzuje z os. m. *Prieša* < *Priech*.¹⁰¹ Z deminutíva k tomuto os. m. — *Přešek* — odvodzuje Profous i názov českých osád *Přeštice* a *Přeštovice*.¹⁰² Osady s názvom Preša a *Prešnica* nachodíme aj u Slovincov.¹⁰³ Osada s názvom *Preševo* je známa v srbochorvátskej oblasti¹⁰⁴ a na juhovýchode Sedmohradska majú dve obce názov *Prešmir*.¹⁰⁵ Nie sme si celkom istí, či názov veľkej rodiny *Presusowici* v sliezskej osade Strelce z roku 1193 tiež možno radiť k základu *Preš*.¹⁰⁶

Je mimo pochybností, že i základ i tvorenie mena *Prešov* je v naprostej zhode s početnými analogiami tak v oblasti slovanských osobných ako aj miestnych mien; tvorí s nimi hniezdo. Stredoveké doklady uvedených analógií nie sú nesmerodajné pre pôvod a kontinuitu vývinovú od stredoveku i pre etymológiu mena *Prešov*, ako komponenta onoho hniezda.

Keď nepochybujeme aspoň o rovnakom veku slovenského tvaru *Prešov* ako má jeho maďarská paralela *Eperjes*, treba sa zastaviť pri otázke ich vzájomného vzťahu.

Dotýkajúc sa v úvode vnútorného vokálu skupiny foném *Pr-* (*-pr-*), poukázali sme na kolísanie vokálov, ktorými sa pisári usilovali substituovať maďarskú výslovnosť skupiny konsonantov.¹⁰⁷ Kolísanie sa však netýkalo len vsunutého vnútorného vokálu. Vokalizačná tendencia maďarčiny mohla sa realizovať tak počiatočným predsunutým, ako aj vnútorným vsunutým vokálom.¹⁰⁸ Oboje rovnako zodpovedá zákonitostiam maďarského jazyka. Preto pri preberaní slovanských názvov dochádzalo pôvodne ku kolísaniu nielen čo do vokálu, ale aj čo do predsúvania a vsúvania vokálov:

Zbudza: *Izbugya* — *Ezbugya* = *Zubugya* — *Zobogya* — *Zbugya*¹⁰⁹

⁹⁹ *Allgem. Verzeichniss der Ortsgemeinden u. Ortschaften Oesterreichs*, Wien 1915, 294. — Porov. Michal > Michalov[ice].

¹⁰⁰ J. Długosz, *Liber beneficiorum* II, 366. — M. Korduba, *Zachydný pohraničie halyckoji deržavy miž Karpatami ta dolišnym Sianom*, ZNTŠ 134/5-1924, 197.

^{100a} M. Cz. Cholewa, *Stroje ludowe Ziemi Sąddeckiej*, Lud XXXVI 1946 (Lublin), 273, 274, 277 a mapa 272/3.

¹⁰¹ A. Profous, op. c., 484.

¹⁰² Ibidem 471: *ves lidí Přeškových*.

¹⁰³ Cit. Allg. Verz. (1915) 100, 159.

¹⁰⁴ J. Stanislaw, *Slovenský juh v stredoveku II*, 405.

¹⁰⁵ *A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1902*, Budap. 1903, 1176, 1174. — Porov. Györfly, op. c., 831 (1235—70, 1361: *Prasmar* = rum. *Prejmer*).

¹⁰⁶ K. Maleczyński, *Codex dipl. Silesiae* I/l pozn. 34 a 40 k numeru dokumentu 71.

¹⁰⁷ = 21.

¹⁰⁸ Porov. Šmilauer, op. c., 510.

¹⁰⁹ Országos lvt. DL 67.433 (1449). — *Sztáray okl.* I, 413 (1374), 37 a č. (1301), 405

(1373) atd.

brána: *Abran(ka)*¹¹⁰ — *Ibrány*¹¹¹ — *Ibrony*¹¹² = *Borona*¹¹³, *Baran(ka)*,¹¹⁴
*Beren*¹¹⁵

Sú to dva bežné typy vokalizácie, ktoré možno vyjadriť schémou:

V — KK — V = K — V — K — V.

Môžeme doložiť i preexponovanú vokalizáciu, akoby zmiešaním oboch predchádzajúcich schém:

dvor, dvorník: *Uduor(i)*¹¹⁶ — *Uduarnok*¹¹⁷ — *Udwornok*¹¹⁸ — *Uduwornoky*¹¹⁹

Gnil(-ec, -ič): *Gelnuc*¹²⁰ — *Gelnicz*¹²¹ — *Gylnich*¹²² = *Igilnics*¹²³

Existovala teda pôvodne i tretia schéma vokalizácie: V — K — V — K. Predpokladáme o nej, že bola sprievodným javom kolísania oboch základných schém, a teda hojná v najstaršom období akomodácie slovanských (nemeckých a i.) slov v maďarskej výslovnosti. Podľa poslednej schémy pribrali preexponovaný vokál aj také slová, ktoré už od pôvodu korešpondovali schéme V — KK — V:

Ostrov > *Osturov* (*Wzturow*)¹²⁴

Akna > *Akana*¹²⁵

**Priek*¹²³ > *Apurig*¹²⁷

¹¹⁰ V Beregu pri „ruskej bráne“ za zásekmi nad Mukačevom, doloženými r. 1263 (Wenzel, CDĀ VIII, 68/9).

¹¹¹ Fejér CDH V/3, 31 terra *Ibran* (1286); VI/2, 22 (1296), (Szabolcs).

¹¹² Ib. — Porov. *A MKO Helységnévtára 1902*, 742.

¹¹³ Tak nazýva krajiniské brány oproti Čechám a juž. Slovanom Anonymus (cap. 37, 47). — Porov. „terra *Boronch*“ na Slanej v Gemeri: Szentpétery—Borsa, *Regesta regum*... II/2—3, 35—37, no 2350 (1273).

¹¹⁴ Györffy, op. c., 529—530: 1273 *castrum Borynka*, 1274 *castrum Baranka*. Ib. 541: 1341 *viam Baranka utha* (Bereg). — *Baranch* v Zemplne (1332—7, Csánki, op. c. I, 341).

¹¹⁵ *Possessio Beren* (Novohrad 1282): Fejér CDH V/3, 147—148. — *Berench* (Abov 1427): Csánki I, 204.

¹¹⁶ *Villa Udvor* 1213: Fejér CDH III/1, 149; V/1, 219. — *Terrae Udvari* 1297: Fejér VI/2, 88. — *Villa Udvary* 1222: Fejér VII/1, 210.

¹¹⁷ Fejér, CDH VI/1, 399 (poss. 1295). — Ib. VII/1, 162 (villa 1169).

¹¹⁸ Fejér, CDH V/1, 315 (villa 1249).

¹¹⁹ Fejér, CDH IV/2, 42 (os. m. 1249).

¹²⁰ Tajný AMK A 5 (1297). — Fejér, CDH XI, 442 (1330).

¹²¹ Fejér, CDH IX/1, 240 (1344); IX/3, 342 (1362).

¹²² Fejér, CDH IV/2, 301 (1255); VI/1, 305 (1294); V/3, 490 (1290).

¹²³ Fejér, CDH VIII/2, 636 (1325). — Ďalšie príklady uvádza V. Šmilauer, op. c., 510, § 191.

¹²⁴ *Sztáray okl.* I, 106. — Porov. v Beregu potok *Osztoro* (Györffy, op. c., 544/5).

¹²⁵ Fejér, CDH III/1, 372 (1222: *Salisfodinas, quae Akana vocantur*). — Ib. 425 (1223: *salis fodinas etiam, quae Acana vocantur*).

¹²⁶ Porov. *Prek-ča* (Fejér, CDH X/7, 187: *Prekche*) v Baraňskej stol. a *Prichikyn* hraničný potok bardejovského chotára 1247 (ib. VI/2, 376).

¹²⁷ Potok v obl. Vyšegradu, prítok Dunaja (Fejér, IV/2, 432, r. 1257).

Hadrian > *Adrian*¹²⁸ > *Adorjan*¹²⁹

*Ilmer*¹³⁰ *Ilmer*¹³¹

Pre vzťah tvarov *Prešov* — *Eperjes* možno z uvedených príkladov dedukovať, že aj pri preberaní tvaru *Prieš(a)* Maďarmi okolo roku 1200 dochádzalo po určitý čas ku kolísaniu vokalizácie *Perieš* — *Purieš* — *Pirieš* = *Eprieš* a preto aj k vzniku zmiešaného typu: *Eperieš*. Kolísanie vokálov v skupine *-pr-*¹³² dá sa vysvetliť práve ako dôsledok existencie i pôvodného typu *Perieš* — *Purieš* — *Pirieš*.

Súdime, že k stabilizácii prechodného typu z obdobia kolísania vokálov (v predsunutí aj vsunutí) prispievalo národnostne zmiešané prostredie mesta Prešova (Slováci, Maďari, Nemci), hojné uplatnenie uhorského kancelárskeho úzu v súvisi s rozvojom kolonizačného mesta a skoré prikláňanie Maďarom neznámeho základu mena *Eprieš* — *Perieš* k maď. apelatívu *eper*.¹³³ Napokon o príklone nezrozumiteľného už základu MN *Prešice* k *Prašice* a k *Dražice* možno objektívne hovoriť aj v slovenskom prostredí.¹³⁴

Z konzekventnosti predsunutého vokálu v zápisoch mena Prešova od polovice 13. storočia sústavne, a to tak v oficiálnych latinských textoch ako aj v domáckejších nemeckých (*Epriesch*), súdime, že na území Prešova sa usadili Nemci, ktorí v polovici 13. storočia mali za sebou už niekoľko decenií intenzívnej symbiózy s Maďarmi. Snáď i „*Teotonicus de Epuryes*“ boli pôvodne vojenskou družinou a ako súčasť uhorských stráží boli tu nositeľmi uhorských hraničných zariadení a s nimi súvisiacich uhorských oficiálnych termínov.¹³⁵ Tak si prešovskí Nemci zachovali aj dispozície k regenerácii jedného z pôvodných typov maďarskej vokalizácie mena *Prešov* — *Epriesch*.¹³⁶ Možno, že šlo pritom u Nemcov aj o kontinuitu výslovnosti z obdobia hraničných stráží (maď. *Eprieš*). Nesporne ich zásluhou a pod tlakom živej reči okolných a miestnych Slovákov uplatnila sa táto forma hojne aj v dokumentoch, najmä v polovici 15. storočia.

*

V čase, keď koncept tejto štúdie bol v podstate hotový, publikoval B. Varsík vsuvku o mene Prešova.¹³⁷ Reaguje v nej na vývody, ktoré som heslovite

¹²⁸ Porov. *Adrianvágása*, osada v Šariši na Topli, 1355: Fejér, CDH IX/2, 447.

¹²⁹ Porov. osadu *Adorjan* v Csongradskej stol. 1405: Fejér, X/4,403.

¹³⁰ Zem v Nitrianskej stol. 1283 (Fejér, VII/5, 461). Os. m. *Ilmer -us* k r. 1221: Fejér, III/1, 326.

¹³¹ Os. m. *Ilmeres* v Nášanoch (*Ncas*, dnes Ražňany, porov. cit. „Sabinov...“, 26) 1283: Fejér, V/3, 164/5. — *Dipl. Sar.*, 293.

¹³² = 15 — 20.

¹³³ = 78.

¹³⁴ = 88 — 89a.

¹³⁵ = V p. 76.cit. *Vznik miest...* 82/2.

¹³⁶ = 26 — 33.

¹³⁷ B. Varsík, *Osídlenie Košickej kotliny I*, Bratislava 1964, 194—9.

zhrnul v rámci inej témy.¹³⁸ I keď som vtedy nemal v ruke príslušnú prácu J. Stanislava,¹³⁹ vývody nám ústili rovnako.

Tvrdenia B. Varsika boli už v jadre známe z prác Š. Knieszsu (1942)¹⁴⁰, J. Gömöryho (1938)¹⁴¹ a starších maďarských autorov, sčasti zase Š. Sabola (1943).¹⁴² Svojský je však autor v dokumentácii. Tvrdí, že „názov Prešova pochádza z názvu Aperjáš a to zasa z pôvodného maď. názvu Eperješ“ a že „dnešný slov. názov pre Prešov sa ešte v pol. XV. stor. nevyskytuje a Slováci používajú v XV. stor. názov Epperiáš.“¹⁴³ Verí, že české listiny tvarom *Epperiass*, *Apperjes* odrážajú verne tak názov, ako ho vtedy používali Slováci a Česi. Patronymický sufix *-ov* vraj „nesmie nás myliť“, lebo ho údajne dávali i novousídlení Slováci a Rusíni tým obciam, kde bola prerušená kontinuita osídlenia, keď ich rekolonizovali v novoveku.¹⁴⁴ Sám si je v tom neistý, lebo inde kladie vznik tvaru Prešov do Poľska a do polovice 16. stor.,¹⁴⁵ ba okrem toho pripúšťa, že na Slovensku „najprv bol názov Prašov“.¹⁴⁶

Argumentujúc ukrajinským *Priašiv* a liptovským *Prašov*, a. nerozvádza hláskoslovné možnosti prechodu maď. Eperješ v slov. *Aperješ*, *Eperjáš*, nevyrovnáva sa s otázkou, ako mohli miestni Slováci raz zaužívanému *Aperiáš* ešte raz meniť fonémy (*Aperjáš* > *Praš* > *Preš*) a cítiť v 16. storočí ešte potrebu pridať sufix *-ov*. Rovnako si a. neozrejmuje ani jazykové zákonitosti. V prešovskom okolí sa hovorí totiž nielen *Prešov*, ale aj *Rešov*, *predza*, *red-redovy* a pod. Ruské a ukrajinské paralely na to sú *Priašev-Priašiv*, *Riašiv*, *priaža*, *riad-riadovoj* (*riadovij*) a liptovské *priadza*, *riad-riadový*.¹⁴⁷ Keď existuje v Liptove tvar *Prašov*, môže byť súcim dokladom jazykového vývoja v Liptove. Nie je však argumentatívny pre počiatky a miestny stredoveký vývoj mena

¹³⁸ O. R. Halaga, *Hosp.-spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12. a 13. storočí*, Nové obzory III, 203/4.

¹³⁹ J. Stanislav, *Odkryté mená...*, 54/5.

¹⁴⁰ = 14.

¹⁴¹ Gömöry, op. c., 137—142: „magyar eredetű“ Eperjes, „régmúlt időkben a magyar falvaknak egész sora virágzott Sárosban“, slovenského názvu Prešov v stredoveku nebolo, aj jiskrovci používali preto len maďarský atp.

¹⁴² Š. Sabol, *Prešov v minulosti a dnes*, Bratislava 1943, 12—13 (reprodukuje etymologizovanie vzdelaných kruhov, že pôvodný slovenský názov je z lat. *Aperies* [nie maď. Eperjes], keďže Prešov bol bránou na „známej ceste“ z Ríma [sic!] na Poľsko).

¹⁴³ Varsik, op. c., 198 a 194.

¹⁴⁴ *Ibidem* 198. Predpoklad dokladá predpokladom o Ruskove a Klečenove. Porov. však v samom okolí Prešova podnes: *Kereštevaj*, *Haršag*, *Gulvas* (nie **Kereštevajov* či **Kreštevajov* ap.). Možno hovoriť najviac o fonetickom prispôbení cudzích názvov: *Gergelylaka* > *Gergelak*, *Czigányzszer* (cit. matrika V. Šariša, pag. 13) > *Cigancer* (ulica), *Barátok-é* (ib.) — *Barátoky* (hon) a pod.

¹⁴⁵ Varsik, op. c., 195.

¹⁴⁶ *Ib.* 198; 195.

¹⁴⁷ Neriešime tým, či ide o pôvodný základ alebo dodatočný príklon mena Prešova k tvarom uvedeného typu. (v Liptove, resp. ukrajiničine).

Prešova.^{147a} Už i vzhľadom na ráz a chronológiu ukrajinských sídel v Šariši platí to aj o ukr. paralele *Priašiv*. A. je nedôsledný, keď popiera existenciu slov. tvaru *Prešov* pred dobou jeho výskytu v dokumentoch, ale sa vôbec nepozastavuje nad historičnosťou tvaru *Priašiv* a nevyžaduje súdobých dokladov preň. Aj bez nich počíta s ním ako s paralelou, vyvedenou priamo z tvaru *Aperiaš* (15. st.).

Do argumentácií B. Varsika o prerušení sídelnej kontinuity všade tam, kde vidí (alebo predpokladá) úchylku od jazykových schém vývoja MN,¹⁴⁸ vhodne zapadol údaj „*achtl prassoffsky*“ v súpise inventáru vo váhovej miestnosti mediarskeho podniku Fuggerovcov v Ban. Bystrici z roku 1526. Len tým vieme vysvetliť, že obišiel pritom základnú kritiku prameňa:

1. Pisár Nemeec bežne zamieňa v texte dokumentu *b-p*. Len v inventári priestoru „Wagschallen“ na tej istej strane edície je popri „*prassoffsky*“ aj *gепrewhaws* 2 razy (Gebräuhaus), *puttin* (Buting), *federpeth* (Federbett), *peth* (Bett).¹⁴⁹ To zn., že „nach der Schrift“ argument sa mení na „*Achtel brassoffsky*“. Forma *Brasso*, *Brassow*, *Brassoviensis* je tak bežná v prameňoch oficiálnych i nemeckých (popri *Kronstadt*),¹⁵⁰ že je mimo diskusie.

2. O Prešove vieme, že ako člen Pentapolis, používal miery košické (*rechte maas auff Cascher bandt*).^{150a} V baníctve a hutníctve nevynikal, Brašov áno. Vyvinúť slávne miery, ktorých používanie by preniklo až do banského podniku v Ban. Bystrici, Prešov nemohol.

3. V mohutnej edícii prameňov niet inej zmienky, čo by sa týkala Prešova, Bardejova, ba ani Košíc.¹⁵¹ Raz je zmienka o Kežmarku a dve zmienky o predaji ľuďom „*aus der Leutz*“.¹⁵² V oficiálnej, resp. nemeckej forme uvádzajú sa bežne názvy vzdialených miest (*Leutz, Kesmark, Zips, Bresburg—Bratislava*)

1 ^{147a} V češtine niektorých prešovských písomností zo 17. storočia vyskytujú sa iba stredoslovenské prvky, nie miestne. A práve v takých sme zistili i zápisy *Prassow*. Napr. v AMP kniha testamentov z rokov 1661—1759, fólio 33. K takým patrí aj potvrdenie Tomáša Gála z 12. X. 1626 o kúpe 12 sudov vína „*po sedem po dwacet zlatich wengerskich*“. Tento „*mestenin Prassowsky*“ však nevedel písať, dole ťahal krížiky „*in praesentia D. Joh. Lutczatini*“. Pisár Ján z Lučatina (pri Slov. Lupči) pri užití tvaru *Prašov* nebral teda do ohľadu miestny ľudový úzus práve tak ako pri užití tvaru „*wengerskj*“ z pol. *węgierski* (AMP, mag., nereg.).

¹⁴⁸ Porov. pochybnosti W. Schlesingera, či „*die von den Philologen zu Grunde gelegte absolute Chronologie der verschiedenen Erscheinungen des Lautwandels für die ältere Zeit wirklich so feststehend ist*“: *Zeitschrift für Agrargeschichte u. Agrarsoziologie* X, 1962 (Frankfurt am Main), 245.

¹⁴⁹ P. Ratkoš, *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525—26)*, Bratislava 1957, 279.

¹⁵⁰ Zimmermann—Werner—Müller—Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I—IV*, Hermannstadt 1892—1937. — M. Czinár, *Index alph. CDH per G. Fejér editi*, Pest 1866, 59. — Györffy, op. c., 827. — P. Ransanus: *Brassovia* (ed. M. Florianus, HFFD IV, 153) etc.

^{150a} Porov. permanentný bod obnôv spoločenstva vsl. 5 miest (Pentapolis): Archív m. Levoče, XIII, 80 (423) z r. 1571.

¹⁵¹ Podľa indexu Ratkošovej edície.

¹⁵² Ratkoš, op. c., 303.

i najbližších stredoslovenských miest a dedín. Za takého úzu a stavu kontaktov podniku so Šarišom predpokladať preniknutie ľudového mena šarišského mesta je násilné.

4. Teórie o forme „Prašov“ okolo roku 1526 sú historikovi nepotrebné, keď vie, že „už ... 1565 a 1566 sa uvádza forma „Pressov“. ¹⁵³

„*Achtl prassoffsky*“ (1526) nemá nijaký vzťah k Prešovu. Vizuálny dojem je toho rázu ako Prievidze a zápisu *Privicz* v účt. knihe mesta Bardejova (< *Priswicz* < *Brezovica*), ¹⁵⁴ Sú to veci známe, preto sme aj v štúdiu nevenovali pozornosť zápisom Prešova s *b* (*Bressow*, *Eberiesz*). ¹⁵⁵

Záverom žiada sa vyzdvihnúť, že už stredovekí ľudia pokladali za samozrejmé, napr. Spišiaci roku 1344, že hoci staršie privilégium „ani potoky ani iné vrchy ... neuvádza menovite“, predsa už „v príslušnom kraji mali osobitné mená“. ¹⁵⁶ Ako historik umenia pre zachované torzo nepopiera klenbu, portál ap. ako celok, ale rekonštruuje ho, tak aj historik a lingvista z pozitívnych údajov rekonštruuje dávne skutočnosti, neneguje všetko, čo nie je v celosti v aktoch.

NAME DER STADT PREŠOV IM LICHTER DER LINGUISTISCHEN UND HISTORISCHEN ZUSAMMENHÄNGE

Zusammenfassung

In der Literatur des gew. Ungarns wurden zweierlei Sagen vom Ursprung des Namens der ostslowakischen Stadt Prešov erhalten. Die ungarisch gestimmten erzählen, daß König Bela in der Gegend am Flusse Torysa weilte, die voll von Erdbeeren (magy. *eper*) war und hat also „angeordnet“ diese *Eperjes* zu nennen. Die slawisch gesinnten Sagen legen den Ursprung des Namens *Prešov* wieder bis in die vorungarische Zeit, als angeblich Römer und Slawen als Nachbarn mittels einer Furt („*prešol*“), bzw. Öffnung („*aperies*“) in Berührung stehen sollten.

Beide Volksethymologien sind uralte. Die Deutung *Eperjes* < *eper* wird schon durch die dritte Wappenurkunde der Stadt aus 1558 bezeugt. Zur Deutung auf den Namen *Prešov* aus dem vorzeitigen Übergang bzw. Öffnung kann man noch 200 Jahre ältere Belege aufbringen.

Prešov war soweit eine Ausnahme in Ungarn, dass die deutschen Mitbürger während des Mittelalters keine eigene Namensform für diese Stadt schufen.

Während des letzten Krieges versuchte István Kniezsa der traditionellen Volksethymologie aus *eper* eine wissenschaftliche Begründung zu verschaffen. Er leitete den Ursprung der slov. Parallele *Prešov* aus dem magy. ON *Eperjes* ab. Und zwar durch eine irrtümliche Dekomposition der Präposition in der Verbindung *v Ep(e)rješově > ve*

¹⁵³ Varsik, op. c., 195. — My sme posunuli objektívnu doloženost formy Prešov o ďalšiu generáciu dozadu (tu p. 83b).

¹⁵⁴ Fejérpataky, op. c., 648.

¹⁵⁵ = 10, 16.

¹⁵⁶ *Anj. okm.* IV, 475.

Prješovč. Jener Zeit gemäss bemühte sich ein Dilettant-Historiker, Štefan Sabol, die slowakisch-römische Voklsethymologie zu beleben (1943).

Der Aufsatz gibt eine Übersicht über die verschiedenartigen Einschreibungen des Namens Prešov, wie sich diese in den Urkunden der slowakischen und ausländischen Archive vorfinden. Als eine Phonemsubstanz aller Einschreibungen bleibt *prieš* bzw. *priš*. Aus dem Hineinschalten verschiedener Vokale (*u, e, i*) in die Konsonantengruppe *-pr-* und vor diese (*E-, Eu-, A-*) leitet der Verfasser ab, dass die betreffenden Vokale als eine sekundäre Erscheinung, also als blosser Substitution der magy. Aussprache einer den Magyaren wesensfremden Konsonantengruppe *Prj-* zu betrachten sind.

Im 15. Jh. als in Ungarn die Form *Eperjes* allgemein im amtlichen Gebrauch zur Stabilisation gelangte, beginnt an der gegenhunyadischen Seite und in den deutschen Schriftstücken der Bürger (besonders seit den 40-er Jahren) die Form *Epriesch* oder in den tschechischen und lateinischen Urkunden die klassizierte Form *Aperies* (*Aperias*, *Eperias*) öfters zu erscheinen. Die letzte Form findet man in den Dokumenten als eine ebenbürtige Parallele der latinisierten Namen von Košice (*Cassovia*), Sabinov, Levoča, Bardejov usw. Die Latinisation des Namens Prešov ist den wohlhabenderen Schichten der Stadtbevölkerung (bes. den Gebildeten) zuzuschreiben. Der Verf. erblickt darin eine Abspiegelung von deren Emanzipationsideologie. Die Analyse der Steuerverzeichnisse (1428, 1441) ermöglichte uns nämlich zu entdecken, dass im 15. Jh. für die „slawische Nation“ nicht mehr nur ein gesonderter Raum (*platea Sclavorum, suburbia*) oder nur eine einzige wirtschaftlich-soziale Schicht (Stadtarme) typisch war, wie man bisher meinte.

Der Meinung wegen, dass es keine slow. Namensform *Prešov* bis zum 15. Jh. gäbe, da eine solche die Anhänger Giskras nicht gebrauchten (Gömöry, Kniezsa, Varsik), widmet sich der Verf. auch dem Usus in den tschechischen Urkunden. Er belegt, dass die Kreise Giskras für denselben ON verschiedene Formen gebrauchten und dass ihr Interesse nicht die treue Wiedergabe einer Namensform nach dem Mund des gemeinen Dorfvolkes verfolgten. Von Fall zu Fall nahmen sie eine solche Form des ON in Gebrauch, welche diejenige Schicht der Stadtbürger oder die Landherren mit Beliebtheit schon längst gebrauchten, mit denen Giskras Leute verhandelten und als mögliche Anhänger behandelten. Im Falle Prešovs passten sie sich also der schon vertrauten klassierten Form *Aperias-Aperies-Eperias* an. Diese als eine Trägerin der Emanzipationsideologie der Slowaken Prešovs, die gegen das magy. Primat in der Besiedelung der Stadt (*eper!*) gerichtet wurde, war auch für die deutschen Patrizier annehmbar, wie es die Mischform *Aprias* verrät.

Im ideologischen Hintergrund der latinisierten Formen (*Aperies* etc.), findet der Verf. eine Erklärung dafür, dass diese unter der Macht des Königs Mathias verschwindet und dass nicht nur die magy. Form, sondern auch die magy. Ethymologie *Eperjes* < *eper* offiziell wiedereingeführt wird. Wo so ein Hintergrund keine wichtigere Rolle gespielt hatte (oder zu spielen brauchte), dort blieben die latinisierten Namensformen im ununterbrochenen Gebrauch auch unter König Mathias (*Cassovia, Leuchovia* etc.). Nur im Falle Prešovs wird zum Ausgangsgrund einer neuen Latinisation in Ungarn schon die Form *Eperjes* (*Eperjesinum*), ja sogar das magy. Appellativum *eper* selbst *Eperiensis, Frajopolis* und nur ausser dem Machtbereich der ungarischen Organe (in Polen) machte sich in der Latinisation die slov. Volksform *Prešov* geltend (*Pressoviensis*, 1539).

Alle Schreibweisen des Namens Prešovs (auch die magyarischen) weisen dieselbe Phonemsubstanz *Prieš* (*preš, priš*) auf, die in PN und ON nicht nur in der Slowakei und in den böhmischen Ländern, sondern auch in Polen, in der Lausitz (DDR) und bei den Südslawen reichlich vorkommt. Der ON *Prešov* bildet mit jenen durch seinen Stamm und seine Bildung ein Nest, was bei einem Forschen nach dessen Ursprung kaum ausser

Acht gelassen sein darf und auf dessen organische Entwicklung schliessen lässt.

Wenn der slow. Form des ON mit einem patronymischen Suffix die magy. Parallele ohne den Suffix (z. B. -fa, -patak usw.) entspricht, sind nach den Regeln der Chronologie Kniezasas beide Formen als Äquivalente aus der Zeit vor dem Anfang des 13. Jhs. zu betrachten.

Der Verf. belegt, wie dieselben ON ins Magyarische mit Hilfe einer Vor- und Einschaltung verschiedener Vokale in die Konsonantengruppe übergangen. Und zwar nach dem Schema: V—KK—V=K—V—K—V (z. B. *Zbudza* > *Izbugya*, *Ezbugya* = *Zubugya*, *Zobogya*). Daneben wird auch eine überexponierte Vokalisation realisiert, die eine Mischform der früheren zu sein scheint: V—K—V—K (z. B. *gnil-* > *Gelnuc*, *Gylnich* = *Igil-nics*). Diese ist wahrscheinlich als eine Nebenerscheinung gewissen Schwankens beider Grundschema zu betrachten. Hierher reiht der Verf. auch die Vokalisation *Preš* > *Eperjes* ein. Das national gemischte Milieu von Prešov (Slowaken, Magyaren, Deutsche), reichliches Vorkommen des Stadtnamens im ung. Kanzleiusus und sehr frühes Anlehn des unbekanntes Stammes *Epriješ*—*Perješ* an das ähnlich klingende magy. Apellativum *eper* konnten zur Stabilisation eines Übergangstypus aus der Zeit des Schwankens der vor- und hineingeschalteten Vokale nur beitragen. Aller Wahrscheinlichkeit nach machten sich die ursprünglichen „*Teutonici de Epuries*“ (1247) als Grenzwächter dort zu allererst als Träger der ungarischen offiziellen Terminologie geltend; und wenn sie zu einer eigenen Gemeinde gelangten, war ihnen eine der hungarisierten Formen des Namens Prešov — *Epriesch* — schon wohlvertraut.

(Deutsch: der Verfasser)

TADEUSZ LEHR SPLAWIŃSKI MŔTVY

(*20. 9. 1891 — †17. 2. 1965)

Na Slovensku sa začínajúci adept slavistiky stretol s menom Tadeusz Lehr-Splawiński pred štyridsiatimi rokmi. Vtedy profesor slavistiky na FFUK Miloš Weingart zaviedol ako povinnú učebnicu staroslovienciny a praslovančiny jeho knihu *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na ile porównawczym*. Táto príručka dožila sa už tretieho vydania (Kraków 1950). Dozvedáme sa v nej v krátkosti o vývine praslovančiny z indoeuropejčiny a z praslovančiny do staroslovienciny. Bola tu, pravdaže, Vondrákova staroslovienska gramatika, napísaná po nemecky, a bol aj znamenitý Leskienov *Handbuch* i jeho druhé dielo (*Altbulgarische Grammatik*). Boli aj iné diela. Medzitým vyšli niekoľké gramatiky staroslovienského jazyka. A je zaujímavé, že sa k metóde, ktorú do poznania staroslovienského jazyka uviedol Lehr-Splawiński, vraciame dnes. Do značnej miery sa jeho metóda uplatňuje v *Altslawische Grammatik*, ktorú zostavil Hans Holm Bielfeldt (Halle 1961); predovšetkým v *Staroslavenskej gramatike* Josipa Hamma, ktorá v Záhrebe vyšla už v druhom vydaní roku 1963. Metóda Lehra-Splawińského má tú výhodu, že sa začínajúci slavista zasučuje bez dlhých výkladov do dlhého predhistorického vývinu slovančiny, na ktorý hneď nadväzuje výklad o prvom spisovnom jazyku Slovanov.

Tadeusz Lehr-Splawiński odchoval mladých Slovákov nielen touto svojou knihou a inými dielami, ale aj bezprostredne v posluchárňach univerzity v Krakove. Okolo roku 1930 pravidelne študovalo niekoľko slovenských študentov na tejto univerzite. Stali sa z nich prekladatelia poľskej literatúry alebo aspoň stredoškolskí profesori so záujmom o poľský jazyk, poľskú literatúru a poľskú kultúru. V každom prípade pobyt na univerzite v Krakove, bližšie na slavistických prednáškach a seminárnych cvičeniach u slávnych reprezentantov poľskej slavistiky, formoval úspešne niekoľkých slovenských študentov, budúcich stredoškolských učiteľov atd. Seminárne cvičenia prof. Lehra-Splawińského boli niekoľké. Sám som chodil na cvičenia pre pokročilých adeptov. Prof. Lehr-Splawiński bol milým, srdečným, vtipným a vedecky vysoko vyspelým učiteľom. Do svojich vyšších seminárnych cvičení bral zväčša len pár zahraničných študentov, ktorí už mali doktoráty za sebou a pracovali na svojich väčších prácach. Chodil som na jeho cvičenia s Radosavom Boškovičom, Štefancm Kniezom a inými. K nemu chodili v iné roky Josip Hamm (Zagreb), Ivan Lekov (Sofia) a iní. Všetkých nás spája spoločné priateľstvo a vysoká úcta k nášmu učiteľovi. Kým som chodil na cvičenia k Lehrovi-Splawińskému, prebrali sa otázky jazyka polabských Slovanov. Pripravovali sme tam spoločne etymologický slovník polabský. Profesor nám dával heslá s údajmi z pamiatok Polabanov a my sme zbierali slovanské paralely. Profesor bol rád, že v seminári má Slováka, ktorý môže uvádzať do porovnávacieho materiálu údaje zo slovenčiny. Káľalov slovník tu síce už bol, ale profesorovi boli cenné aj osobne zistené údaje zo slovenských nárečí. Tento slovník nevyšiel. Už prv vyšla profesorova *Gramatyka polabska* (Lwów 1929), ktorú dodnes nik neprekonal. Len čakáme, že úspešný skúmateľ jazyka polabských Slovanov R. Olesch napíše novú gramatiku tohto vymretého slovanského jazyka. Záklá-

dy, ktoré som získal u svojho profesora o jazyku polabských Slovanov, ma viedli k tomu, že som v Bratislave na fakulte prednášal s láskou i s odbornou prípravou o tomto vymretom slovanskom jazyku. Je len jasné, že som si vysoko vážil Trubeckého *Polabische Studien* (Wien—Leipzig 1929), i kapitolu o tomto jazyku v knihe A. M. Seliščeva *Slavianskoje jazykoznanije* (Moskva 1941). Kniha profesora Lehra-Splawińskiego o polabskom jazyku vznikla po jeho dlhších iných štúdiách o polabčine.

Prof. dr. T. Lehr-Splawiński patril medzi tých slavistov, ktorí obsiahli v mnohých otázkach a problémoch všetkých Slovanov, a to od najstarších čias až po dnešné slovanské spisovné jazyky a nárečia. Jeho dielo *O pochodzeniu i pracjczyźwie Slowian* (Poznań 1946) ostane dlho základným dielom. Tu sú veľmi pozoruhodné jeho výklady o predhistorických Slovanoch, založené na miestopisnom materiáli. Populárno-vedecká knižka *Początki Slowian* (Kraków 1946, strán 72 a 4 mapy) donáša nielen základné otázky a poznatky už známe, ale aj bystré pohľady na zoskupovanie a preskupovanie starých Slovanov. V oboch dielach autor zdôrazňoval dôležitosť toponomastického výskumu. Tak uvádza medzi ilýrsko-venetskými názvami i niektoré mená, ktoré poznáme i zo Slovenska. Tak napr. oproti pol. *Mroga* máme chotárny názov *Mraha*, pri Dunaji v oblasti Ráby je aj *Sáva*. Bude dobré, ak sa niekto z nás vráti k týmto dielam a použije ich metódu a výklady na objasnenie predhistorického osídlenia a kultúry na Slovensku. Pravda, ide tu o veľmi ťažké otázky, ktoré si vyžadujú veľké skúsenosti vo výskume. Tak napr. v knihe *O pochodzeniu...* (62—63) vysvetľuje meno *Tatry*, ďalej (73—75) podáva výklad mena *Dunaj, Dunajec*. Vysvetľuje aj iné mená riek a pod. Svoje jazykové výklady uvádza do súvislosti s výsledkami archeologických výskumov. Uplatnenie tejto metódy donieslo i na Slovensku zaujímavé poznatky, ktoré bude treba ešte rozhojniť ďalším výskumom.

Populárne dejiny poľského jazyka podal Lehr-Splawiński v knihe *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* (Varšava 1947, strán 487). Je to inštruktívna kniha pre každého, kto sa chce oboznámiť prístupne s vývinom poľského jazyka. Kniha vyšla r. 1951 znova. Ruský preklad diela s predhovorom V. V. Vinogradova vyšiel v Moskve r. 1954 pod titulom *Polskij jazyk*.

Spolu so Z. Stieberom zostavil českú historickú gramatiku: *Gramatyka historyczna języka czeskiego* (Warszawa 1957). S W. Galeckim a W. Jakubowskim zostavil dielo *Gramatyka języka rosyjskiego* (Warszawa, 8. vyd. r. 1957). Napísal kapitolu o počiatkoch ukrajinského jazyka v diele *Dzieje języka ukraińskiego* (W. 1956). Zredigoval príručku textov *Chrestomatia slowiańska I—II* (Kraków 1949, 1950).

Jeho staroslovienska gramatika vyšla v novom vydaní r. 1959. T. Lehr-Splawiński preložil *Život Konštantínov a Život Metodov*. Knižka vyšla r. 1951 a 1959. Zaujala ho otázka, či Cyril a Metod účinkovali na dnešnom Slovensku. Diskutoval som o tejto otázke so Št. Kniezsom, ktorý bol skeptický. Náš spoločný profesor uznal, že Cyril a Metod účinkovali i na Slovensku (Rocznik slawistyczny 1948). Prispel k otázke, či sú stopy cyrilometodejskej liturgie v Poľsku (Slavia XXV, Praha 1956, 290—299, Tygodnik Powszechny XII, 1956). Jeho štúdia o Pribinovi vyjde v Bratislave.

Spolupracoval pri zostavení poľskej historickej gramatiky: *Gramatyka historyczna języka polskiego* (Warszawa 1955).

Inštruktívna je kniha *Przegląd i charakterystyka języków slowiańskich* (Warszawa 1954), ktorú zostavil W. Kuraszkiewicz, F. Ślawski a T. Lehr-Splawiński. Poľská akadémia vied vydala r. 1957 hrubý zväzok jeho štúdií (*Studia i szkice wybrane z językoznawstwa slowiańskiego*, 447 strán).

Dlhý je súpis jeho kníh a štúdií, recenzii a zpráv. Napísal ho A. Siudut (*Przegląd Zachodni* 1951, č. 7—8, s. 610—624). Pokračovanie zoznamu jeho prác je v zborníku *Studia linguistica in honorem Thaddazi Lehr-Splawiński* (Kraków 1963).

Tu treba ešte spomenúť jeho staršie práce *Ze studjów nad akcentem słowiańskim* (Kraków 1917), *O prastłowiańskiej metatonji* (Kraków 1918). K otázkam slovanského prízvuku a metatónie sa T. Lehr-Splawiński rád vracal i v neskorších rokoch. Bol majstrom v tejto veľmi citlivej a vedecky náročnej oblasti výskumu slovanských jazykov.

T. Lehr-Splawiński prejavoval vždy veľký záujem o slovenské jazykové javy, o slovenské jazykovedné publikácie, ba aj o organizáciu slovenskej slavistiky a jej uplatnenie na medzinárodnom slavistickom fóre. Naše práce sledoval a materiál vo svojich prácach použil. Ak mal kritickú poznámku, povedal ju jemne a obozretne. V Bratislave bol po vojne tri razy. Raz prednášal na FFUK, potom prišiel na oslavy P. J. Šafárika a napokon si v septembri r. 1963 idúcky zo zjazdu v Sofii prezrel vykopávky v Mikulčiciach a v Nitre. Zastavil sa aj v Bratislave.

T. Lehr Splawiński bol nielen veľký učenec, ale aj nesmierne dobrý a vtipný človek. K svojim bývalým študentom sa správal vždy nanajvyš priateľsky. Je skutočnosťou, že sme sa na FFUK začali zasnávať do slavistiky knihou tohto profesora, že sme sa potom aj osobne u neho v Krakove učili. Keď si dnes uvážime, v akom štádiu bola u nás jazykoveda pred 40 rokmi, vidíme ten veľký obrat. Na ňom má svoj pracovný vedecký podiel i Tadeusz Lehr-Splawiński ako majster v slavistike.

Krátko pred svojou smrťou mi poslal list, v ktorom píše, že sa usúva do tieňa, ale že je veľmi spokojný, lebo má dobrých nástupcov v osobách prof. St. Urbańczyka a Fr. Ślaského.

Bol znamenitým učiteľom slavistov cudzích i našich. Oстане učiteľom ďalších adeptov medzinárodnej slavistiky svojimi knihami a štúdiami. Večne sa usmievaťci popredný reprezentant vedy o Slovanoch zatvoril svoje oči, ale jeho veľké dielo bude dlho, veľmi dlho svedčiť o veľkosti majstra.

Češť jeho pamiatke!

Ján Stanislav

ZA AKADEMIKOM ŠTEFANOM KNIEZSOM

Nielen knihy, ako vraví známe latinské príslovie, ale aj ľudia majú svoje osudy. Mal ho aj on, oravský chlapec z Trstenej, narodený na sklonku minulého storočia (1. decembra 1898). Ako z mnohých chudobných slovenských synov, aj z neho chcela matka mať kňaza. Ale po prvej svetovej vojne pre náhodné nedorozumenie, o ktorom nerád rozprával (hoci ináč bol veľmi zhovorčivý), odchádza do Pešti. Stáva sa subalterným úradníkom. Ináč ani nebolo možné, veď maďarčina, ako sám spomínal, mu ešte na gymnáziu robila ťažkosti. Ale i pri skromnom zárobku vedel našporiť toľko, že mohol začať študovať na budapeštianskej univerzite slovanskú a maďarskú filológiu. U dvoch známych osobností maďarskej lingvistiky Melicha a Gombocza sa zaučea do problémov slavistiky a hungaristiky. Už ako univerzitný poslucháč sa venoval dvom pre maďarskú filológiu závažným otázkam: slovanským slovám v maďarčine a dejinám maďarského pravopisu. A tieto dva základné problémy zamestnávali potom jeho vedeckú myseľ až do konca života. Vývinu maďarského pravopisu po dvoch menších statiach (z r. 1928 Maďarský pravopis do príchodu Tatárov a z r. 1952 Dejiny maďarského pravopisu) venuje syntetické kompendium Dejiny nášho pravopisu do vynájdenia kníhtlače¹. Tieto práce majú značný dosah aj pre dejiny slovenského pravopisu.

No v najväčšej miere sústredil Kniezsa svoje bádateľské zameranie na otázku prenikania

¹ *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest 1952, str. 204.

slovanských slov do maďarčiny. Ako sám píše, už na konci vysokoškolského štúdia začal excerpovať materiál k tejto téme, najmä práce Miklošiča, Asbótha a Melicha. Ale aj základné lexikálne kompendiá maďarčiny z konca 19. a začiatku 20. storočia. Maďari totiž už v minulom storočí pomerne bohato spracovali slovnú zásobu svojho jazyka. Z rokov 1862—1874 majú šesťzväzkový výkladový slovník (pravdaže, na súvekej lexicografickej úrovni), z rokov 1890—1893 trojzväzkový historický slovník, z rokov 1893 až 1901 nárečový slovník a z rokov 1902—1906 slovník maďarských listín. Na základe takýchto pomerne dobrých možností mal Kniezsa už r. 1930 zozbieraných do 2000 maďarských slov slovanského alebo domnevo slovanského pôvodu. No pre nepochopenie vtedajších vedúcich jazykovedcov Gombocza a Németha nechal celý materiál skoro pasívne ležať. Vrátil sa k nemu až po dokončení spomínaného pravopisného kompendia r. 1952, v zmenených kultúrno-politických a lingvistikých podmienkach. Na problematike pracoval tak intenzívne, že už r. 1955 vychádzajú tlačou dva zväzky jeho veľkého diela *Slovanské slová v maďarčine*². Prvý zväzok obsahuje výklad vyše 1200 slov, ktoré podľa Kniezsu majú bezpečne slovanský pôvod. Do druhého zväzku zaradil skoro 400 slov, ktoré pozná aj maďarčina aj susedné slovanské jazyky, ale obyčajne ide o slová pôvodom neslovanské a nemaďarské, pričom nie je isté, či prešli z „tretieho“ jazyka skôr do maďarčiny alebo do slovanských jazykov. Druhý zväzok obsahuje okrem toho vyše 400 takých maďarských slov, o ktorých sa tvrdilo, že sú slovanské, ale Kniezsa ich pokladá za bezpečne neslovanské.

Popri „vnútornom“ výklade slovanských prevzatí v maďarčine mal autor v úmysle synteticky spracovať aj „vonkajšie“ dejiny tejto problematiky, spoločenské a historické podmienky prenikania jednotlivých lexikálnych slovanských prvkov do maďarčiny, dejiny doterajšieho výskumu tejto problematiky ap. Stačil však uverejniť iba niektoré menšie štúdie. Najzávažnejšie z nich sú dve z r. 1955, a to o jazyku starých Slovanov v Zadunajsku³ a o slovanských prvkoch v maďarskej štátnej a právnej terminológii⁴. Ku komplexnému knižnému spracovaniu tejto problematiky sa už nedostal. Škoda, pretože v posledných rokoch sa kritickejšie a objektívnejšie staval k niektorým svojim názorom zo starších prác.

Kniezsovo základné dielo o slovanských slovách v maďarčine určite stihne osúd väčšina lexikologických a lexikografických prác. Ďalšie výskumy mnoho poopravia, spresnia, časť úplne vyvrátia. Na druhej strane je však isté, že toto syntetické dielo zostane pre skúmanie dejín slov v maďarčine a v susedných slovanských jazykoch jedným zo základných prameňov.

Tretou základnou oblasťou, ktorá organicky súvisí s predehádzajúcou, sú miestne a vôbec vlastné mená slovanského a rumunského pôvodu na území Maďarska. Hoci motívy a postoje, ktoré Kniežu k tomuto výskumu viedli, neboli vždy čisto lingvistické, ba niekedy až príliš politické, čo do značnej miery ovplyvnilo aj povahu výkladu, predsa materiálový prínos tohto výskumu neprestane mať svoju hodnotu. Popri viacerých prácach z konca tridsiatych rokov a z rokov štyridsiatych, ktoré boli najviac podfarbené nacionalisticky (napr. o maďarsko-slovenskej jazykovej hranici), vrátil sa Kniezsa k tejto problematike na vedeckejšej úrovni r. 1963 v štúdiu o celkovej charakteristike slovanských miestnych názvov v Maďarsku⁵. Okrem názvov lokalít a názvov riek zaujímali Kniežu maďarské a slovenské rodinné mená. Z tejto oblasti vyšlo však tlačou až

² *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1, 2*, Budapest 1955, str. 1043.

³ *Die Sprache der alten Slaven in Transdanubien*, *Studia slavica I*, 1955, str. 29—47.

⁴ *Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juristischen Terminologie*, *Studia slavica I*, 1955, str. 363—370.

⁵ *Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn*, *Studia slavica IX*, 1963, str. 27—44.

tesne pred autorovou smrťou (zomrel 16. marca 1965) zásluhou pi. Kissovej litografované vydanie *Sústava maďarských a slovenských rodinných mien*⁶. Prvá časť obsahuje základné úvahy o maďarských rodinných menách, v druhej sa podáva klasifikácia rodinných mien z Gemerskej, Novohradskej a Užskej stolice v období 16. až 18. storočia.

Z povahy vedeckého založenia a zamerania akademika Kniezsu vyplývalo, že sa vnútornému výkladu fonologického ani morfológického rávu jazyka skoro vôbec nevenoval. Výnimkou sú dve štúdie z r. 1948 o dejinách palatálnych spoluhlások v slovenčine⁷ a o dejinách juhoslavizmov v strednej slovenčine⁸.

Dokumentačnú hodnotu pre výskum dejín spisovnej češtiny a slovenčiny majú Kniezsom vydané a štúdiou doplnené stredoveké české listiny z územia starého Uhorska.⁹

Pri celkovom hodnotení jazykovednej metodologickej orientácie akademika Kniezsu bude azda najvhodnejšie použiť termín pozitivista. Školil sa na maďarskej jazykovede po prvej svetovej vojne, ktorá bola plne v zajatí nemeckej pozitivistckej jazykovedy z konca 19. a začiatku 20. storočia. Tento materiálový smer ho tak jednostranne uspošobil, že mu bolo ťažko pochopiť štrukturalistické „špekulácie“, fonologické „schémy“ a iné novšie orientácie modernej jazykovedy. Práve preto sa v posledných rokoch dostával do rozporu s mladou maďarskou lingvistikou, ktorá v prítomnosti veľmi intenzívne doháňa zmeškaný trend modernej svetovej jazykovedy. No i pri všetkej metodologickej konzervatívnosti patrí Kniezsovmu filologickému dielu pre jeho rozsah i obsah zaslúžená úcta a uznanie.

Šimon Ondruš

PAUL L. GARVIN, ON LINGUISTIC METHOD. SELECTED PAPERS.

Mouton and Co, The Hague 1964, str. 158.

Na rozdiel od harvardskej a massachusettskej školy, kde sa zdôrazňuje odklon od deskriptivizmu a skúmajú sa možnosti modelovať jazyk, resp. jazykové správanie, P. L. Garvin pokračuje vo výskume menej známych jazykov metódami deskriptivistickými. Vychádza teda z tézy, že jazyk možno poznať z istého počtu textov napísaných v skúmanom jazyku alebo z reakcií informátorov. Nedôveruje matematickým modelom, lebo vylučujú isté vlastnosti skúmaného predmetu preto, že sa nedajú priamo skúmať. Snaží sa konštruovať tzv. definičný model, ktorým sa formulujú charakteristické vlastnosti skúmaného jazyka na základe pozorovania a systematizácie pozorovaní. Tieto vlastnosti sa dajú formulovať v pojmoch troch rovín: roviny štruktúry (fonematika, morfematika), roviny organizácie (výber a poradie) a roviny integrácie (zostavenie jednotiek so vzrastajúcou komplexnosťou). Týmito troma rovinami sa odlišujú prirodzené jazyky od jazyka logického, matematického a jazyka včiel a pod.

Obsah zborníka tvoria staršie práce P. L. Garvina, zamerané na výskum domorodých jazykov (chamorro na ostrove Guam, kutenai v Idaho, Montane a Brit. Columbií, palauan v Mikronézii a ponape na vých. Karolínskych ostrovoch). Pretože tieto jazyky sú pomerne málo preskúmané, hodia sa dobre na demonštráciu Garvinových operacio-

⁶ *A magyar és szlovák családnevek rendszere*, Budapest 1965, str. 112.

⁷ *Notes sur l'histoire des consonnes palatales du slovaque*, Études slaves et roumaines I, 1948, str. 2—6.

⁸ *Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen*, Études slaves et roumaines I, 1948, str. 139—147.

⁹ *Magyarországi szláv nyelvemlékek I, Középkori cseh oklevelek*, Budapest 1952, str. 207.

nistických metód pri výskume fonológie, morfológie i syntaxe. O výskume slovnej zásoby hovorí Garvin v malej štúdií *On Structuralist Method* (144—147), no uvádza iba všeobecné poznámky o výskume terminologických sústav (ako je napr. sústava príbuzenských názvov) a o technike pre vytváranie takýchto sústav (ak nejestvujú prirodzene) pomocou substitúcie. Tieto tézy však neilustruje svojimi výskumami.

Zaujímavé je, že P. L. Garvin dobre pozná češtinu (miestami uvádza príklady z češtiny), ale najmä teóriu pražského štrukturalizmu. (Vydal i zborník *Praque School Reader on Esthetics, Literary Structure and Style*). Svoje znalosti pražskej teórie, špeciálne teórie spisovného jazyka, využil pri kodifikovaní pravopisu a terminológie jazyka ponape. Pri tejto práci došiel aj k istým teoretickým záverom. Pre štandardný jazyk predpokladá pružnú stabilitu a intelektualizáciu, ale okrem toho ešte aj tieto štyri funkcie: zjednocovaciu, oddeľovaciu, prestížnu a hodnotiacu (frame-of-reference); prvé tri sú symbolické, posledná je objektívna.

Zjednocovacia funkcia sa prejavuje tým, že štandardný jazyk spája niekoľko nárečí do spoločenstva s jediným štandardným jazykom. Oddeľovacia funkcia sa prejavuje tým, že odlišuje isté spoločenstvo od jeho susedov. Prestížna funkcia vyjadruje, že isté spoločenstvo má vlastný štandardný jazyk. Hodnotiacia funkcia zase slúži ako rámec pre zisťovanie správnosti a pre vnímanie a hodnotenie básnického jazyka.

Za typické postoje k štandardnému jazyku pokladá Garvin oddanosť (loyalty), hrdosť a povedomie normy. Oddanosť súvisí so zjednocovacou a odlišovacou funkciou, hrdosť s prestížnou funkciou a povedomie normy s hodnotiacou funkciou.

Pri konkrétnej práci však prišiel Garvin k záveru, že tieto vlastnosti sa neprejavujú absolútne na stupnici áno — nie, ale majú kľzavé hodnoty a závisia od vzájomne súvisiacich faktorov. Pre ich opis však možno nájsť isté metódy, napr. štatistické zisťovanie lexikálnej variability, morfológický rozbor a pod. Dôležitý je aj poznatok, že zatiaľ niet takej všeobecnej teórie spisovného jazyka, ktorá by platila pre každý skúmaný jazyk.

Ján Horecký

PROBLEMY STRUKTURNOJ LINGVISTIKI I, II, Moskva 1962, 1963.

V posledných rokoch v lingvistike stále vzrastá snaha o exaktný, formalizovaný opis jazyka, a to už nielen vo fonológii a gramatike, kde sa formalizácia stretá s pomerne menšími ťažkosťami, ale aj v lexikológii a sémantike. O doterajších výsledkoch týchto snáh v SSSR si možno utvoriť dobrý obraz podľa dvoch zborníkov *Problemy strukturnoj lingvistiky I, II*, (Moskva 1962, 1963), ktoré vydala Akadémia vied SSSR pod redakciou S. K. Šaumiana. V oboch zborníkoch sú zastúpené štúdie vypracúvajúce formálne modely vo fonológii, gramatike i lexikológii a časť prvého zväzku je venovaná grafemike a štruktúrnej teórii ortografie. Oba zborníky sú jednotne usporiadané. V prvej časti sú práce so všeobecnou problematikou, druhá časť je venovaná fonológii, tretia a štvrtá časť štruktúrnej gramatike a lexikológii. Zborníky zjednocujú aj to, že viacerí autori (Šaumian, Marcus, Lekomcev, Vasiliu, Suchotin, Apresian) nadväzujú vo svojich štúdiách v zborníku PSL II na problematiku svojich štúdií uverejnených v predchádzajúcom zborníku. Z bohatého obsahu zborníkov vyberáme niekoľko štúdií, ktorým chceme venovať pozornosť.

Všeobecné otázky. S. K. Šaumian v štúdiách *Pretváranie informácie v procese poznania a dvojstupňová teória štruktúrnej lingvistiky* (PSL I, 5—12) a *O logickej báze lingvistickej teórie* (PSL II, 3—7) rozvíja svoje názory o potrebe rozlišovať v každej teoretickej vede dva stupne abstrakcie, stupeň pozorovania a stupeň konštruktov. Tento

dvojstupňový princíp, ktorý uplatnil už v predchádzajúcich svojich prácach vo fonológii, aplikuje teraz aj na gramatiku. V súvislosti s rozlišovaním dvoch stupňov abstrakcie pokladá za užitočné vnieť do štruktúrnej lingvistiky dva všeobecné pojmy — pojem jazykového genotypu a pojem jazykového fenotypu. Genotyp sa vzťahuje na stupeň konštruktov — diferentorov, foném, morfém, syntagiem; fenotyp sa vzťahuje na stupeň pozorovania, fenotypy sú teda diferentoidy, fonémoidy, morfémoidy, syntagmoidy atď. Rozlišovanie genotypického a fenotypického stupňa abstrakcie má dôsledok pre teóriu lingvistického modelovania. Napr. model bezprostredných zložiek, hoci i doplnený Chomského transformačným modelom, sa viaže na fenotypický stupeň. Preto Šaumian navrhuje model nového typu (viažúci sa na genotypický stupeň), ktorým je generatívny model stanovenia vzťahov dominácie medzi elementami vety pomocou tzv. operácie aplikácie. (O tento model sa opiera P. A. Soboleva v štúdií uverejnenej tiež v PSL II.)

I. I. Revzin v štúdií *O niektorých otázkach distribučnej analýzy a jej ďalšej formalizácie* (PSL I, 13—21) zisťuje paralely medzi distribučnou analýzou amerických deskriptivistov, najmä Z. Harris, a množinovým modelom jazyka, ktorý vypracovala sovietska matematicka O. S. Kulaginová, a poukazuje na to, že niektoré pojmy a procedúry, ktoré používali deskriptivisti, možno využiť pri aplikácii množinových modelov na jazyk. Revzinova štúdia znamená prínos najmä v tom, že zdôrazňuje kontinuitu medzi myšlienkami štrukturalizmu a najnovšími snahami v matematickej lingvistike.

Veľmi inštruktívne sú štúdie S. Marcusa: *Teória grafov, jazykové opozície a invariantná štruktúra* (PSL I, 22—30) a *Logický aspekt jazykových opozícií* (PSL II, 47—73). Prvá analyzuje teóriu protikladov N. Trubeckého a pomocou teórie grafov ju spresňuje a skúma formálne vlastnosti protikladov. Druhá poukazuje na množinový základ jazykových opozícií, analyzuje ich a pomocou radu teorém a dôkazov definuje vzťahy medzi nimi.

J. K. Lekomcev v štúdií *K otázke analógií v zostrojaní schém slabiky a jednoduchej vety* (PSL I, 31—41) rieši problém izomorfizmu zvukovej a významovej stránky jazyka (zvukový plán je reprezentovaný analýzou slabiky na materiáli tibetského jazyka, významový plán je reprezentovaný analýzou zmyslovej stránky vietnamskej jednoduchej vety). Schémy zložených jazykových jednotiek — slabiky a vety sa autorovi javia ako určité generatívne zariadenie, na vstupe ktorého sú elementy (fonémy v schéme slabiky, slová v schéme vety) a ako výsledok radu operácií s týmito prvkami vznikajú na výstupe jednotky — slabiky a vety. Na zápis vzťahov medzi elementami a skupinami elementov a na rozdelenie množiny elementov na určité triedy a podtriedy používa autor logické funkcie, konjunkciu, disjunkciu a sumu. Pomocou nich dospieva k schémam slabiky a vety, ktoré potom porovnáva a určuje zhodné a odlišné charakteristiky oboch schém. Druhá Lekomcevova štúdia *Elementy teórie jazykovej distribúcie* (PSL II, 23—45) bola inšpirovaná analýzou slabiky, ale má oveľa všeobecnejší charakter aj dosah a ako autor poznamenáva, myšlienky rozvinuté v tejto jeho štúdií majú byť prvým prístupom k vypracovaniu všeobecného kalkulu jazykovej štruktúry. Autor definuje v tejto svojej štúdií pomocou pojmového aparátu teórie množín vzťahy medzi elementami množiny sledov označených indexami a na základe týchto vzťahov definuje pojem distribučnej štruktúry a jej rôzne druhy.

Z metodologického hľadiska je dôležitá štúdia logika A. A. Zinovieva *O základoch abstraktnej teórie znakov* (PSL II, 9—21). Pod abstraktnou teóriou znakov chápe autor súhrn teórií, v ktorých sa skúmajú hypotetické (abstraktne mysliteľné, možné) vlastnosti, vzťahy a spájania akýchkoľvek znakov, ktoré nezávisia od fyzickej povahy znakov a od charakteru ich praktického používania. Týmto chápaním ako aj ďalšími svojimi vývodmi chce autor podporiť Hjelmslevovo tvrdenie, že jazyky nemožno opísať ako čisto znakové systémy. Lingvistika, nech by bola akokoľvek abstraktná, skúma iba stavebný materiál

určitého druhu znakov, konštruovanie znakov, a nie iba znakov z tohto materiálu a zmeny tohto materiálu. Tento prístup sa iba čiastočne zhoduje s teóriou znakov. Z toho potom vyplýva, že Zinoviev definuje odlišne pojmy „znak“, „význam“, „zmysel“, „rozsah znaku“ a pod., než ako je to v lingvistike bežné. Poučenie sa o špecifickom význame týchto pojmov v abstraktnej teórii znakov môže byť pre lingvistu veľmi osožné.

Fonológia. Pre väčšinu prác s fonologickou problematikou v oboch zborníkoch je charakteristická snaha pristupovať k skúmaným problémom z hľadiska Šaumianovej dvojstupňovej teórie. R. G. Piotrovskij (*Koexistujúce fonetické systémy a štylistické korelácie v moldavskom jazyku*, PSL I, 92—99) zisťuje v moldavskom jazyku na stupni pozorovania tri koexistujúce fonetické systémy, ktoré zodpovedajú trom rozličným štýlom (vysokému, strednému a nízkemu). Každá fonetická jednotka tvorí korelácie podľa dvoch osí — fonologickej a štylistickej. O Šaumianovu dvojstupňovú teóriu sa opiera L. I. Bogoraz, ktorý si v štúdiu *O neutralizácii a archifonéme v súvislosti so spoluhláskovými archifonémami ruského jazyka* (PSL II, 153—163) kladie za cieľ spresniť pojem neutralizácie a archifonémy. Z fonologických príspevkov je veľmi zaujímavá štúdia V. V. Ševoroškina *O štruktúre zvukových reťazcov* (PSL II, 164—181), ktorá sa zaoberá problémom identifikácie vokálov a konsonantov v zvukových reťazcoch na základe zistenia všeobecného princípu polarizácie vokálov a konsonantov vo fonetickom zápise textu ľubovoľného jazyka. Metódu, ktorou autor pracuje, možno použiť pri štúdiu textu napísaného neznámym jazykom.

Gramatika a lexikológia. Pre modelovanie syntaxe má veľký dosah štúdia S. J. Fitialova *O modelovaní syntaxe v štruktúrnej lingvistiky* (PSL I, 100—113), v ktorej autor skúma možnosti axiomatického opisu syntaxe a podáva príklad takéhoto opisu na základe chápania vetnej štruktúry ako konfiguračného prúdu závislostí. Možnú závislosť slovného tvaru „a“ od slovného tvaru „b“ nazýva autor valentnosťou slovného tvaru „a“ a zapisuje ju ako usporiadanú dvojicu. Závislostná syntax je daná konečným vyčíslením valentností, ktoré sú dané usporiadanými dvojicami slovných tvarov.

Model jednoduchej vety podáva na materiáli nemeckých matematických textov K. I. Babickij (*K otázke modelovania štruktúry jednoduchej vety*, PSL I, 115—129). Získava ho tak, že zo symbolov označujúcich vetné členy (podmet, prísudok, predmet) vytvára reťazce — obrazy viet. Vyčleňuje elementárne obrazy — axiómy, od ktorých sú odvodené všetky ostatné obrazy transformáciami a premiestením. Autor si je vedomý obmedzenosti svojho modelu, ktorá vyplýva jednak z toho, že model nezahrňuje všetky možné vzťahy medzi členmi jednoduchej vety, jednak z toho, že zo stanovených axiém možno síce utvoriť všetky gramatické vety daného jazyka, ale i množstvo negramatických (gramaticky nesprávnych) viet. Tým spĺňa iba sčasti požiadavku Chomského, aby gramatika generovala všetky gramatické a iba gramatické vety jazyka.

Kľúčové miesto medzi štúdiami z oblasti štruktúrnej lexikológie majú dve štúdie J. D. Apresiana. Štúdia *Súčasná metóda skúmania významov a niektoré problémy štruktúrnej lingvistiky* (PSL II, 102—144) má všeobecno-metodologický charakter a podnetom k nej bola zaiste konkrétna výskumná práca, ktorej výsledky sú uverejnené v PSL I i inde¹. Je to výborný prehľad a systematický rozbor moderných metód, skúmajúcich významy za posledných 10—15 rokov. Autor konfrontuje teórie tradičnej sémantiky s výsledkami skúmania významu v štruktúrnej lingvistiky, semiotiky, logickej sémantiky, psycholingvistiky a iných disciplínach. Základom súčasnej formulácie významu je chápanie významu ako zložitého objektu, ktorý treba náležitým spôsobom rozčleniť, aby bol skúmateľný. Podľa autorov pracujúcich v oblasti semiotiky a logickej sémantiky

¹ *Distributívnyj analiz značenij i strukturnyje semantičeskije polia*. Lexikografičeskij sbornik 5, 1962.

vyčleňuje Apresian tieto druhy významov: a) štrukturálny význam — vzťah znakov k iným znakom. Vzťah znakov k iným znakom na syntagmatickej osi možno nazvať syntaktickým významom alebo valentnosťou; vzťah znakov k iným znakom na paradigmatickej osi možno nazvať diferenciálnym významom alebo hodnotou (značnosť); b) signifikatívny význam — vzťah znakov k signifikátom (tomuto Morrisovmu termínu zodpovedá tradičný termín „obsah pojmu“); c) denotatívny význam — vzťah znakov k denotátu (veci, ktorú znak označuje). Z bloomfieldovského hľadiska, charakterizujúceho znak v závislosti od správania sa nositeľa znaku, treba rozlišovať situačný význam — jazyková reakcia (znak) vyvolaná mimojazykovým stimulom (denotátom) a pragmatický význam — mimojazyková reakcia (správanie sa) vyvolaná jazykovým znakom.

V súčasnej lingvistiky boli na skúmanie významov použité tieto metódy (autor rozoberá každú z nich a skúma ich možnosti a obmedzenia): 1. metódy štruktúrnej lingvistiky (komutačná a komponentná analýza, metóda substitúcie, bezprostredných zložiek, transformačná metóda), 2. psychofyziológické metódy, 3. metódy matematickej logiky, 4. metódy logickej sémantiky, 5. štatistické metódy. Úspechom Apresianovej štúdie je nielen systemizácia výsledkov skúmania významu, dosiahnutých rozličnými metódami, autormi a školami a ich hodnotenie z lingvistického hľadiska, ale aj uvedenie týchto výskumov do súvisu s problematikou štruktúrnej lingvistiky. Cieľom Apresianovej práce *O pojmoch a metódach štruktúrnej lexikológie* (PSL I, 141—162) je vypracovanie formálneho aparátu pre štruktúrne skúmanie lexikálnych významov a jeho preverenie na materiáli ruského slovesa. U Apresiana podobne ako u ostatných autorov zborníka hrá pri skúmaní významov dôležitú úlohu komponentná analýza — rozloženie významov na sémantické komponenty. Toto rozloženie je možné buď na rovine sekundárnej štruktúry, t. j. na rovine figúr (Hjelmslevových elementárnych jednotiek obsahového i výrazového plánu) alebo na rovine primárnej štruktúry, t. j. na rovine znakov. Apresian postupuje touto druhou cestou. Úlohou jeho metodiky je 1. rozlíšenie lexikálnych významov; 2. ich zjednotenie podľa istých štruktúrnych znakov do tried ekvivalentných významov, z ktorých každá má nejakú invariantnú vlastnosť; 3. rozloženie konkrétnych lexikálnych významov na elementárne sémantické komponenty. Invariantná vlastnosť triedy môže byť pripísaná každému členu triedy ako jeho sémantický komponent. Rozlíšenie lexikálnych významov ruského slovesa dosahuje autor metódou distribučnej a transformačnej analýzy. Vychádza pritom z predpokladu, že relevantný rozdiel medzi akýmikoľvek dvoma lexikálnymi významami sa odráža v podstatných štruktúrnych rozdieloch. Pomocou jeho metodiky sa určujú rozdiely a totožnosť významov, teda diferenciálne štruktúrne významy. Neriešia sa ňou vlastné problémy sémantiky. V Apresianovom podaní sa štruktúrna lexikológia primkýna k štruktúrnej gramatike a spolu s ňou tvorí formálnu teóriu štruktúry obsahového plánu. Formálne gramatické a lexikologické modely treba ešte interpretovať na sémantickej rovine, treba dať do vzťahu jednotky obsahového plánu s jednotkami sémantickej substancie.

Metódu distribučnej a transformačnej analýzy používa vo svojej štúdií aj V. I. Perebejnosová (*K otázke použitia štruktúrnych metód v lexikológii* PSL I, 163—174), a to na vymedzenie významov mnohoznačného slovesa (anglického *make*). Rôzne typy distribúcie skúmaného slovesa znázorňuje autorka 10 modelmi. V rámci najčastejšieho modelu uplatňuje transformačné kritérium (reagovanie distributívnych formúl na isté transformácie) a na jeho základe vyčleňuje vnútri modelu skupiny a podskupiny formujúce rôzne významy. Každý odlišný význam je teda funkciou preň charakteristických distribúcií a transformácií.

P. A. Soboleva v štúdií *Komponentná analýza významov na základe slovotvorného príznaku* (PSL I, 175—189) postupuje pri komponentnej analýze glosematicky. Postupným rozsekávaním „sémantického priestoru“ dochádza k správne, t. j. štruktúrne odôvodnenému rezu (tzv. trial and error method)². Autorka demonštruje tento postup na analýze slovík pohybu (na anglickom materiáli). Postupnou segmentáciou sémantického priestoru pomocou diagnostikujúceho faktora, ktorým sú tu distribučné vlastnosti deverbatív odvodených od skúmaných slovík, dostáva hierarchicky členený systém prekrývajúcich sa sémantických polí rôzneho stupňa. Sémantickými poliami rôzneho stupňa sú reprezentované jazykové významy. Medzi zistenými jazykovými významami stanovuje autorka vzťahy interdependencie, determinácie a konštelácie a vyjadruje ich v termínoch symbolickej logiky.

Štúdie uverejnené v zborníkoch *Problemy štruktúrnej lingvistiky* ukazujú, že v Sovietskom sväze sa úspešne rozvíjajú a dopĺňajú lingvistické teórie a metódy vypracované štrukturalizmom deskriptivistického či kopenhagského smeru (Revzin, Soboleva, Apresian) a tie súčasné teórie, ktoré na výdobytky štrukturalizmu nadväzujú (Šaumiano-ve teórie sú pendantom Chomského generatívnej gramatiky); Viaceré štúdie pôsobia na čitateľa inšpiratívne najmä tým, že východiskové hypotézy sa v nich preverujú na konkrétnom, i keď obmedzenom materiáli a že autori často sami poukazujú na perspektívy ďalšieho zdokonaľovania použitých metód.

K. Buzássyová

WILLARD VAN ORMAN QUINE, WORD AND OBJECT.

The M. I. T. Press, New York 1960, s. XVI + 294.

Sémantickú analýzu jazyka možno podľa Carnapa (a v jeho terminológii) rozdeliť na analýzu extenzie a analýzu intenzie jazykových výrazov. Pojem extenzie a intenzie Carnap presne definuje vo svojej práci *Meaning and Necessity*. Ide zhruba o explikáty tradičných pojmov rozsahu a obsahu jazykových výrazov. Carnapovmu termínu „extenzia“ zodpovedá u Quina termín „referencia“ (reference) a termínu „intenzia“ termín „význam“ (meaning). Ale v názoroch na dosah a význam týchto pojmov pri analýze prirodzených jazykov a pri výstavbe umelých jazykov jednotlivých vedeckých disciplín existujú medzi Quinom a Carnapom závažné rozdiely. Quine zastáva striktné extenzionálne hľadisko, ktoré sa prejavuje v jeho kritike modálnych logík i v interpretácii intenzionálnych operátorov typu „verí, že“, „je presvedčený, že“ a podobne.

Vo svojej práci *Word and Object* sa Quine sústreďuje na problémy referenčnej sémantiky, spojené s analýzou prirodzeného jazyka a s konštrukciou presných vedeckých jazykov. Problematika, ktorú Quine nastoľuje a rieši, je veľmi pestrá a bohatá. Prácu (aspoň niektoré jej časti) možno pokladať i za príspevok k otázkam pragmatiky, pretože pri riešení niektorých problémov Quine vychádza zo vzťahov medzi jazykom a jeho používateľom. Pomerne veľa miesta venuje filozofickým (čiastočne i metodologickým) problémom súvisiacim s uvedenou problematikou (zmyslové dáta ako východisko poznania, kognitívna funkcia jazyka, princípy výstavby vedeckej teórie, nominalizmus a realizmus, povaha entít označovaných príslušnými kategóriami výrazov a iné). Publikácia nadväzuje na živú diskusiu o niektorých problémoch logickej a empirickej sémantiky a pragmatiky medzi logikmi, analytickými filozofmi a niektorými lingvistami na Západe. Práca sa skladá zo siedmich kapitol.

² I. Siertsema, *A study of Glossematics*, The Hague 1955.

V prvej kapitole sa Quine snaží vysvetliť, ako pôsobením rôznych podnetov na naše zmyslové orgány vzniká poznanie a aká je úloha jazyka v tomto procese. Poukazuje v nej na dosah skúmania empirického významu jazykových výrazov, pomocou ktorých hovoríme o bezprostredne vnímateľných predmetoch nášho každodenného života. Analyzuje podmienky, v ktorých na určitý podnet (verbálny alebo neverbálny) reagujeme vyslovením určitého jazykového výrazu ako i predpoklady a podmienky, v ktorých si osvojujeme určitý termín a učíme sa konštruovať nové výroky. Veľké množstvo výrazov možno vymedziť (a naučiť sa ich) len kontextuálne, na základe výrazov, ktoré sme si osvojili priamo, ostenzívne. Kontextuálne sa vymedzuje väčšina výrazov mnohých vedeckých teórií (napríklad termíny, ktoré sa vzťahujú na nevnímateľné objekty, ďalej výrazy, ktoré určitý význam nadobúdajú až v nejakom kontexte atd.). Quine si tu všimá i všeobecné princípy výstavby vedeckých teórií, ich štruktúru a empirické východisko. Za základ nášho poznania pokladá zmyslové dáta, ktoré vznikajú pôsobením vonkajších predmetov na naše zmyslové orgány. Zmyslové dáta netvoria samy osebe nejakú súvislú a jednotnú oblasť. Jednotu možno do tejto oblasti vniesť iba uvedením zmyslových dát do vzťahov k fyzikálnym objektom.

V druhej kapitole Quine definuje pojem stimulačného významu (stimulus meaning), na základe tohto pojmu vymedzuje pojem stimulačnej synonymity, stimulačne-analytického výroku a iných termínov empirickej sémantiky a určuje hranice skúmania jazyka pomocou zavedeného pojmového aparátu. Koncepcia významu, ktorú tu Quine uvádza, má zreteľne behavioristický ráz. Stimulačný význam charakterizuje ako usporiadanú dvojicu, ktorá sa skladá z pozitívneho a negatívneho stimulačného významu. Pozitívny stimulačný význam je trieda podnetov, ktoré spĺňajú túto podmienku: podnet α patrí pre subjekt S k pozitívnemu stimulačnému významu výroku W vtedy a len vtedy, keď existuje nejaký podnet α' taký, že pri pôsobení tohto podnetu (na subjekt S) by subjekt S na otázku W ? odpovedal; záporne a pri pôsobení podnetu α by subjekt S odpovedal kladne. Vzájomným nahradením výrazov „kladne“, „záporne“ vo vymedzení pozitívneho stimulačného významu dostaneme vymedzenie negatívneho stimulačného významu (s. 32—33). Quine výrazne naznačuje medze aplikovateľnosti a efektívnosti pojmu stimulačného významu. Veľké množstvo slov prirodzeného jazyka postráda stimulačný význam. Rozdiel medzi singulárnymi a generálnymi termínmi vonkoncom nezávisí od stimulačného významu. Na základe stimulačného významu nemožno určiť, ktoré slová cudzieho, úplne neznámeho jazyka sú termíny, ani to, ktoré termíny majú ten istý rozsah. V tejto kapitole sa Quine vlastne snaží dokázať, že pragmatické vymedzenie (alebo aspoň určitý typ pragmatického vymedzenia) referencie a významu jazykových výrazov má veľmi obmedzenú platnosť a aplikabilitu.

Ďalšie dve kapitoly sú venované sémantickej (predovšetkým referenčnej) analýze prirodzeného jazyka. Hoci Quine sa pritom sústreďuje výlučne na anglický jazyk, výsledky tejto analýzy majú nesporne všeobecnejšiu platnosť. V prvej zo spomínaných kapitol autor skúma rôzne typy termínov a ich referenčné vlastnosti. Tieto výrazy analyzuje postupne podľa toho, ako si ich osvojujeme v procese ontogenetickeho vývoja reči: od jednoduchých termínov, označujúcich vnímateľné fyzikálne objekty (osoby alebo predmety), s ktorými dieťa prichádza každodenne do styku, až k zloženým výrazom s novými referenčnými vlastnosťami. Značnú pozornosť venuje rôznym druhom singulárnym a generálnym termínov. Singulárne termíny charakterizuje ako výrazy, ktoré sú vo forme „a je F“ (alebo „aF“, v logickej symbolike „F(a)“) reprezentované výrazom „a“, kým generálne termíny sú v tejto forme reprezentované výrazom „F“. Toto delenie termínov sa nezhoduje s delením termínov (názvov, mien) na jedinečné (ktoré majú len jeden denotát) a všeobecné (ktoré majú viac denotátov), lebo medzi singulárne termíny

patria napríklad i prázdne (Pegas), kým medzi generálnymi termínmi sa vyskytujú i jedinečné názvy (napríklad názov „prirodený satelit Zeme“). Generálny termín môže byť v prirodzenom jazyku podstatným alebo prídavným menom alebo slovesom. Z logického hľadiska možno generálne termíny pokladať za predikáty. Jednomiestne predikáty (napríklad výraz „mesto“ vo výrokoch typu „ x je mesto“) nazýva Quine absolútnymi generálnymi termínmi. Viacmiestne predikáty (napríklad výraz „je väčší ako“) nazýva relatívnymi generálnymi termínmi. Ďalej Quine rozoberá tzv. neurčité singulárne termíny (ktoré sa v angličtine tvoria pomocou neurčitého člena „an“), vedľajšie vety, vyjadrovanie identity v prirodzenom jazyku a abstraktné termíny. V druhej zo spomínaných kapitol sa Quine zaoberá typmi výrazov, ktoré sú z referenčného hľadiska nepresné (neostré termíny) alebo mnohoznačné. Určitú pozornosť venuje i niektorým druhom syntaktickej mnohoznačnosti. Podrobne skúma typy kontextov s tzv. nereferenčným výskytom (non-referential position) singulárnych termínov. Výskyt nejakého singulárneho termínu T v kontexte K (v singulárnom termíne alebo vo výroku) sa nazýva čisto referenčný (tiež referenčný), keď po nahradení výrazu T v kontexte K ľubovoľným iným singulárnym termínom T' , ktorý má tú istú referenciu, sa referencia kontextu K (v prípade výroku ide o pravdivostnú hodnotu) nezmení. Výskyt singulárneho termínu T v kontexte K , ktorý nie je čisto referenčný, sa nazýva nereferenčný (s. 142—3). V tejto súvislosti Quine skúma i neurčité singulárne termíny. Ďalej vymedzuje pojem nejasnej väzby, kontextu (opaque construction). V nejasnom kontexte nemožno vždy nahradiť singulárny termín iným singulárnym termínom, ktorý označuje ten istý objekt, ani generálny termín iným generálnym termínom s tým istým rozsahom, ani výrok iným výrokom s tou istou pravdivostnou hodnotou bez toho, že by sa pritom nezmenila pravdivostná hodnota výroku, ktorý nahradzovaný singulárny alebo generálny termín alebo výrok obsahuje. Na základe uvedených pojmov Quine definuje ešte niekoľko ďalších a pomocou tohto aparátu analyzuje niektoré typy výrazov, ktoré sa vyskytujú temer vo všetkých prirodzených jazykoch.

V piatej kapitole Quine ukazuje, ako možno výrazy prirodzeného jazyka parafrázovať v symbolike modernej logiky. Týmto parafrázovaním si pripravíme pôdu pre striktnú formuláciu teórie, vyjadrenej predtým v prirodzenom jazyku, lepšie pochopíme referenčnú stránku nášho jazyka, skôr zistíme, ktoré výrazy sú mnohoznačné a referenčne nejasné, čo nepochybne zvýši komunikovateľnosť nášho jazykového prejavu i aplikovateľnosť logiky na tento prejav. Quine tu na konkrétnych príkladoch uvádza, ako treba parafrázovať rôzne druhy výrazov a ako pritom používať operátory a premenné, akú štruktúru nadobudnú po parafrázovaní nejasné väzby, ako pritom vyjadriť čas a podobne. V závere kapitoly upozorňuje na možnosť eliminovať všetky singulárne termíny a nahradiť ich generálnymi.

Posledné dve kapitoly podistým zaujmú viac logikov a filozofov ako lingvistov. V predposlednej kapitole Quine rozvíja problematiku spojenú so zavedením a elimináciou intenzionálnych objektov (súdov, vlastností), analyzuje a parafrázuje výrazy s dispozičnými predikátmi a kritizuje modálne logiky. Načrtáva v nej logickú a jazykovú štruktúru teórie vyjadrenej pomocou pojmového aparátu a symboliky kvantifikátorovej logiky.

Posledná kapitola sa týka ontickej povahy rôznych objektov, postulovaných v deduktívnych i v empirických vedách (konkrétne a abstraktné objekty, idealizované objekty, geometrické objekty, čísla, triedy, usporiadané dvojice a telesá).

Odhladnuc od filozofickej pozície a strohého extenzionalizmu autora možno recenzovanú prácu pokladať za veľmi zaujímavý a originálny príspevok k uvedeným problémom (i k mnohým iným, o ktorých sme sa pre nedostatok miesta nezmienili). Osobitne treba vyzdvihnúť pokus o pragmatické vymedzenie významu a logicko-sémantickú analýzu

prirodeného jazyka. Mnohé z nadhodených problémov bude treba ešte analyzovať (napríklad problém modálnych logík, problém intenzie jazykových výrazov, iné možnosti pragmatického vymedzenia významu jazykových výrazov atď.). Ich konečné riešenie si vyžiada pravdepodobne ešte veľa času a bádania. Nebude pritom možné obísť Quinov príspevok, hoci ďalší vývoj semiotiky (hlavne sémantiky a pragmatiky) môže nejjeden z jeho názorov vyvrátiť.

Pavel Omorej

E. LEWY, DER BAU DER EUROPÄISCHEN SPRACHEN.

Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1964, zweite Auflage. 108 Seiten.

Da das Buch schon in zweiter Auflage erscheint (erste Herausgabe in 1942), werden wir uns hier dem Problem im Kurzen nur aus einem, bisher weniger praktisierten Standpunkt widmen. In den letzten zwanzig Jahren hat sich das sprachwissenschaftliche Denken wesentlich verändert. Man kann hier eine offenbare Tendenz zur „Matematisierung“ und „Logisierung“ der Sprachwissenschaft, die sich parallel auch in anderen Sozialwissenschaften äussert, bemerken. Das bedeutet nicht nur strengere Definitionen, quasimathematische Formulierungen und ein Streben nach Axiomatisation und Formalisation, sondern auch direkt quantitative Bewertung der Spracherscheinungen. Damit verändert sich gleichzeitig auch die Auffassung der Typologie, und zwar in drei Hauptpunkten.

(I) Die Möglichkeit der Typologisierung erweitert sich auf alle Gebiete der Sprache; für ein typologisches Merkmal hält man alle solche Eigenschaften, die in den Sprachen der Welt eine genügend grosse Variabilität haben, um die Möglichkeit der Gruppierung zu bieten. Lewys Typologie ist im Grunde genommen morphologisch und ebenso wie in den Typologien des älteren Typus wurde auch hier diese Ebene der Sprache absolutisiert; daraus stammt auch die veraltete Definition der Typologie als „morphologischer Klassifikation der Sprachen“. Greenberg führt die Möglichkeit der Typologisierung wenigstens in sechs Gebieten an: phonologische, die der kanonischen Formen, morphologische, syntaktische, semantische und symbolische¹. Es ist offenbar, dass die Gruppierung der Sprachen bei der Betrachtung verschiedener Eigenschaften verschiedene Resultate geben wird. Lewy gelangt durch Analyse explizite nicht definierter morphologischer Eigenschaften zu folgenden Typen, die auch geographisch zusammenhängende Gebiete einnehmen: (1) Flexionsisolierender (atlantisches Gebiet): Baskisch, Spanisch, Französisch, Italienisch, Irisch, Englisch, Schwedisch; (2) Wortflektierender (zentrales Gebiet): Deutsch, Ungarisch; (3) Demonstrativer (balkanisches Gebiet): Albanisch, Rumänisch, Griechisch; (4) Stammflektierender, unterordnender (östliches Gebiet): Lettisch, Russisch, Finnisch, Mordwinisch, Tscheremissisch; (5) Unterordnender (arktisches Gebiet): Jura-kisch. Bei diesem Verfahren gestalten sich die Gruppen nicht einem in vorhinein definierten Merkmal (oder Merkmalen) nach, sondern nach Merkmalen, die sich nach der Analyse als „markant“ erweisen und einige Sprachen von den anderen differenzieren. Man kann sich nämlich eine Hypothese über die Zugehörigkeit bestimmter Sprachen zu bestimmten Gruppen in vorhinein herstellen und die Sprache solange analysieren, bis man solche beliebige Eigenschaften findet, die die Hypothese bestätigen. Wenn man mit kleiner Anzahl der Sprachen arbeitet, kann man fast immer solche Gruppierung

¹ J. H. Greenberg, *The Nature and Uses of Linguistic Typologies*. International Journal of American Linguistics 23, 1957, 68—77.

„beweisen“, welche in Übereinstimmung mit der Hypothese des Forschers ist. Wir können es mit einem kleinen Beispiel illustrieren: Seien A, B und C drei durch Analyse festgestellte Eigenschaften, die in drei Sprachen folgenderweise distribuiert sind: AB, AC, BC. Der Forscher kann dann beliebige Gruppierung der Form $A : \bar{A}$, usw. bekommen, und wenn er eine der Eigenschaften überhaupt nicht anführt, scheint die Verteilung in Gruppen anstandslos. Richtiger ist ein solches Verfahren, bei welchem man einige Eigenschaften bestimmt, und dann untersucht, in welchem Masse sie in einzelnen Sprachen vertreten sind.

(II) Aus dieser Auffassung hat sich in den letzten Jahren die quantitative Typologie, begonnen von J. H. Greenberg², entwickelt. Das Prinzip ist ganz einfach: auf Grund bestimmter Kriterien werden einige sprachliche Einheiten festgestellt (Präfixe, Suffixe, Flexionen, Derivationen, Junktoren, usw.), ihre Frequenz im Texte bestimmter Länge zusammengezählt, und ihr Verhältnis zur Frequenz einer anderen Einheit (z. B. des Wortes) in demselben Text gibt den gehörigen Index, der die Grösse irgendeiner Eigenschaft der Sprache ausdrückt. Das ist die pragmatische quantitative Typologie, neben welcher auch die systematische quantitative Typologie³, in welcher wir die Indexe aus den Frequenzen in den Sprachsystemen bekommen, existiert. Der Vorteil dieser Typologisierung ist die Möglichkeit des Messens auf der Intervalskala, auf welcher man die Differenz der Grösse gewisser Eigenschaft in zwei Sprachen genau feststellen kann. In der qualitativen Typologie kann man höchstens auf der Ordinalskala messen, aber dieses Messen in der Sprachwissenschaft gründet sich meistens auf der subjektiven Schätzung und nur der systemische Standpunkt in Betracht genommen wird. Die quantitative Typologie erzwingt die genaue Abgrenzung der Einheiten, was zum Suchen von universal gültigen Kriterien führt und zur Unifikation linguistischer Beschreibungen anregt. Lewys Typologie enthält nur subjektive ordinale Messung; der Verfasser ist sich bewusst, dass z. B. die Flexionsisolierung in allen Sprachen, die nach diesem Merkmal zusammengegruppirt wurden, in verschiedenem Masse vertreten ist (47—48), die Grösse der Differenzen wurde aber nicht gegeben. Es wäre sehr nützlich genaue Definitionen der Begriffe, die der Verfasser als Typencharakteristiken (S. 17) benützt, anzuführen und eindeutige Kriterien für das Auffinden der gegebenen Einheiten im System und/oder Text auszuarbeiten, weil die Anzahl der bisher vorgeschlagenen Indexe nicht einmal von weitem den Reichtum der Eigenschaften der Sprache bedeckt⁴.

(III) Das Ziel der Typologie ist nicht nur die Klassifikation der Sprachen nach bestimmten Eigenschaften, sondern vor allem die Feststellung der Variabilität der Eigenschaften natürlicher Sprachen und die Feststellung der Verhältnisse zwischen einzelnen Eigenschaften (ihre Verträglichkeit, Unverträglichkeit, Assoziation, Dissoziation). Beiden Zwecken kann am besten die Ausdrückung der Grösse der Eigenschaften durch quantitative Indexe dienen. Es wäre ideal eine minimale Anzahl solcher Eigenschaften zu finden, aus welcher Grösse die Grösse der maximalen Anzahl anderer Eigenschaften aus verschiedenen Ebenen der Sprache vorhergesagt werden könnte. Ein Teil dieser Abhängigkeiten ist bekannt aus der qualitativen Typologie⁵, eine Reihe der neuen wird bei der Erforschung der Sprachuniversalien aufgedeckt⁶. Das Messen wurde hier jedoch auf der Nominalskala

² J. H. Greenberg, *A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language*. International Journal of American Linguistics 26, 1960, 178—194.

³ J. H. Greenberg, o. c. in Bemerkung I, S. 71.

⁴ Ausser Greenbergs, o. c., in Bemerkung I sehe z. B. V. Krupa, *On Quantification of Typology*. Linguistics, 1965, oder F. W. Householder, Jr., *First Thoughts on Syntactic Indices*. International Journal of American Linguistics 26, 1960, 195—197.

⁵ Sehe am meisten V. Skaličkas Arbeiten.

⁶ Sehe z. B. J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Language*. Cambridge, Mass. 1963.

durchgeführt und wenn man nicht alle Sprachen (oder mindestens eine grosse Anzahl) in Betracht genommen hat, haben alle Folgerungen — die gewöhnlich in Implikationsform gegeben sind — nur eine vorläufige Gültigkeit, man kann sie für Hypothesen halten. Man kann sie sogar auch in Form statistischer Gesetzmässigkeiten annehmen, das hängt aber davon ab, wie die Auswahl der Sprachen gemacht wurde. Die Bildung der Hypothesen über die Existenz der Abhängigkeit zwischen gewissen Erscheinungen der Sprache hat jedoch für die Typologie eine fundamentale Bedeutung. Sie bieten den Grund, auf welchem man die höheren Stufen der Typologie, hauptsächlich der quantitativen, aufbauen kann.

Lewys Arbeit berührt diese Fragen noch nicht. Geschichtlich stellt sie eine Entwicklungsstufe der Typologie vor, die man als *charakterisierend*⁷ bezeichnen kann. Doch kann man durch sorgsames Studium seines Werkes viele Anregungen, die für die Typologie um neuen Gewand nützlich sein könnten, gewinnen.

G. Altmann

HENRY KUČERA, PHONOLOGY OF CZECH.

Mouton & Co, 'S-Gravenhage 1961, str. 112.

Kučerova *Fonológia češtiny* má tri časti: obsahly úvod, kapitolu o fonológii spisovnej češtiny a kapitolu o koexistencii fonologických systémov v hovorovej češtine.

V úvode sa Kučera stručne zaoberá všeobecnými otázkami — postavením češtiny medzi ostatnými slovanskými jazykmi, pomerom češtiny k slovenčine, rozdelením českých nárečí a podrobnejšie si všima rôzne podoby češtiny (spisovnú, všeobecnú a hovorovú češtinu) a ich vzájomné vzťahy. V súvislosti so spisovnou češtinou zdôrazňuje, že spisovný kód má množstvo archaizmov, ktoré sa do spisovnej češtiny dostali tak, že kodifikátori vychádzali zo staršej literatúry a nebrali do úvahy niektoré hláskoslovné zmeny, ktoré sa v českých nárečiach uskutočnili ešte pred 15. storočím. Tzv. obecnú češtinu autor pokladá za akéhosi spoločného menovateľa všetkých českých nárečí, za výsledok historického vývinu, v ktorom sa nárečové prvky majúce úzky lokálny charakter nahrádzajú prvkami spoločnými istej skupine príbuzných nárečí. Hovorovú češtinu autor nepokladá za variant spisovného kódu, odlišný od spisovného jazyka a obecnej češtiny, ale za zmes elementov, charakteristických pre obidva tieto kódy. Všima si aj polemiku českých jazykovedcov o tejto otázke. Zdá sa však, že problematiku trochu zjednodušuje (chýba mu kontakt s dnešnou češtinou).

Do fonemického inventára spisovnej češtiny Kučera zaraďuje jednak segmentálne fonémy, jednak suprasegmentálne prvky (podľa autorovej terminológie konfiguratívne fonemické entity), ktoré buď ovplyvňujú distribúciu segmentálnych foném (predely, hranice taktov) alebo na distribúciu nemajú vplyv (prízvuk, intonácia).

Pri určovaní prvkov fonologického inventára Kučera vychádza z Jakobsona a čiastočne z Hocketta a pri identifikácii foném pracuje s dvanástimi dištingtívnymi príznakmi. V snahe zjednodušiť opis distribúcie konsonantov zavádza si novú distribučnú klasifikáciu konsonantov, rozdeľuje ich na znelé a neznelé prekážkové konsonanty (obstruents). Do tejto skupiny zahrňuje tie konsonanty, pri ktorých je protiklad znelosť—neznelosť dištingtívny (*p, t, k, f, s, š, x, b, d, ě, g, z, ž, h*). K prekážkovým konsonantom pridáva ešte fonémy *c* a *č*, lebo pre ich znelé a neznelé alofóny platia tie isté pravidlá ako pre

⁷ Siehe V. Skalička, *O současném stavu typologie*. Slovo a slovesnost 19, 1958, S. 227 u. f.

ostatné prekážkové konsonanty. Ďalšiu skupinu konsonantov tvoria sonóry. Sem patria všetky tie konsonanty, pri ktorých protiklad znelosť—neznelosť nie je dištinktívny, t. j. *m, n, ň, l, r*. K tejto skupine priraduje ešte polovokál *j*. Fonémy *v* a *ř* majú osobitné distribučné postavenie. Autor ich preto nezaraďuje ani do jednej z týchto skupín, ale každá z foném tvorí samostatnú skupinu.

Segmentáciu prehovoru robí autor formálne jednak pomocou troch druhov predelov (koncového predelu '#', ohraničujúceho veľmi zhruba to, čo nazývame vetou, vonkajšieho predelu '+', signalizujúceho zhruba hranicu slov, a vnútorného predelu '=', označujúceho hranicu medzi predložkami, resp. predponami a slovom a medzi koncovkou imperatívu a kmeňom slova), jednak pomocou intonácie, ktorá môže byť buď koncová stúpavá, koncová klesavá alebo nekonecová. Tieto prostriedky vhodne kombinuje s významovým kritériom, napríklad pri definícii fonologických slov.

Kapitolka o slabike je najzaujímavejšou a najpodnetnejšou časťou Kučerovej knihy. Autor v nej podáva všeobecný model českej slabiky, ktorým vystihuje všetky možné typy slabiek v češtine a všetky možné pozície a skupiny konsonantov pred a po slabičnom vrchole. Pomocou restriktovaných pravidiel určuje fonémy, ktoré sa vyskytujú v každej z pozícií slabiky. Veľmi zaujímavý je Kučerov spôsob určovania hraníc medzi dvoma slabikami. Hranicu slabiky určuje v súlade s modelom slabiky a restriktívnymi pravidlami tak, aby sa nerozmnožili pozície a „členstvo“ (membership) týchto pozícií o nové fonémy. Ak tento postup nezaručuje jednoznačné delenie, možno ako kritérium pre určenie hraníc slabiky použiť skutočný počet dištinktívnych začiatkov a koncov slabiky pred predelom, ktoré Kučera nazýva štatistickým determinantom. Tento postup autor prevzal od O'Conora a Trima a aplikoval ho na češtinu.

V poslednej kapitole autor skúma koexistenciu fonologických systémov v hovorovej češtine. Svoje pozorovania a závery dopĺňa štatistickými údajmi. Dochádza k názoru, že hovorová čeština nie je kódom s vlastným konzistentným fonematiickým systémom, ale je to iba kompromisná forma koexistencie spisovnej a obcenej češtiny.

Kučerova kniha je prvou sústavnou fonológiou češtiny. Vyniká originalnosťou a precíznosťou spracovania i vhodnou aplikáciou najnovších metód fonologického výskumu.

Rudolf Ge deon

HANDBOOK OF MATHEMATICAL PSYCHOLOGY, vol. II, John Wiley and Sons, Inc. New York — London 1963.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že zaradenie troch jazykovedných kapitol do príručky matematickej psychológie nie je odôvodnené. Ale štúdium týchto kapitol ukazuje, že sú zreteľné styčné body medzi psychológiou a jazykovedou, najmä jazykovedou v chápaní N. Chomského, ktorý vyhlasuje, že jazykoveda musí skúmať jednak povahu schopnosti hovoriaceho rozumieť nekonečný počet nikdy nepočutých viet a tvoriť nové vety, jednak spôsob, akým hovoriaci túto schopnosť využívajú, a napokon spôsob, akým si túto schopnosť osvojujú (271).

Hcci osvojovanie schopnosti reči môže byť predmetom psychologického výskumu, v príručke sa mu nevenuje pozornosť. Prvá, vlastne II. kapitola, ktorej autormi sú N. Chomský a G. A. Miller, je úvod, v ktorom sa vysvetľujú základné pojmy generatívnej gramatiky (*Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages*, 269—321). Po výklade o algebraických aspektoch kódovania a o druhoch kódov prichádza sa k vymedzeniu jazyka a gramatiky. Jazyk sa definuje ako množina (konečná alebo nekonečná) viet (283) a gramatika ako množina pravidiel, ktoré rekurzívne špecifikujú vety jazyka (284). Gramatika pripisuje každej vete, ktorú generuje, štruktúrny opis, ktorým sa určujú prvky vety, ich poradie, vzájomné vzťahy a všetky gramatické informácie potrebné

na to, aby sa veta mohla použiť a porozumieť (285). Týmto požiadavkám vyhovuje aspoň čiastočne tzv. frázová alebo zložková gramatika (constituent — structure grammar). Podľa jej pravidiel však možno istej vete pripísať niekoľko štruktúrnych opisov (tzv. frázových ukazovateľov). Preto N. Chomský vypracoval transformačnú gramatiku: v nej sa k pravidlám frázovej gramatiky pridávajú transformačné pravidlá, ktoré zobrazujú n-ticu frázových ukazovateľov do nového, výsledného frázového ukazovateľa (299, 301).

Osobitnú pozornosť venujú autori tejto kapitoly zvukovej štruktúre. Úlohou fonologickej zložky je vyjadrovať vzťah medzi štruktúrnym opisom koncového reťazca a jeho zachytením na fonetickej rovine (307). Na fonetickej rovine možno reťazec generovať cyklickým používaním malého počtu transformačných pravidiel.

Autorom kap. 12 *Formal Properties of Grammars* (323—418) je sám N. Chomský. Jej cieľom je skúmať formálne vlastnosti frázovej gramatiky, preto v prvej časti podáva autor výklad o automatoch s konečným počtom stavov, o zásobníkovej pamäti a o prevodníkoch s konečným počtom stavov. Tieto automaty môžu generovať vety podobným spôsobom ako frázovej gramatiky, pravda, v menšom rozsahu. Znalosť jazyka nemožno charakterizovať pomocou automatu s konečným počtom stavov; možno ho použiť iba na charakterizovanie činnosti hovoriaceho, resp. počúvajúceho (390). V závere tejto kapitoly sa uvádza základné poučenie o kategoriálnych gramatikách.

V kap. 13 *Finite Models of Language Users* (419—419), ktorej autormi sú zase N. Chomský a G. A. Miller, sa podáva výklad o stochastických a algebraických modeloch. Podrobnejšie sa charakterizuje markovovský proces, odvodzuje sa H (entropia) ako miera selektívnej informácie, redundancie a miera frekvencie slov. Zaujímavý je tu pokus charakterizovať týmito hodnotami stupeň gramatičnosti generovaných viet.

V druhej časti tejto kapitoly sa skúmajú možnosti konštruovať modely vnímania jazyka na základe prepisovacích pravidiel a transformačných pravidiel.

Napokon sa hľadajú styčné body medzi jazykovým „správaním“ a správaním vôbec. Ukazuje sa, že z jazykovedy možno pre teóriu správania prebrať také pojmy ako informácia a redundancia, stupeň samozapúšťania, hĺbka postpozície, štruktúrna komplexnosť a transformačná komplexnosť, ba aj frázový ukazovateľ (v podobe tzv. plánov správania).

Pri podrobnejšom rozbere schopnosti hovoriaceho porozumieť nikdy nepočuté vety, ktorú pokladá N. Chomský za základný predmet jazykovedného výskumu, vychádza N. Chomský z de Saussurovho rozlišovania langue — parole: langue chápe ako gramatický a sémantický systém v mozgu hovoriaceho, parole ako akustický východ z hlasových orgánov človeka, resp. vhod do sluchového orgánu. Od saussurovského poňatia sa však Chomský odlišuje v dvoch bodoch: neskúma sémantickú stránku jazyka a zdôrazňuje, že jazyk musí byť zachytený ako generatívny proces založený na rekurzívnych pravidlách. Ako je známe, saussurovský štrukturalizmus nepodal uspokojivú teóriu syntaxe. Je to preto, ako správne vystihuje N. Chomský, že de Saussurov jazyk bol vlastne skladisko znakov, resp. prvkov v jazyku, ktoré sú hotové. Do tohto súboru hotových prvkov sa len neskôr začali pridávať syntagmy alebo vetné schémy, keď sa zistilo, že vety sa netvoria celkom ľubovoľne, ale podľa istého plánu. Tento názor N. Chomský striktnie zamietá. Ale v kapitole o modeloch používateľov jazyka (478—479) sa vlastne toto chápanie znovu objavuje, hoci v inej formulácii. Hovorí sa tu totiž, že prijímateľ zprávy sa snaží prijatému reťazcu znakov pripísať istú štruktúru, resp. istý frázový ukazovateľ. To teda znamená, že frázový ukazovateľ je čosi vopred dané — lenže takisto sa aj o vetných schémach uvažuje ako vopred daných.

Takéto nedôslednosti vznikajú podľa našej mienky z toho, že sa presne nevysvetľuje rozdiel medzi tým, čo človek o svojom jazyku vie, a tým, ako ho používa (por. s. 271).

Keby sa znalosť jazyka stotožnila so systémom v zmysle saussurovského langue a jeho používanie s parole, nemalo by vlastne význam zdôrazňovať, ako to na mnohých miestach robí N. Chomský, že jazyk — langue je vlastne nie statický systém, ale systém fungujúci, kým parole je využívanie tohto fungovania.

Tým menej sa nám zdá správne tvrdenie, že pre chápanie jazykového oznámenia možno konštruovať také isté stochastické a algebraické modely (421). Keby toto stotožnenie malo byť platné, museli by sme aj konštruovanie jazykového prejavu chápať ako stochastický proces. Je však známe, že to, čo sa do konštruovaného jazykového prejavu dostane, závisí predovšetkým od toho, čo chceme povedať o mimojazykovej situácii, a nie od toho, ktorý prvok prejavu je viac alebo menej pravdepodobný. Za stochastický proces by bolo možné pokladať radenie foném, resp. grafém — ale netreba zdôrazňovať, že fonémy nemajú význam a konštruované oznámenie spravidla má mať význam, preto sa konštruuje nie z foném, ale zo slov. Ani vtedy, keď sa zhodne s N. Chomským neberie do úvahy význam, nekonštruuje sa zpráva vyberaním foném podľa ich pravdepodobnosti (i keď podmienenej), ale práve podľa rekurzívnych pravidiel alebo azda podľa automatizovaných frázových ukazovateľov. Frázové ukazovatele — ako sme už nadhodili a ako sa v Chomského prácach veľmi často zdôrazňuje — majú dôležitú úlohu aj na strane počúvajúceho, i keď tam by proces počúvania — dekodovania mohol mať skôr stochastický charakter, pokiaľ sa počúvajúci nemôže domyslieť, čo bude po prijatom slove nasledovať.

Výklady obidvoch autorov sú vlastne určené pre psychológov, ktorým majú podať základné poučenie o problémoch generatívnej gramatiky. Z tohto hľadiska treba ich pokladať za inštruktívne. No nemožno sa ubrániť poznámke, že sú do veľkej miery už prekonané samým Chomským. Z referátu, ktorý N. Chomský poslal do Magdeburgu na II. medzinárodné sympóziu o znaku a systéme v jazyku *Categories and Relations in Syntactic Theory MIT 1964*, totiž vyplýva, že pri zachovaní základného poňatia systému jazyka ako generatívneho procesu sa od základu mení poňatie transformačnej zložky a že sa do značnej miery začínajú brať do úvahy aj isté významové kategórie. Má to síce za následok, že sa frázové ukazovatele stávajú komplikovanejšími, ale na druhej strane sa ukazuje, že pravidlami generatívnej gramatiky možno zachytiť derivačnú štruktúru i tých najzložitejších viet, a to bez použitia transformačných pravidiel staršieho typu.

Ján Horecký

H. V. GEORGE, REPORT ON A VERB-FORM FREQUENCY COUNT (= Monograph of the Central Institute of English, 1). Hyderabad, Central Institute of English, 1963. 51 pp.

The frequency of occurrence of phonemes, morphemes, words, parts of speech, forms, types of sentences, etc. is of basic importance in language teaching. Four groups of collaborators under the guidance of H. V. George have undertaken the elaboration of the frequency count of English verb-forms for didactic purposes. 109,000 occurrences of verbs were divided into four basic groups: (1) plain stems, (2) to + stem, (3) stem + -ed, (4) stem + -ing, within which further subdivision according to semantic aspects and context were made. The verbs were selected from various kinds of English and grouped according to the source into six types: conversation, plays, novels, travel, newspaper, and factual. The booklet includes an introduction by H. V. George (1—10) and a schedule of the distribution of verb-forms which is given in absolute and relative values according to the main groups, subgroups, and types of English (12—51).

G. Altmann

Poľský autor Andrzej Bogusławski venuje v recenzovanej práci pozornosť verbálnej prefixácii a problémom s ňou súvisiacim v súčasnej ruštine. Autor vytyčuje za predmet svojho výskumu určenie sémantických veličín, ktoré majú svoje exponenty v prefixálnych komponentoch ruských slovies, a ich vlastnosti gramatické. Tieto sémantické veličiny nazýva autor semémami. Seméma je v autorovej terminológii dosadením za „vyabstrahovaný vzťah určitej vlastnosti skutočnosti k fonetickým vlastnostiam, ktorý sa realizuje v nejakom konkrétnom sémantickom vzťahu s určitými fonetickými vlastnosťami alebo v rozličných takých konkrétnych vzťahoch“ (str. 12.). Každý taký vzťah je variantom semémy a fonetické vlastnosti vstupujúce do takého vzťahu sa nazývajú exponenty. Minimálna seméma je séma.

Za zásadné gramatické problémy ruskej verbálnej prefixácie pokladá autor problémy a) súvisiace s rozlišovaním prefixálnych formácií jednovidových nedokonavých i jednovidových dokonavých i formácií vystupujúcich v obidvoch vidoch; b) vyplývajúce z vplyvu prefixov na prechodnosť slovesa; c) súvisiace s delením prefixov na prefixy spĺňajúce úlohy „gramatické“ a „lexikálne“.

Z rozboru prefixálnych slovies ako приоткрыть, пописать, зазвучать, попрыгать a pod. prichádza autor k uzáveru, že prefixálne formanty reprezentujú semémy troch rozličných gramatických typov. Tieto prefixálne formanty sa opisujú v zhode s rozdelením na tri skupiny, zodpovedajúce trom typom semém, a to: 1. semémam vystupujúcim v selekcii (tieto skupiny nazýva „selekčnými formantami“), 2. semémam vystupujúcim v determinácii (tieto skupiny nazýva „determinačnými formantami“) a 3. semémam vystupujúcim v závislosti (tieto skupiny nazýva „závislými formantami“). Toto delenie má zodpovedať miestu semémy daného druhu v syntagmatickom rade.

Prefixálne formanty sú opísané podľa nasledujúcej schémy: 1. Formácie, označené značkou *F* (orientácia v realizácii formantov: príklady slovies uvedených v slovníkoch alebo osobitne v prípade formácií tvoriacich hromadné série i vznikajúcich voľne, typy takých slovies i príklady na ne). 2. Textové príklady, označené značkou *T* (podrobne sa tu skúmajú slovesá zriedkavejšie používané i „neologizmy“, najmä z prác Majakovského, ktoré sú vhodným materiálom na skúmanie formantov). 3. Sémantická charakteristika i s prípadnými úvahami gramatickými, označená značkou *S*.

Základom práce je spomínané delenie prefixálnych formantov na selekčné, determinačné a vzájomne závislé.

Selekčné formanty sú charakterizované ako analogické „jadru“ slovies, ktoré majú procesuálny obsah, ich základná gramatická odlišnosť sa týka pomeru prechodnosti alebo neprechodnosti formácie. Na príkladoch sa poukazuje na skutočnosť, že pre prechodnosť alebo neprechodnosť je rovnako dôležitý význam formantu ako i základu, pretože prechodnosť alebo neprechodnosť sa spája s formantom pod podmienkou, že to dovoľuje charakter významu základu.

Zastavíme sa pri pojme „charakter významu základu“. Je to v autorovej terminológii dosadenie toho, čo vytvára zlučiteľnosť dvoch komponentov — prefixu a slovesného základu — v novú kvalitu. Autor sa touto závažnou otázkou hlbšie nezapodieva, ani nepodáva pre svoje delenie exaktnejšie kritériá. Len neujasnenosťou otázky zlučiteľnosti uvedených komponentov ako i intuitívnym prístupom k riešeniu možno vysvetľovať formulácie, na ktoré poukážeme ďalej.

Ako prvé medzi selekčnými formantami súvisiacimi s prechodnosťou sa uvádzajú „formanty súvisiace s pozíciami smerovými s významami premiestňujúco-lokalizačnými“.

Ide tu v podstate o prefixáciu pohybových slovíes. S formuláciami, ktorými sa uvádzajú slovesá vytvárajúce s určitými predponami vydelené skupiny, nemožno súhlasit. V práci sa sústavne používajú takéto formulácie: Pre formanty *от-, вы-* sú charakteristické také základy, ako *-глотать, -грызть, -ломать, -лизать, -махнуть, -скрести, -трясти*;... pre formant *от-* sú charakteristické také základy, ako *-болеть, -гнить, -гореть, -кипеть, ...* Formuláciu „Základy charakteristické pre formant“ (pričom sú tieto základy uvedené slovcem „ako“, poukazujúcim na ľubovoľnosť výberu) možno i ľubovoľne chápať. Adekvátnejšie je vyjadrenie použité napr. pri predpone *у-*: Formant *у-* (umiestniť) vystupuje pri základoch: *-верстать, -вить, -гнездиться, -клясть, ...*

Podľa nášho názoru uvádzané slovesá často nespádajú pod vymedzenie v nadpise. Napr. v skupine *про-*: *-жужжать, -мелькнуть, -пыхтеть, -сверкать, -свистать, -скрипеть, -стучать* a pod. formant *про-* nesúvisí s „pozíciami smerovými“. Ide tu o väčšie rozdiely, ktoré nestačí uviesť všeobecným konštatovaním, že časť formantov sa spája s inými základmi, najmä s významom konkrétnej činnosti. I „význam konkrétnej činnosti“ je málo presné označenie a nepostačuje pri klasifikácii pre dané ciele. Kde autor triedi predpony podľa sémantických aspektov, podáva určenia jednotlivých skupín na základe svojsky chápaných príznačov. Nemožno venovať pozornosť všetkým skupinám, len na ilustráciu uvedieme napr.: *у-(I)* umiestnenie istého kvanta predmetov v danom mieste napriek ťažkostiam, ktoré s tým súvisia, uvedené príkladom „Уложила бельё в старенький комоден“ (Prečo „napriek ťažkostiam“?) Ďalej: *по-* priblíženie vznikajúce v súvisi so skoršími momentmi oddalovania od určeného miesta v smere priblíženia predmetu. Príklady: „Против их инженерских — бухгалтерских числ не попереш, с винтовкою войдя“ alebo: „...когда санюлоты поволокли на ашафот королеву“ (Z čoho sa tu dá usudzovať na „skoršie momenty oddalovania“?). Celkove možno konštatovať, že autorove triediace kritériá nie sú dostatočne objektívne podložené. Sú i skupiny nadpísané napr.: „Formácie typu приколдовать“ alebo: „Formácie typu *от-, у-* -мерить“, čo už vôbec ukazuje na ľubovoľnosť výberu. K posledným formáciám sa radia tieto slovesá: *от-*: *-весить, -ложить, -роить, -слюнить, -считать, -сшать, -копать*; *у-*: *-весить, -считать* ako tvoriace „formanty súvisiace s predmetom adresáta“. Podľa nášho názoru ťažko nájsť spoločného menovateľa pre takto zoradené slovesá.

Formanty determináčn é sú súhrnom takých formantov, ktoré sa týkajú rozličných okolností procesu: priestranstva, množstva, akostí, vzťahu k iným procesom a pod.

Formanty vzájomnej závislosti sú vydelené na základe vzájomnej závislosti medzi formantom a slovesným základom.

V tejto súvislosti sa autor dotýka problémov súvisiacich s pojmom „aspektu“. Pokladá za mylné tézy, podľa ktorých v ruštine (i v iných slovanských jazykoch) jestvuje odlišná gramatická trieda, v ktorej vystupujú len členy odlišujúce *писать* od *написать, изменять* od *изменить* a pod. Ďalej sa autor zamýšľa nad vymedzením pojmov nedokonavého a dokonavého vidu. Všetky slovesá charakterizuje ako označujúce situačné obsahy, to jest vystupujúce vo vzťahu k vymedzeniu časových momentov. Vid podľa neho spočíva vo vzťahu obsahu slovesa k času. Obsah slovesa nedokonavého vidu je pojatý ako patriaci k časovému úseku, ktorého iné obsahy vystupujú spolu s daným obsahom. Obsah dokonavého slovesa je pojatý ako predchádzajúci v pomere k vymedzenému časovému úseku. Autor ďalej ilustruje uvedené uzávěry o závislosti času a vidu príkladmi.

S takto vymedzeným charakterizovaním vidu by bolo možné polemizovať. V jazykovednej literatúre sa stretávame s rozličnými definíciami slovesného vidu. Podľa A. Dostála ide pri dokonavosti o celkové poňatie, vyplývajúce z postoja hovoriaceho k vonkajšej udalosti a pri nedokonavosti o necelkové (neucelené) poňatie deja (*Studie o vidovém systéme v staroslověněštine*, Praha 1954, 16).

Rozličné teoretické chápanie otázky súvisiacej s problematikou slovesného vidu nemôže natoľko ovplyvňovať celkový ráz práce, ktorej cieľom je triedenie prefixov podľa významu. Riešeniu tejto problematiky sa však nemožno vyhnúť pri tlmočení svojho stanoviska k tzv. gramatickým predponám.

Tento otázku sa dotýka autor v ďalšom odseku, kde hovorí o jednoduchej perfektívnosti. Má tu na mysli dokonavé slovesá typu изменить, записать, решить, сделать vytvárajúce podkategóriu jednoduchej perfektívnosti. Tieto po plnom „vyčerpaní sa“ zhodné s povahou procesu označujú obsah toho, čo nazýva autor „zakončeným priebehom“.

Boguslawski venuje pozornosť otázke, či prefixy môžu byť exponentmi jednoduchej perfektívnosti. Uvádza názory pre a proti a z oponovania proti názoru J. S. Maslova je jasné autorovo ponímanie danej otázky. Onen minimálny stupeň významovej zmeny (ktorý pripúšťa J. Maslov pri tzv. prázdnych predponách), vyvolaný prefixom popri perfektívnosti, môže podľa autora byť len psychologicko-asociačnou okolnosťou, a teda nie je záležitosťou skutočne významovou, ale patrí do úplne inej roviny javov. Autor pracuje s vidovými predponami a skúma sporné otázky doterajšieho vymedzovania inventára prefixálnych párov typu написать — писать. Autor danej práce venoval problematike perfektivizujúcej úlohy predpôn osobitnú štúdiu (*Prefixálne pary aspektové a semantika prefixálna časovníka ruského jazyka*, Slavia orientalis IX, 1960, č. 1), kde v závere píše: „Väčšina slovesných predpôn v ruštine má popri iných významoch osobitný význam jednoduchej perfektivizácie („čistej dokonavosti“, „dokonavého vidu“).

Ďalej si autor všima otázky tzv. „imperfektivizujúcej druhej derivácie“. Polemizuje s názorom, že za perfektívne sloveso k neperfektívnemu možno pokladať len také prefixálne sloveso, ku ktorému nemožno utvoriť sekundárne imperfektívum. Poukazuje na skutočnosť, že slovesá ako напр. есть, пить majú dokonavé protiklady съесть, выпить, ku ktorým možno utvoriť druhotné nedokonavé slovesá съедать, выпивать. A есть — съесть, пить — выпить sa rovná páru делать — сделать, hoci k tomuto druhotné imperfektívum utvoriť nemožno. I keď rady пить — выпить — выпивать, есть — съесть — съедать môžu byť rozlične chápané (выпить ako dokonavý protiklad k пить a выпивать ako nadpárové imperfektívum, выпить ako spôsob slovesného deja, vyjadrujúci rezultatívnosť, alebo čiste ako dokonavý člen v dvojici выпить — выпивать), pokladáme za správny záver autora, že jestvovanie „druhého imperfektívneho derivátu“ nemôže byť kritériom hodnotenia pomeru medzi slovesom prefixálnym a jeho bezprefixálnym korelátom.

Autor v práci narába s bohatou literatúrou o danej problematike. Škoda, že v práci z roku 1963 nie sú využité i poznatky, ku ktorým dospel A. V. Isačenko v knihe „Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, Морфология II (Bratislava 1960), venujúcej ruskej prefixácii podstatnú časť a nastolujúcej mnoho nových problémov. V dnešnom štádiu výskumu otázok prefixácie treba vychádzať z rozlišovania slovesného vidu a spôsobu slovesného deja ako základu pre riešenie mnohých ďalších problémov s tým súvisiacich alebo aspoň zaujať k tomuto rozlišovaniu svoje stanovisko.

Recenzovaná práca ako celok je prínosom v sérii prác, ktoré venujú pozornosť verbálnej prefixácii v ruštine a prefixácii vôbec. Autor pristupuje k riešeniu problematiky z vlastných nových pozícií, triedi ruské prefixy na základe súvislostí so slovesným základom a pôsobenia týchto dvoch zložiek vzájomne na seba. Cenné je úsilie hľadať v slovesnom základe tie prvky, ktoré podmieňujú spájanie s určitými predponami, čiže určovanie charakteru významu základu. Toto je úloha veľmi dôležitá, avšak ťažká a zatiaľ nevyriešená. Pre vytváranie jednotlivých skupín predponových sloves v rámci uvedeného hľadiska by bolo potrebné vypracovať si vyhovujúcejšie kritériá, prípadne pokúsiť sa

použiť exaktnejšie metódy výskumu. I keď prístup k riešeniu problematiky súvisiacej s prefixáciou v ruštine je v práci Boguslawského zaujímavý a podnetný, výsledky dostatočne nepresvedčujú.

Ella Sekaninová

ZDZISŁAW STIEBER, ATLAS JEZYKOWY DAWNEJ ŁEMKOWSZCZYŻNY. Łódź, zoš. 1 — 1956, zoš. 2 — 1957, zoš. 3 — 1959, zoš. 4 — 1960, zoš. 5 — 1961, zoš. 6 — 1962, zoš. 7 — 1963, zoš. 8 — 1964.

V roku 1964 vyšiel posledný, ôsmy zošit pozoruhodnej atlasovej publikácie o ukrajinských nárečiach na východnom poľsko-slovenskom pohraničí. Vzácná dokumentárnosť materiálu tohto diela je najmä v tom, že na poľskej strane ide o nárečie obyvateľstva, ktoré už tam dnes nežije. Zaujímavá je história tohto materiálu, ako ju podáva autor v Úvode k prvému zošitu.

R. 1934 a 1935 autor, dnes všeobecne známy slavista, profesor na Varšavskej univerzite, zozbieral nárečový materiál v ukrajinskej oblasti terajšieho Krakovského a Rzeszowského vojvodstva (na tzv. Łemkowszczyżne) a na priľahlej ukrajinskej nárečovej oblasti na slovenskej strane. Materiál, aby bol ľahšie porovnávateľný, zozbieral podľa jednotného dotazníka, ktorý mal 391 otázok z oblasti hláskoslovia, morfológie a slovníka. Najdôležitejšie výsledky tohto výskumu autor uverejnil ešte pred druhou svetovou vojnou vo viacerých štúdiách, z ktorých zvláštnu pozornosť si zasluguje najmä spracovanie toponomastického materiálu z uvedenej oblasti, zozbieraného popri spmínanom výskume. (Úplný zoznam autorových príspevkov týkajúcich sa tejto oblasti je na konci 8. zošitu.) Celý materiál autor spracoval vo forme monografie pod titulom *Dialekt Łemków*, ktorú pred vypuknutím vojny odovzdal do tlače, no pre známe vojnové udalosti práca nevyšla. Po vojne na základe poľsko-sovietskej dohody z r. 1944 tamojšie ukrajinské obyvateľstvo sa presťahovalo do USSR. Týmto autorov materiál sa stal cenným dokumentom jazykovej minulosti uvedenej oblasti, preto sa autor rozhodol vydať ho čo najkompletnejšie. Tomu najviac zodpovedá atlasová podoba. A tak máme dnes pred sebou osem zošitov, v ktorých je 416 máp s veľmi zaujímavým nárečovým materiálom.

Každý zošit recenzovaného atlasu obsahuje 50 máp (len posledný má 66) a vysvetlivky k mapám. V Úvode k 1. zošitu autor vysvetľuje spôsob zbierania a zapisovania materiálu a systém spracovania máp. Všetok materiál autor väčšinou zozbieral sám priamou metódou v 46 bodoch, z toho v 7 na Slovensku. Okrem toho získal nekompletný materiál z 39 bodov. Materiál zapisoval prísne foneticky, pričom však v niektorých jednotlivostiach, ako to sám priznáva, sa dopustil menších chýb a nedôsledností (pri zápise pernie, bilabiálneho *v*; p. I, 9). Celkove sa autor dost pesimisticky vyjadruje o presnosti svojich zápisov a spomína ťažkosti, aké mal pri čítaní zápisov po takom veľkom časovom odstupe, pričom nemal možnosť dodatočnej kontroly. Pri samotnom zápise autor používa bežnú poľskú transkripciu, doplnenú, pravda, špeciálnymi znakmi pre niektoré ukrajinské hlásky odlišné od poľských. Mapy sú spracované symbolovou metódou, pričom jednofarebnými, vnútri členenými smybolmi pri každom vyskúmanom bode sa zaznačuje zvuková podoba obvyčajne celého mapovaného slova. Niektoré mapy sú javové (predstavujú napríklad istú skupinu hlások alebo len istú hlásku v určitom slove, istú flektivnú koncovku ap.).

Materiál recenzovaného atlasu má veľkú cenu najmä pre slavistiku, pretože zachytáva jazyk svojím pôvodom patriaci do východoslovenskej skupiny jazykov, no veľmi ovplyvnený dvoma západoslovenskými jazykmi, poľštinou a slovenčinou, pretože bol medzi

ne niekoľko storočí vŕklineňý. To sa odráža najmarkantnejšie v jeho slovníku a tá časť atlasu má vari najväčšiu cenu. Už aj po zbežnom nahliadnutí do materiálu nachádzame tu také typicky slovenské (presnejšie východoslovenské) slová, ako napr. *lem* (= len), z ktorého pochádza aj názov uvedenej oblasti u autora recenzovanej práce, ďalej slová ako *paľunka* (= pálenka), *hača* (= žriebä), *hej* (= áno), *statok*, *dzecko* (= decko), *chvyľa* (= počasie) a mnoho iných. Prirôdzené, že je tu mnoho výpožičiek aj z poľských nárečí, napríklad v slovách ako *gadati*, *hadati* (= hovoriť), *ogin* (= oheň), *planro* (= povala nad stodolou) ap. Samozrejme, že je v uvedenom nárečí hodne slov typických len pre opisované nárečie (často sú to tzv. „karpatské“ slová súvisiace s pastierskou kultúrou), ako napr. *vyhlät* (= okno), *zaran* (= zajtra), *merynda* (= jedlo pastiera), *rumegati* (= žuť, o ovci) ap.

Zo slovtvorných znakov typicky slovenských treba tu uviesť predovšetkým predponové *choc-*, *hoci-* a *da-* v prípadoch ako *chodzjaky*, *chockody*, *dachto*, *dašto* ap. Z morfológických znakov medzi slovenské vplyvy treba pripočítať rozšírenie koncovky I. os. sg. typu *robim*, *musim*, I. os. pl. *-me*, inštr. pl. adjektívneho a zámenného skloňovania na *-yma* al. *-ima* ap.

Medzi slovenské vokalické vplyvy treba započítať predovšetkým mnohé formy s *trat*, *tlat* (napr. *zdravja*, *strana*, *zlato*, *kyčaňiči*, *vyaky* ap.), výskyt velárneho *n* v skupine *nk* a vari aj vokalizované formy typu *chrybet*, *kyrve*, *hyrmit* ap.

Mnohé nevýchodoslovenské znaky tohto nárečia však možno rovnako dobre pokladať za východoslovenské i poľské. Také sú napríklad prízvuk na predposlednej slabike slova, zmena polomäkkých *s'*, *z'* na mäkké *ś*, *ź* (hoci medzi poľským a východoslovenským *ś*, *ź* je foneticky značný rozdiel), formy *znam*, *mam*, mnohé slová s príponou *-isko* ap. Iné znaky lemkovských nárečí treba pripísať vplyvu susedných poľských nárečí. Prirôdzené, že nie všetky spomínané znaky, ktoré nás najviac zaujímajú, majú rovnaké rozšírenie. Práve v tom je veľká hodnota recenzovanej práce, že podáva bližšie informácie o výskyte spomínaných znakov a o ich geografickom rozšírení vzhľadom na susedné slovenské a poľské nárečia. (Podrobnejšie o poľských a slovenských vplyvoch na uvedené nárečia hovorí Z. Stieber v článku *Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków*. Sprawozdania PAU XLI, 1936, 45—50). Týka sa to predovšetkým územia na poľskej strane, pretože na podrobnej a veľmi precíznej charakteristike ukrajinských nárečí na území Slovenska tiež vo forme atlasu u nás pracuje V. Latta.

Recenzovaná práca Z. Stieberta by mala byť popudom pre atlasové spracovanie (ale aj vydanie tlačou) všetkých — aj menších — oblastí, kde sa stretávajú viaceré nárečové systémy, najmä príbuzných jazykov. Týmto by slavistika získala nesmierne cenný materiál.

F. Buffa

IZ ISTORII SLOV I SLOVAREJ. OČERKI PO LEKSIKOLOGII I LEKSIKOGRAFI. Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1963. Str. 184, cena 73 kop.

Pri príležitosti V. medzinárodného sjazdu slavistov v Sofii vyšiel za odbornej redakcie prof. B. A. Larina zborník štúdií venovaný otázkam dejín slov ruského národného jazyka, slovnej zásobe spisovateľov, dejinám nárečových slov, termínov a slovníkov.

Popredné miesto zaujímajú v tomto zborníku príspevky z dialektológie súčasnej i historickej (10 z 19 príspevkov).

V. S. Vaščenko hodnotí význam výskumu nárečovej lexiky pre poznanie vývinu a diferenciacie nárečí, pričom vychádza zo skúseností získaných pri lexikálnom výskume ukrajinských nárečí v 180 bodoch Podnepria v oblasti od Kijeva po Čierne more. Vývinový

pohyb v nárečovej lexike ilustruje na ukrajinskom nárečovom materiáli. Uvedené dôvody pre aktuálnosť a vedeckú závažnosť lexikálneho výskumu môžu byť povzbudením i pre lexikálny výskum slovenských nárečí.

Na bohatom dialektologickom lexikálnom materiáli (najmä z kartoték Pskovského nárečového slovníka, zo slovníka pečorských nárečí i z rozličných nárečových slovníčkov v štúdiách a v monografiách) je založený príspevok *Ruské názvy rýb* od A. S. Gerda, A. I. Korneva a M. P. Ruskovej, v ktorom sa spracúva 966 ruských názvov rýb. Autori poukazujú na geografické rozšírenie jednotlivých názvov rýb v rozličných oblastiach ruského jazykového teritória. Zaujímavé je napríklad zistenie, že najviac zo skúmaných názvov rýb je známych v severoruských nárečiach (223 z 966). Autori venovali značnú pozornosť aj porovnaniu ruských názvov rýb s inoslovanskými názvami; slovenský materiál však využívajú len v skromnej miere (napr. *okúň*, *hlaváč*, chybne „hlavač“ (1), *nosar* — Acerina, slov. správne *hrebenačka*). Pozoruhodné sú aj uvedené príklady na rozdielnú významovú náplň tohože názvu rýb v rozličných ruských nárečiach. Štúdia je cenným prínosom nielen pre ruskú, ale aj pre celoslovanskú ichthyológiu.

Z výsledkov súčasného nárečového výskumu vychádza príspevok L. A. Ivaška o významoch slova *mesto* v severoruských nárečiach. Pohľad na významovú diferenciaciu slova „mesto“ v nárečiach dokresľuje autor rozborom významového členenia tohto slova v najstarších staroruských jazykových pamiatkach. Autor dospieva k zisteniu, že v nárečiach nastalo väčšie štiepenie významov ako v spisovnom jazyku. Prirodzene, v dnešných nárečiach nezachovali sa v plnom rozsahu všetky pôvodné významy známe zo starších pamiatok. Napríklad význam „mesto, osada“, známy zo staroruského jazyka, zachoval sa len v juhozápadných nárečiach ruského jazyka (a v západoslovanských jazykoch), pričom sa tento význam lexikalizoval a foneticky odlišil (porov. napr. ukr. *místo* = „mesto“, *misce* = „miesto“). Pozoruhodné sú i mnohé nárečové čiastkové, konkrétne významy slova „mesto“ (napr. „sedadlo na sedliackom voze alebo na saniach“; „miesto na spanie, posteľ, perina“ ap.) a postupné oslabovanie lexikálneho významu vo frazeologických spojeniach (napr. *neboľšoje mesto* = „nemnogo“, *vsjako mesto* = „vsjo“ ap.). Významy slova „mesto“ v severoruských nárečiach pokladá autor za preukazný príklad samostatného rozvoja nárečovej slovnjej zásoby.

Vysvetleniu doposiaľ nepovšimnutého juhorského nárečového slova *škarma* (= „otvor pre veslo“) venoval pozornosť B. L. Bogorodskij. Zisťuje, že slovo je talianskeho pôvodu a že ho priniesli do Černomorskej oblasti Janovčania (porov. janov. *scarmo*, benát. *schermo*) ešte v stredoveku. V staroruských jazykových pamiatkach sa však toto slovo nezachovalo, lebo sa nedostalo do slovnjej zásoby rybárov z vnútrozemia.

Ďalšie príspevky sú zamerané viac na historickú dialektológiu. Širší teoretický dosah má štúdia O. S. Mžeľskej *Dialektizmy v jazyku stredovekých písomných pamiatok*, v ktorej sa autorka pokúša vymedziť pojem dialektizmov vo vzťahu k staroruskému obdobiu. Zdôrazňuje pri tom fakt, že ruský spisovný jazyk v stredoveku zachoval sa v rozličných nárečových obmenách. Pri skúmaní týchto historických dialektizmov postuluje porovnávať iba pamiatky z jedného historického obdobia, ktoré vznikli v rozličných feudálnych centrách, čo však nevyklučuje nutnosť skúmať i príslušné paralely v južných a západoslovanských jazykoch. Nevyhnutné je, prirodzene, i porovnávanie so súčasnými ruskými nárečiami. Pritom sa však neslobodno dať zviest dnešnými predstavami o dialektizmoch a ich rozšírení. Skutočnosť, že slovo je doložené v historickom materiáli len dvoma-troma dokladmi nie je ešte dostačujúcim dôkazom o jeho lokálne obmedzenom výskyte. Autorka sa napokon pokúša o isté triedenie historických dialektizmov na základe ich vzťahu k súčasnej nárečovej lexike. Príspevok je svojimi myšlienkami podnetný i pre skúmanie dialektizmov v starých slovenských jazykových pamiatkach, i keď slovenská problematika má svoje osobitné, špecifické znaky.

Interpretáciou historických dialektizmov sa zaoberá V. P. Felicinová v príspevku *Nárečové znaky v prísloviach zo 17. stor.* Výsledkom jej materiálového rozboru je spresnenie staršieho názoru o nárečovom pôvode skúmaných prísloví a ich lokalizácia do severnejších oblastí (novgorodskej, pskovskej, archangelskej).

Z oblasti historickej lexiky čerpajú aj ďalšie príspevky, rozbor staroruskej gréckej konverzačnej príručky (L. S. Kovtun, „Reč tonkoslovija gréčeskago“ kak istočnik izučenia ruskogo obichodnogo jazyka XV—XVI vv.) i príspevky zo staroruskej terminológie (M. A. Sokolová, Iz prošlogo ruskogo terminologii; S. S. Volkov, Ob administrativnoj terminologii Moskovskoj Rusi a I. S. Chaustovej, Iz istorii socijalnoj leksiki „Vedomostej“ 1703 g.).

K témam z historickej lexikológie pripája sa aj príspevok A. I. Lebedevovej podávajúci rozbor a výklad toponymických termínov z pskovskej oblasti.

Ďalší zaujímavý okruh zborníka tvoria príspevky so zameraním semaziologickým a etymologickým. V popredí stojí štúdia B. A. Larina *Ob archaïke v semantičeskoj strukture slova (jar — jur — buj)*, založená na širokom slovanskom porovnávacom základe. Podrobným semaziologickým rozborom týchto slov v slovanských jazykoch autor dospieva k záveru, že tieto slová s rovnakou semantickou štruktúrou, so zrejším splyvaním niektorých významových odtienkov, neobvyklým v dnešných časoch, musia pochádzať ešte z predfeudálneho obdobia. Nové etymologické súvislosti medzi slovami „stena, steň, teň a seň“ prináša J. V. Otkupščikov, ktorý vidí pôvod týchto slov v ide. koreni *(s)teg— (= „pokryvať“). V zborníku sú aj dva príspevky z dejín lexikografie. I. P. Kruopas načrtáva dejiny litovsko-ruskej a rusko-litovskej lexikografie v 19. stor. a I. M. Malčevová analyzuje Sokolovov cirkevno-slovansko-ruský slovník z r. 1834. Súčasťou lexikografickou problematikou dvojazyčných prekladových slovníkov sa zaoberá G. A. Lilič (najmä v súvislosti s pripravovaným česko-ruským slovníkom k trilógii M. Pujmanovej).

Trochu bokom od ústrednej historicko-dialektologickej problematiky zborníka stoja príspevky zamerané na výskum slovnej zásoby a jazyka ruských spisovateľov A. P. Čechova a A. N. Tolstého. V. V. Gurbanov v príspevku o lexike poviedok A. P. Čechova sleduje najmä možnosti štylistického využívania a funkčnej náplne niektorých slov u Čechova. J. M. Isserlin v Poznámkach o jazyku poviedok A. P. Čechova analyzuje Čechovovo jazykové majstrovstvo, poukazuje na spisovateľovu schopnosť hlboko preniknúť do zákonitostí ruského jazyka a svojským spôsobom využívať charakteristické zvláštnosti ruského gramatického systému i ruskej lexiky. O. N. Semenovová skúma sémantickú komplikovanosť jazyka v Tolstého historickom románe Peter I. Za charakteristickú črtu Tolstého historickej štylizácie pokladá prestavbu sémanticko-štylistického systému súčasného spisovného ruského jazyka, v dôsledku ktorej nastáva modifikácia, utvorenie svojského sémanticko-štylistického systému. Na viacerých preukazných príkladoch autorka ukazuje, ako Tolstoj majstrovsky využíva súčasnú i historickú významovú diferenciaciu slov. Pre Tolstého historický román je charakteristická významová komplikovanosť slov, ktorá sa môže realizovať v pláne jedného alebo dvoch lexikálnych systémov (synchronická a diachronická mnohoaspektovosť) a výsledkom ktorej je neopakovateľná umelecká svojráznosť historického románu Tolstého.

Sborník spomínaných štúdií zo súčasnej a historickej lexikológie a lexikografie je cennou mozaikou nových pohľadov na rôznorodé čiastkové lexikologické problémy, v doterajšej literatúre ešte málo rozpracované. Všetky príspevky vychádzajú z bohatých zbierok súčasného i historického, nárečového i spisovného materiálu a prinášajú pozoruhodnú interpretáciu jazykových skutočností.

K. Habovštiaková

- J. Atkins, *The Meaning of Kinship Terms*. Reprinted by the Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- C. E. Bazell, *On the Problem of the Morpheme*. Reprinted by the Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- G. Bergmann, *Meaning and Existence*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- M. Black, *The Importance of Language*. Prentice Hall, Englewood Cliffs
- D. L. Bolinger, *On Defining the Morpheme*. Reprinted by The Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- I. Bordelois, *Perspectiva de la estilística*. Universidad de Buenos Aires, Departamento de lingüística y literaturas clásicas. Buenos Aires 1962.
- S. Chatman, *Linguistics, Poetics, and Interpretation*. Reprinted by The Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- L. J. Cohen, *The Diversity of Meaning*. Methuen and Co., London.
- H. C. Conklin, *Hanunoo Color Categories*. Reprinted by The Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- W. S. Cooper, *Set Theory and Syntactic Description*. Mouton and Co., The Hague 1964.
- H. Freudenthal, *Design of a Language for Cosmic Intercourse*. North-Holland Publishing Co. Amsterdam 1960.
- H. W. George, *English Verb Form Frequency Count*. Central Institute of English, Hyderabad 1963.
- M. A. K. Halliday, *Categories of the Theory of Grammar*. Reprinted by the Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- G. Herdan, *Quantitative Linguistics*. Butterworth and Co., London 1964.
- G. Herdan, *The Structuralistic Approach to Chinese Grammar and Vocabulary*. Mouton and Co., The Hague 1964.
- W. F. Irmscher, — E. R. Hagermann, *Language of Ideas*. Reprinted by The Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.
- G. Küng, *Ontologie und logische Analyse der Sprache*. Springer-Verlag, Wien 1963.
- E. Lewy, *Der Bau der europäischen Sprachen*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1964.
- C. Muller, *Essai de statistique lexicale*. Librairie C. Klincksieck, Paris 1964.
- F. F. Odendaal, *Die Struktuur van die Afrikaanse Wortelmorfeem*. H. A. U. M. Boekhandel, Pretoria 1962.
- Philosophy and Ordinary Language*. Edited by C. E. Caton. University of Illinois Press, Urbana 1963.
- P. S. Ray, *Language Standardization*. Studies in Prescriptive Linguistics. Mouton and Co., The Hague 1963.
- R. H. Robins, *General Linguistics*. An Introductory Survey. Longmans, Green and Co., London 1964.
- V. H. Yngve, *A Model and an Hypothesis for Language Structure*. Reprinted by The Bobbs-Merrill, Indianapolis, Ind.

Oprava: V 1. čísle XVI. roč. (1965) na str. 90 má 9. riadok zdola správne zniet: P. Novák a P. Sgall odsudzujú pojem „zvláštnych (špeciálnych) zákonov vývoja jazyka“... (Red.)

OBSAH

Ján Bosák, Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations	120
Ladislav Dvonč, K alternácii <i>g/dž, g/ž, g/č</i> a <i>g/ø</i> v spisovnej slovenčine	120
K otázke <i>ä</i> v spisovnej slovenčine	136
Adriana Ferenčíková, K výkladu platnosti rytmického zákona v slovesných tvaroch typu <i>kúpia, súdia</i> v stredoslovenských nárečiach	51
Ondrej R. Halaga, Meno mesta Prešova vo svetle jazykových a historických súvislostí	165
Rudolf Krajčovič, Historickofonologické predpoklady vokalizácie jerov v strednej slovenčine	142
Ábel Král, Činnosť jazyka pri artikulácii perných spoluhlások v súvislej reči	3
Milan Majtan, Ku kvantite hontiansko-novohradského vrchárskeho nárečia	155
Eugen Pauliny, Dvadsať rokov slovenskej jazykovedy	113
Štefan Pečiar, Funkcie slovesnej predpony <i>vy-</i> v slovenčine	38

Rozhľady a diskusie

Vincent Blanár, Onomastický výskum na Slovensku	73
Ferdinand Buffa, K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí	79
Ján Horecký, Teória modelovania v jazykovede	63

Zprávy a posudky

Tadeusz Lehr — Spławiński mŕtvy. J. Stanislav	187
Za akademikom Štefanom Kniezsom. Š. Ondruš	189
Rumunská lingvistika, jej úspechy, úlohy a perspektívy. J. Hušková	86
Slavica Pragensia IV. J. Oravec	90
Universals of Language. V. Krupa	98
S. Marcus, Lingvističá matematicá. J. Horecký	103
Computational Linguistics I, II. J. Horecký	105
P. L. Garvin, On Linguistic Method. J. Horecký	191
Problemy strukturnoj lingvistiki I, II. K. Buzássyová	192
W. V. O. Quine, Word and Object. P. Cmorej	196
E. Lewy, Der Bau der europäischen Sprachen. G. Altmann	199
Henry Kučera, Phonology of Czech. R. Gedeon	201
Handbook of Mathematical Psychology. J. Horecký	202
H. V. George, Report on a Verb-Form Frequency Vount. G. Altmann	204
A. Bogusławski, Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim. E. Sekaninová	205
Zdzisław Stieber, Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. F. Buffa	208
Z istorii slov i slovarej. K. Habovštiaková	209
A. Ellegard, A Statistical Method for Determining Authorship. G. Altmann	106
A Survey of New Literature on Oceanic Linguistics. G. Altmann — J. Genzor — V. Krupa	107
Knihy, ktoré došli do redakcie	112, 212

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Босак, Частота фонем и букв в словацком языке и нумерическое выражение некоторых фонологических отношений	120
Ладислав Двонч, О чередовании <i>g/dž</i> , <i>g/jc</i> , <i>g/c</i> , <i>g/č</i> и <i>g/š</i> в литературном словацком языке	20
К проблеме <i>ä</i> в литературном словацком языке	136
Адриана Ференчикова, К толкованиям действительности ритмического закона в глагольных формах типа <i>kúria</i> , <i>súdia</i> в среднесловацких говорах	51
Ондрей Р. Халага, Название города Прешова в свете языковых и исторических фактов	165
Рудольф Крайчович, Историко-фонологические предпосылки вокализации еров в центральных словацких говорах	142
Абел Краль, Деятельность языка в артикуляции словацких губных согласных в связной речи	3
Милан Майтан, К долготе в говорах горной области Гонт-Новоград	155
Еуген Паулины, Двадцать лет словацкого языковедения	113
Штефан Пециар, Функции глагольной приставки <i>vy-</i> в словацком языке	38

Обзоры и дискуссия

Винцент Бланар, Ономастические исследования в Словакии	73
Фердинанд Буффа, К вопросу об исследовании словообразования в словацких диалектах	79
Ян Горецкий, Теория моделирования в языковедении	63

Сообщения и рецензии

Скончался Тадеуш Лер-Сплавнский. Я. Станислав	187
За академиком Иштваном Квьежей. Ш. Ондруш	189
Румынское языковедение, его достижения, задачи и перспективы. Й. Гушкова	86
Пражский славистический сборник IV. Я. Оравец	90
Универсальные категории в языке. В. Крупа	98
С. Маркус, Математическое языковедение. Я. Горецкий	103
Исчислительное языковедение I и II. Я. Горецкий	105
П. Л. Гарвин, О лингвистическом методе. Я. Горецкий	191
Проблемы структурной лингвистики I и II. К. Бузаши	192
В. В. О. Квайн, Слово и предмет. П. Цморей	196
Э. Леви, Строй европейских языков. Г. Альтманн	199
Х. Кучера, Фонология чешского языка. Р. Геден	201
Пособие по математической психологии. Я. Горецкий	202
Х. В. Джордж, Сообщение о частоте глагольных форм. Г. Альтманн	204
А. Вогуславский, Глагольная префиксация в современном русском языке. Э. Сенианинова	205
З. Штибер, Лингвистический атлас древней Лемковщины. Ф. Буффа	208
Из истории слов и словарей. К. Габовштякова	209
А. Эллигард, Статистический метод определения авторства. Г. Альтманн	106
Обзор новой литературы по океанскому языковедению. Г. Альтманн — Й. Гензор — В. Крупа	107
Книги поступившие в редакцию	112, 212

CONTENTS

Ján Bosák, Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Ex- pressions of Some Phonemic Relations	120
Ladislav Dvonč, On Alternation <i>g/dž, g/ž, g/č, g/c</i> and <i>g/ø</i> in standard Slovak	20
On the problem of <i>ä</i> in Standard Slovak	136
Adriana Ferencíková, On Explanations of the Rhythmic Law Validity in Verbal Forms of the Type <i>kúpia, súdia</i> in Central Slovak Dialects	51
Ondrej R. Halaga, The Name of the City of Prešov in the Light of Linguistic and Historical Facts	165
Rudolf Krajčovič, Historico-Phonological Assumptions of Vocalization of Yers in Central Slovak	142
Ábel Král, Tongue Activity with the Articulation of Slovak Labial Consonants in fluent Speech	3
Milan Majtán, On Quantity in the Dialect of the Mountain Area of Hont-Novohrad	155
Eugen Pauliny, Twenty Years of Slovak Linguistics	113
Štefan Peciar, Functions of the Verbal Prefix <i>vy-</i> in Slovak	38

Views and Discussions

Vincent Blanár, Onomastic Studies in Slovakia	73
Ferdinand Buffa, On the Investigation of the Ways of Word Derivation in Slovak Dialects	79
Ján Horecký, Theory of Models in Linguistics	63

News and reviews

Tadeusz Lehr-Splawinski Dead by J. Stanislav	187
Academician István Kniezsa. Obituary by Š. Ondruš	189
Roumanian Linguistics, Its Achievements, Tasks and Perspectives by J. Hušková	86
Slavica Pragensia IV by J. Oravec	90
Universals of Language by V. Krupa	98
S. Marcus, <i>Lingvističá matematicá</i> by J. Horecký	103
Computational Linguistics I and II by J. Horecký	105
P. L. Garvin, On Linguistic Method by J. Horecký	191
Problems of Structural Linguistics I and II by K. Buzássyová	192
W. V. O. Quine, Word and Object by P. Cmorej	196
E. Lewy, <i>Der Bau der europäischen Sprachen</i> by G. Altmann	199
H. Kučera, <i>Phonology of Czech</i> by R. Gedeon	201
Handbook of Mathematical Psychology by J. Horecký	202
H. V. George, Report on a Verb-Form Frequency Count by G. Altmann	204
A. Boguslawski, Verbal Prefixation in Contemporary Russian by E. Sekaninová	205
Ž. Stieber, Linguistic Atlas of the Old Lmekowszczyzna by F. Buffa	208
From the History of Words and Dictionaries by K. Habovštiaková	209
A. Ellegard, A Statistical Method for Determining Authorship by G. Altmann	106
A Survey of New Literature on Oceanic Linguistics by G. Altmann, J. Genzor and V. Krupa	107
Books Received	112, 212

CONTENTS

Eugen Pauliny, Twenty Years of Slovak Linguistics	113
Ján Bosák, Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expressions of Some Phonemic Relations	120
Ladislav Dvonč, On the problem of <i>ä</i> in Standard Slovak	136
Rudolf Krajčovič, Historico-Phonological Assumptions of Vocalization of Yers in Central Slovak	142
Milan Majtán, On Quantity in the Dialect of the Mountain Area of Hont-Novohrad	155
Ondrej R. Halaga, The Name of the City of Prešov in the Light of Linguistic and Historical Facts	165

News and reviews

Tadeusz Lehr-Splawiński Dead by J. Stanislav	187
Academician István Kniezsa. Obituary by Š. Ondruš	189
P. L. Garvin, On Linguistic Method by J. Horecký	191
Problems of Structural Linguistics I and II by K. Buzássyová	192
W. V. O. Quine, Word and Object by P. Cmorej	196
E. Lewy, Der Bau der europäischen Sprachen by G. Altmann	199
H. Kučera, Phonology of Czech by R. Gedeon	201
Handbook of Mathematical Psychology by J. Horecký	202
H. V. George, Report on a Verb-Form Frequency Count by G. Altmann	204
A. Boguslawski, Verbal Prefixation in Contemporary Russian by E. Sekaninová	205
Z. Stieber, Linguistic Atlas of the Old Lemkowszczyzna by F. Buffa	208
From the History of Words and Dictionaries by K. Habovštiaková	209
Books Received	112, 212

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XVI, 1965, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, kand. filol. vied V. Krupa,
doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Pečiar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr.
J. Štolc

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor O. Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58.— K — 15*51262

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48-VII.

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Z NOVÝCH KNÍH
VYDAVATELSTVA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU
VI. VYDANIE

Slovenský národný jazyk prežíva dnes obdobie nebyvalého rozkvetu. Mohutný hospodársky a kultúrny rozmach našej vlasti, socialistická industrializácia Slovenska, kolektivizácia poľnohospodárstva, rozvoj techniky, vedy, literatúry a ostatných umení, všetky tieto prevratné zmeny v živote nášho národa odrážajú sa aj v slovenskom jazyku. Jeho slovná zásoba sa obohacuje a rozširuje o množstvo nových slov a výrazov, označujúcich nové pojmy. Zvelaďuje a ustaluje sa odborná terminológia, tvoria sa nové potrebné termíny z najrozmanitejších pracovných a vedných odborov.

Hlavná pozornosť sa venuje gramatickej stavbe a slovnej zásobe, ktoré sú základom jazyka. Preto gramatická stavba a slovná zásoba slovenského jazyka tvoria hlavný predmet bádania a výskumu slovenských jazykovedcov. Pre praktické používanie jazyka v jeho písomnej podobe má však výnimočný význam aj pravopis, lebo práve pravopis umožňuje a pomáha správne a rýchle písať, čítať a chápať písaný jazyk. Ustálený pravopis je jednou z podmienok vyvinutého spisovného jazyka.

Preto vydáva Kolektív Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied Pravidlá slovenského pravopisu ako prvú normatívnu príručku spisovnej slovenčiny, spracovanú z hľadiska dnešnej slovenskej jazykovedy. Ako základná normatívna príručka vysvetľuje na prvom mieste zásady správneho písania slov v spisovnej slovenčine, poučuje o správnej výslovnosti a dáva aj poučenie o gramatickej stavbe nášho spisovného jazyka. Sú tu základné poučky z kmeňoslovia, tvaroslovia a skladby a v pravopisnom a gramatickom slovníku sa pri jednotlivých slovách, kde by mohla vzniknúť nejaká pochybnosť, uvádzajú aj ich tvary a väzby. Pravidlá slovenského pravopisu prispejú k podstatnému zvýšeniu jazykovej kultúry našej spoločnosti.

VSAV 1965, str. 436, viaz. Kčs 15,—

A. V. Isačenko

GRAMATIČESKIJ STROJ RUSSKOGO JAZYKA V SOPOSTAVLENII S SLOVACKIM, MORFOLOGIJA I, 2. vydanie (Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou, Morfológia I, 2. vydanie)

Práca prof. A. V. Isavenka o gramatickej stavbe ruského jazyka, ktorá vychádza už v 2. vydaní, predstavuje základnú študijnú pomôcku pre poslucháčov ruštiny na vysokých školách. Je napísaná zrozumiteľným a pútavým štýlom. Veľkou prednosťou práce je jej porovnávací metóda. Gramatická stavba ruského jazyka sa porovnáva s gramatickou stavbou slovenčiny a češtiny a na mnohých miestach sa výklady ilustrujú aj príkladmi z iných jazykov. Vo svojich výkladoch prihliadal autor na odbornú literatúru o príslušných teoretických problémoch, a to na diela staršie i novšie, pochádzajúce od autorov sovietskych, československých, od autorov z iných ľudovodemokratických štátov i zo Západu. Isačenkovo dielo pritom vôbec nie je prostým súhrnom súčasných vedomostí o problematike slovesa, ale samostatným originálnym dielom. Autor v ňom dospel pomocou niektorých nových, dosiaľ málo používaných postupov k riešeniam, ktoré znamenajú nówum vo svetovej slavistickej literatúre.

VSAV 1965, str. 400, ruský a slovenský text, viaz. cena Kčs 35,—